

BAETULO:
MARQUES I TERRISSERIES D'ÀMFORES

BAETULO: MARQUES I TERRISSERIES D'ÀMFORES

UNION ACADÉMIQUE INTERNATIONALE
CORPUS INTERNATIONAL DES TIMBRES AMPHORIQUES
(Fascicule 37)

BAETULO: MARQUES I TERRISSERIES D'ÀMFORES

Edició a cura de
CÈSAR CARRERAS
MONTSERRAT COMAS
JOSEP GUITART

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA, 2025

Baetulo: marques i terrisseries d'àmfores. — Primera edició. — (Corpus international des timbres amphoriques ; fascicule 37)

A la part superior de la portada: Union académique internationale. – Bibliografia. Índexs

ISBN 9788499658025

I. Carreras Monfort, César, editor literari II. Comas, Montserrat (Comas i Solà), editor literari III.

Guitart i Duran, Josep, 1946 — editor literari IV. Institut d'Estudis Catalans V. Union académique internationale VI.

Col·lecció: Corpus international des timbres amphoriques ; 37

1. Àmfores — Catalunya — Badalona — Catàlegs 2. Ceràmica — Catalunya — Badalona — Marques 3. Viticultura — Catalunya — Badalona — Història 4. Badalona (Catalunya) — Arqueologia romana

738.8.032(460.23 Ba Badalona)(083.82)

738:003.65(460.23 Ba Badalona)

634.8(460.23 Ba Badalona)

904:7.032(37:460.23 Ba Badalona)

Aquesta obra ha comptat amb la col·laboració de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica i del Museu de Badalona.

© dels textos i de les il·lustracions i fotografies, els autors

© dels dibuixos del catàleg de marques d'àmfora, Josep Maria Puche (Institut Català d'Arqueologia Clàssica)

© 2025, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: octubre de 2025

Text revisat lingüísticament per la Unitat d'Edició del Servei Editorial de l'IEC

Imatge de la coberta: Forns de les excavacions d'Illa Fradera (Estació Pompeu Fabra), proporcionada per Clara Forn, arqueòloga municipal del Museu de Badalona

Compost per Gama, SL

Imprès a Ediciones Gráficas Rey, SL

ISBN: 978-84-9965-802-5

Dipòsit Legal: B 17214-2025

DOI: 10.2436/10.1000.15.1

Aquesta obra és d'ús lliure, però està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Es pot reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada. Es pot trobar una còpia completa dels termes d'aquesta llicència a l'adreça: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>.

TAULA

Pròleg, <i>per Josep Guitart i Duran</i>	7
La producció d'àmfores, l'envàs i la comercialització de vi al <i>suburbium</i> occidental de <i>Baetulo</i> : els centres terrissers d'Illa Fradera i Can Peixau, <i>per Conxita Ferrer Álvarez, Pepita Padrós Martí, Antoni Rigo Jovells i Daniel Vázquez Álvarez</i>	11
La producció de vi a <i>Baetulo</i> . La vil·la de l'Estrella com a model, <i>per Clara Forn i Iñaki Moreno</i>	27
Evidències del conreu de vinya a <i>Baetulo</i> , <i>per Clara Forn, Iñaki Moreno i Daniel Vázquez Álvarez</i>	41
Catàleg de marques d'àmfora de Badalona, <i>per Montserrat Comas i Cèsar Carreras</i>	53
La difusió de les àmfores de <i>Baetulo</i> : derelictes i <i>Gallia</i> , <i>per Rut Geli, Guillem Mauri, Verònica Martínez Ferreras i Joaquim Tremoleda</i>	175
Bibliografia	185
Índex alfabètic de marques	195
Índex alfabètic invers de marques	197
Índex de figures	199

PRÒLEG

Josep Guitart i Duran
Institut d'Estudis Catalans

La Unió Acadèmica Internacional (UAI) va decidir el 1993 adoptar, a proposta de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, el projecte del Corpus International des Timbres Amphoriques amb l'objectiu de recopilar, estudiar i publicar les marques d'àmfora antigues gregues i llatines.

L'Institut d'Estudis Catalans, com a membre de la UAI, es va adherir el 1996 a aquest projecte conscient de la importància que, a la Catalunya d'època romana, va tenir la producció i el comerç del vi i de la transcendència que tenen les àmfores i les seves marques per a l'estudi de tota la seva significació arqueològica i històrica. I per això va assumir el lideratge d'aquesta recerca a Catalunya.

Diversos investigadors capdavanters en aquest camp, com Ricard Pascual, André Tchernia o Jordi Miró havien ja evidenciat aquesta importància i havien avançat també considerablement en el seu estudi. D'altra banda, en aquells anys, Montserrat Comas havia iniciat l'estudi de les àmfores procedents de la ciutat romana de *Baetulo* i ja el 1985 el Museu de Badalona havia publicat una primera monografia sobre el tema. D'aquí la proposta a Montserrat Comas d'aprofundir l'estudi de les marques d'àmfora d'aquest conjunt per tal de preparar el primer volum de la sèrie catalana del *Corpus*. La seva acceptació ens va proporcionar aquell primer volum de la col·lecció, que es va publicar el 1997, i que, d'altra banda, era el segon de la sèrie internacional, després del volum d'Yvon Garlan dedicat a marques amfòriques gregues. No va ser tampoc aleatori que el Museu de Badalona organitzés l'any següent, el 1998, el II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana «El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental», que

va afermar l'interès d'aquesta institució per desenvolupar la recerca en aquest camp.

La sèrie catalana ha tingut en aquests anys una continuïtat notòria, sobretot quan va prendre la direcció del projecte el professor Cèsar Carreras, i s'han publicat regularment els successius volums centrats fins ara en els diversos territoris de la Laietània històrica. Diguem també que cada volum incorpora, a més del catàleg de les marques del territori, l'estudi dels aspectes més lligats directament a l'epigrafia amfòrica, com són les terrisseries d'àmfores i els centres productors de vi, o l'onomàstica i l'antroponímia.

El segon volum de la sèrie es va centrar en la ciutat de *Barcino* i es publicava el 2009: *Barcino I. Marques i terrisseries d'àmfores al Pla de Barcelona*. Aplegava 144 marques i a més obria noves línies de recerca, com la caracterització arqueomètrica de les pastes ceràmiques de les terrisseries d'àmfores locals corresponents, com les del carrer de la Princesa amb carrer de Montcada, les del jaciment arqueològic de Nostra Senyora del Port i les del mercat de Santa Caterina.

El tercer volum: *Barcino II. Marques i terrisseries d'àmfores del Baix Llobregat* es publicava el 2013 i es dedicava a una part de l'ager *Barcinonensis*, on es documenta una notable producció amfòrica; de fet, aquest és el territori on fins ara s'han recollit més marques, 656. Hi destaquen les terrisseries de Can Tintorer (el Papiol), Can Pedrerol de Baix (Castellbisbal), Can Reverter - el Mercat (Sant Vicenç dels Horts) i Barri Antic (Sant Boi de Llobregat).

El quart volum de la sèrie: *Laietània interior: marques i terrisseries d'àmfores al Vallès Occidental i Oriental* es va publicar el 2019. Recopila

les marques i els centres productius d'aquestes dues regions veïnes, darrere de la serralada Litoral i sota la influència i relació estreta amb les ciutats de la costa: *Barcino*, *Baetulo* i *Iluro*. Destaca, com a exemple de producció de vi i àmfores, la vil·la alt-imperial de Can Feu (Sant Quirze del Vallès), que inicia la seva producció en època d'August, entre el 10 i el 5 aC. El total de marques recollides al catàleg en aquest volum és de 509.

Aquest volum que publiquem ara, el cinquè de la sèrie, és, de fet, la segona edició del primer, editat el 1987. Una segona edició vint-i-vuit anys després que, només comparant el nombre de marques recopilades en el primer volum, que va ser de 235, i les 614 que es publiquen ara i que gairebé tripliquen les anteriors, ja justificaria la nova edició. Però, a més, això permet afirmar que avui *Baetulo* és el municipi romà de la costa catalana que documenta més marques d'àmfores tarraconenses. Ni *Barcino* ni *Iluro* arriben a la meitat d'aquesta xifra, i tampoc sembla que ni *Tarraco*, la capital, ni *Emporion* puguin arribar a igualar-la. Probablement *Baetulo* era el principal port exportador del vi de la Tarraconense en època republicana tardana i a l'inici de l'època alt-imperial, i per tant, el veritable referent del vi de la Laietània per als antics romans.

Aquest cinquè volum il·lustra, amb diversos articles, l'estudi de les nombroses terrisseries i centres productors que la dinàmica de l'arqueologia preventiva implantada a Badalona ha posat al descobert els darrers anys, sobretot en el territori del *suburbium* que s'estén a occident del recinte de la ciutat romana.

Destaquem, en primer lloc, per la seva importància i cronologia i per la singularitat de la seva ubicació, el centre terrisser d'Illa Fradera, descobert en les obres de construcció de l'estació de metro Pompeu Fabra i que va comportar l'excavació d'un ampli jaciment de 4.300 m² situat molt a prop del recinte emmurallat de la ciutat romana, del qual el separava només una riera de curs estacional. Aquest espai es va excavar en extensió i es va documentar exhaustivament entre els anys 2008 i 2009, abans que el jaciment fos aterrat, de manera que avui, malgrat haver desaparegut, segueix sent possible profunditzar en el seu estudi i significació.

Aquest centre terrisser es va començar a construir a mitjan segle I aC sobreposant-se a les restes d'activitats anteriors iniciades en aquell indret

al principi d'aquell segle. Inicialment, es van bastir dos grups de forns amb les seves respectives àrees de servei situades al davant, i cadascun d'ells amb tres forns en bateria. Es considera que la terrisseria va començar la seva producció d'àmfores Pascual 1 entre el 40 i el 30 aC. Després, en un moment que es data entre el 15 aC i el 10 aC, es va fer una gran ampliació de les àrees de treball i a més es va incorporar una nova forma amfòrica, ara anomenada Dressel 3-2 laietana, malgrat que la producció més important va continuar sent l'àmfora Pascual 1. El centre terrisser va assolir, aleshores, la seva màxima capacitat de producció i es va convertir en un dels principals productors d'àmfores corresponents al comerç del vi laietà.

Aquesta conjuntura es va allargar fins que poc abans de mitjan segle I dC, coincidint amb la disminució de la presència d'aquestes àmfores amb vi laietà en els mercats exteriors, la terrisseria va deixar de funcionar i les seves instal·lacions, inicialment abandonades, es van dedicar a altres activitats.

És gairebé obligat referir-nos aquí a la fase prèvia a la construcció del centre terrisser en aquest espai, ja que el procés que l'arqueologia ens hi documenta és de gran importància per a la comprensió del naixement de la ciutat de *Baetulo*, que aviat es convertiria en aquell nucli especialitzat en la producció d'àmfores i la comercialització del vi laietà, i en definitiva en la promoció de la viticultura en tot el seu entorn.

Allà sota els forns que hem comentat, l'arqueologia ha mostrat com cinquanta anys abans, a l'inici del segle I aC, s'iniciava el que els arqueòlegs responsables de l'excavació ja van qualificar des del primer moment com a previ i/o contemporani a la fundació de *Baetulo* i, en tot cas, relacionat amb la implantació de la ciutat. En els estudis posteriors aquesta percepció ha anat prenent forma i justifica avui una lectura interpretativa sobre el moment fundacional d'aquell centre urbà.

Mentre que de la majoria de les ciutats d'Itàlia fundades per Roma a partir del segle IV aC coneixem la data fundacional, ja que la fundació d'una ciutat era allà una decisió política del Senat que quedava registrada i només després començaven les tasques de reclutament dels nous colons i l'establiment del nou assentament, que lògicament requeria temps, a Catalunya no tenim data fundacional de cap ciutat d'aquesta època anterior a

Cèsar; les primeres fundacions no van ser decisions del Senat sinó de l'autoritat militar *cum imperio*, i era l'exèrcit el que posava en marxa la fundació de la nova ciutat. Així, l'assentament d'Illa Fradera hauria estat molt probablement producte d'una decisió militar, que hauria establert un primer destacament encarregat d'iniciar les tasques de planificació de la nova ciutat, en què, sens dubte, la participació de població autòctona present a l'exèrcit devia ser molt important.

D'aquesta presència inicial de l'exèrcit serien testimoni els vestigis detectats per l'excavació propis d'un primer establiment militar, probablement amb les típiques palissades dels campaments i amb allotjaments encara provisionals, igual que el mateix lloc de comandament, un primer *praesidium*, que poc després, encara en el primer quart del segle I aC, s'hauria convertit en un gran edifici que l'arqueologia va poder documentar bé i amb el qual s'hi relacionen 31 antefixes de producció local trobades en el lloc i que, sens dubte, el devien distingir com un edifici singular. Inicialment, es va qualificar com un assentament de filiació itàlica, però segurament ja el podríem considerar un primer edifici romà on residia l'autoritat i des del qual es va dirigir la construcció de la ciutat. Probablement la ubicació a l'exterior del lloc on s'establí la ciutat s'explica per la complexitat de la topografia del lloc elegit per assentar el nucli urbà, que requeria considerables moviments de terres. Una dinàmica fundacional que fins ara no la tenim documentada en cap altra ciutat romana de Catalunya.

Aquell edifici es va abandonar i enderrocar molt aviat, segurament per traslladar-se a l'interior de la ciutat quan aquesta ja estava consolidada. Damunt de les seves restes s'hi va disposar aquella potent instal·lació vitivinícola, però va deixar a sota aquelles restes arqueològiques que ens parlen tan eloqüentment dels orígens de *Baetulo*. La ciutat ja consolidada iniciava amb força aquella indústria del vi que havia de donar una notable prosperitat a *Baetulo* i que l'arqueologia ens documenta molt bé ja des de mitjan segle I aC i sobretot a partir de l'època d'August. La ubicació de la terrisseria en aquell mateix lloc podria ser una indicació que ens permeti interpretar que la iniciativa d'aquella instal·lació i del que va significar hauria estat del mateix govern de la ciutat, així com la seva gestió durant els decennis de màxima productivitat.

Després d'aquest incís partint de la simbiosi entre l'estudi de l'activitat vinícola i la mateixa personalitat de la ciutat que ens ha proporcionat aquest jaciment singular d'Illa Fradera, cal tornar al contingut del llibre, que ens explica també com va continuar a *Baetulo* la dedicació a la viticultura després d'aquella punta productiva tan acusada.

Ens ho detalla molt bé l'article que ens parla de la vil·la de l'Estrella, i també ens en dona pistes el dedicat al centre terrisser de Can Peixau, que havia funcionat en paral·lel amb la terrisseria d'Illa Fradera en el moment de màxima producció i que a la segona meitat del segle I dC sembla que va tenir una reutilització puntual. Més dubtós resulta encara quan va ser el seu final com a centre productor d'envasos, que no devia anar gaire més enllà, malgrat que la vil·la documentada en aquell lloc sembla que va tenir continuïtat fins al segle cinquè.

D'altra banda, les evidències rigoroses que proporciona la vil·la de l'Estrella mostren un canvi important en el model productiu vitivinícola a les primeres dècades del segle II dC. Aquesta vil·la va construir aleshores un gran complex productiu especialitzat i intensiu servint-se, entre d'altres millores, d'una nova tecnologia de premsat, i amb la utilització de nous envasos com els *dolia* per a l'emmagatzematge del vi. S'estima, segons les restes documentades, que en un moment determinat el centre va assolir una capacitat d'emmagatzematge en *dolia* de 120.000 litres de vi, que suposaria el rendiment de 6 ha de vinya. Aquest model que tan bé ens il·lustra aquesta vil·la de l'Estrella va estar en funcionament fins algun moment entre el 250 aC i el 300 aC, i el van adoptar també altres vil·les de l'entorn de *Baetulo*. La comercialització no es faria ja amb àmfores sinó amb altres envasos de transport més econòmics per reduir costos (per exemple, botes i *cullei*) i en un àmbit més regional, i això fa difícil detectar la importància de la nova difusió comercial del producte. I encara que tradicionalment s'ha interpretat aquest període com la fi de l'exportació a gran escala, potser aquestes noves evidències faran replantejar aquesta percepció.

Sempre segons la vil·la de l'Estrella, sembla que aquest model de producció sostingut per les vil·les va prosseguir fins al final del segle IV, malgrat la reducció de les estructures productives.

No oblidem el darrer article, que fa una recopilació molt acurada dels derelictes on tenim con-

trastada la presència d'àmfores produïdes a *Baetulo* per tal de documentar en la mesura del possible la importància i la dinàmica del seu comerç. El derelictes més antic amb presència d'alguns envasos procedents de Badalona és el *Port-Vendres 4*, al Rosselló, enfonsat entre el 40 aC i el 30 aC, moment en què tot just començava la producció badalonina a Illa Fradera. Era un vaixell que portava un carregament heterogeni amb àmfores tarraconenses i també itàliques. D'aquesta primera fase es data també el vaixell *Cala Cativa I*, enfonsat al Port de la Selva entre el 40 aC i el 25 aC. Aquest és un derelictes que ha estat molt espoliat, però l'arqueometria mostra que les àmfores Pascual 1 recuperades són també de procedències diverses, encara que el grup més majoritari sembla que procedia de l'àrea de *Baetulo*.

Del moment de la fase àlgida de la producció de les terrisseries badalonines hi ha dos derelictes que ens il·lustren sobre la seva comercialització. D'una banda, el *Cap del Vol*, un vaixell també enfonsat al Port de la Selva entre el 10 aC i el 5 dC i també molt espoliat, però amb les àmfores que s'han conservat es dedueix que la major part del conjunt procedia de les terrisseries del *suburbium* de *Baetulo*, conclusió important, ja que la conservació de l'estructura del vaixell ha permès calcular que hauria pogut transportat un mínim de 400 àmfores Pascual 1 o potser fins a 600 o 700. L'altre derelictes d'aquests moments és el d'*Els Ullastres I*, vaixell enfonsat també entorn del canvi d'era a Palafrugell, que podia transportar un nombre d'àmfores semblant a l'anterior i l'anàlisi arqueomètrica apunta també que la majoria pro-

cedirien dels tallers de *Baetulo*. Aquests dos derelictes ens ratifiquen la capacitat de les terrisseries badalonines d'aquesta època per omplir vaixells sencers que, segons sembla, anaven cap al port de Narbona, des d'on les àmfores serien redistribuïdes cap als mercats finals de destí, en bona part cap al sud-oest de la Gàl·lia fins a la Bretanya. Cal recordar que Narbona documenta el major nombre de segells de procedència de les terrisseries de *Baetulo*.

Finalment, un comentari del derelictes *Port-Vendres 5*, un vaixell que va naufragar en una data una mica més avançada, entre el 10 dC i el 20 dC. Transportava un carregament heterogeni, del qual s'han pogut recuperar un mínim de 148 àmfores Pascual 1, i 11 de Dressel 3-2 tarraconense. L'estudi arqueomètric de pastes permet distingir dues zones principals de procedència: de la zona del Maresme (*Blandae* i *Iluro*) i, en menor quantitat, del *suburbium* occidental de *Baetulo*. És significatiu que les àmfores dels forns de Badalona, a més de carregar vaixells sencers, estiguessin també presents en vaixells de redistribució com aquest.

Llegint el llibre amb tots els seus matisos, i encara que lògicament es mantinguin algunes contradiccions, hi veureu com amb l'arqueologia i uns equips d'arqueòlegs preparats i dinàmics es pot donar vida a una ciutat antiga sepultada sota una densa ciutat actual a partir d'un objectiu concret. En aquest cas, l'estudi de la producció vinícola tractada des de tots els angles possibles, des dels aspectes topogràfics i històrics fins als més pròpiament tècnics i econòmics. És possible, *nihil obstat*, com queda ben demostrat.

LA PRODUCCIÓ D'ÀMFORES, L'ENVÀS I LA COMERCIALITZACIÓ DE VI AL *SUBURBIUM* OCCIDENTAL DE *BAETULO*: ELS CENTRES TERRISSERS D'ILLA FRADERA I CAN PEIXAU

Conxita Ferrer Álvarez
Arqueòloga

Pepita Padrós Martí
Museu de Badalona

Antoni Rigo Jovells
Servei de Patrimoni Arqueològic i Paleontològic de la Generalitat de Catalunya

Daniel Vázquez Álvarez
Arqueòlegs.cat

1. INTRODUCCIÓ

En aquest article presentem la informació més significativa sobre la producció d'envasos amfòrics al *suburbium* occidental de la ciutat romana de *Baetulo* i la relació d'aquesta zona amb la ciutat. Aquesta evidència prové dels jaciments d'Illa Fradera i Can Peixau, ubicats en dos punts diferents de l'àrea suburbana situada a l'oest del nucli urbà (figura 1).

El *suburbium* occidental de *Baetulo* ocupa una àrea molt extensa formada per uns terrenys limítrofs al nucli urbà, però separats del recinte emmurallat per un curs estacional d'aigua, la riera de Canyet. S'articula en relació amb el ramal costaner de la Via Augusta que surt de la ciutat en direcció sud-oest cap a *Barcino* i creua longitudinalment aquests terrenys. La línia de costa delimita pel sud aquesta zona, mentre que pel nord, tot i no tenir uns límits clarament definits, són una sèrie de lleugeres elevacions, com la de Sant Crist de Can Cabanyes, les que marquen el seu límit septentrional. Finalment, una segona riera, la de Sant Joan, creua obliquament el *suburbium*, compartimentant-lo en dues àrees diferenciades.

El jaciment d'Illa Fradera es localitza a l'àrea més pròxima de la ciutat, al sud de la Via Augusta i delimitat a l'est i l'oest per les rieres de Canyet (actual avinguda de Martí Pujol) i Sant Joan (actual rambla de Sant Joan). L'ocupació del lloc s'estén cronològicament des del primer quart del segle I aC fins a, com a mínim, mitjan segle II dC i s'hi identifiquen tres grans fases funcionals. La primera fase es data entre el segon i el tercer quart del segle I aC i sembla correspondre a un assentament de filiació itàlica, previ i/o contemporani a la fundació de *Baetulo* i, en tot cas, relacionat amb la implantació de la ciutat (Antequera, Vázquez i Rigo, 2011, p. 271-279; Vázquez *et al.*, 2024). La segona fase, amb una cronologia general que va des del 40-30 aC fins al segon quart del segle I dC, correspon a una *figlina* de grans dimensions amb la presència de sis grans forns que funcionen, en el període de màxima extensió, de manera sincrònica, centrada principalment en l'elaboració d'envasos vinars majoritàriament del tipus Pascual 1 i també Dressel 3-2, els quals tindran una àmplia difusió en els mercats extrapeninsulars (Padrós *et al.*, 2013, p. 442). La tercera i darrera fase, datada entre el segon terç del se-

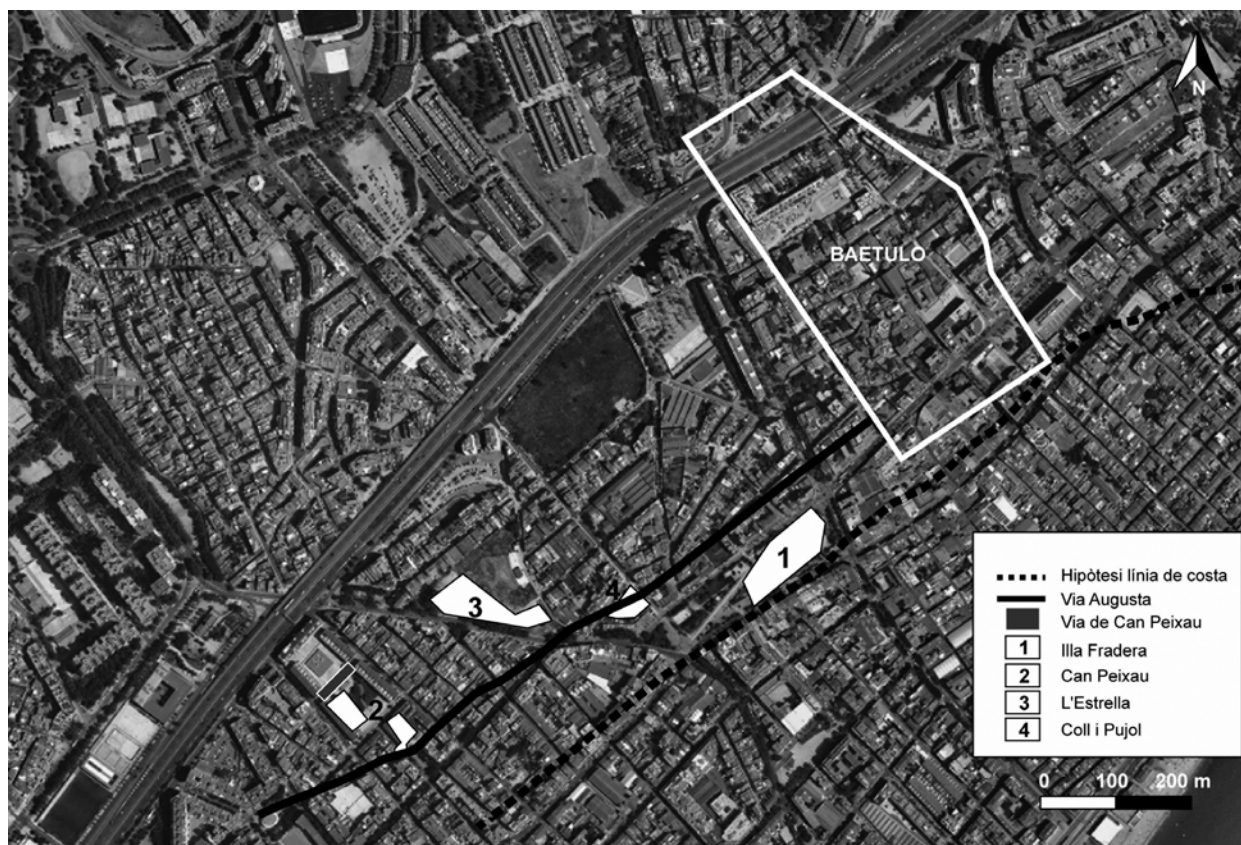

FIGURA 1. Situació del *suburbium* occidental respecte a Baetulo. Font: Antoni Rigo i Conxita Ferrer.

gle I i mitjan segle II dC, comença quan s'abandona el complex terrisser i es produeix una progressiva reutilització de l'espai, amb diversificació de les activitats, com fan evident la presència d'una àrea de necròpolis, una àmplia zona d'exploració agrària i un espai destinat a la terrisseria que reutilitza estructures de la fase anterior.

D'altra banda, el jaciment de Can Peixau s'ubica a la part més allunyada d'aquest sector periurbà, a uns 300 m de distància d'Illa Fradera, a l'altre costat de la riera de Sant Joan, a una certa distància de la ciutat i sobre una petita elevació flanquejada per dues torrenteres. El lloc presenta una ocupació que abastaria des del segle I aC fins al segle v dC (Antequera *et al.*, 2010, p. 200-204; Vázquez *et al.*, 2024). En el període en què funciona la *figlina* d'Illa Fradera també s'hi documenten estructures productives d'un altre centre terrisser que sembla coexistir amb la primera fase funcional d'una necròpolis localitzada al seu costat nord-est i amb uns àmbits associats a una àrea residencial ubicada més al nord. Tant aquests espais com la necròpolis perdurarien fins al segle v dC

(Antequera *et al.*, 2010, p. 200-204). Relacionat amb el centre terrisser de Can Peixau, cal parlar també d'un tram d'una via que limitava pel nord el jaciment i que, paral·lel a la costa, anava en direcció sud-oest cap al riu Besòs (Comas i Padrós, 2011) i, en sentit contrari, cap a Baetulo, datada entre el darrer quart del segle I aC i el primer quart del segle I dC.

Abans de comentar altres jaciments que també formen part del *suburbium* occidental de Baetulo, cal parlar de la descoberta a Coll i Pujol, l'any 2019, d'un tram de via corresponent a la Via Augusta. Aquest tram, de 40 m de llarg i 5,5 m d'ample, se situa a 350 m de la porta occidental de la ciutat i es troba ja en funcionament a la primera meitat del segle I aC (Soberón i Forn, en premsa).

Formant part també d'aquest *suburbium*, situada al nord de la Via Augusta, propera a la ciutat, i circumscrita entre les dues rieres, trobem la *pars fructuaria* de la villa de l'Estrella amb la presència de tot un seguit d'estructures relacionades amb l'elaboració i l'emmagatzematge del vi

(Forn i Moreno, 2024). Finalment, cal esmentar que també s'han documentat estructures funeràries relacionades amb la Via Augusta (Soberón i Forn, en premsa).

Aquesta àrea presenta una ocupació des del període ibèric ple fins a l'antiguitat tardana (Soberón i Forn, en premsa). Dins d'aquest ampli arc cronològic, els centres productors d'Illa Fradera i Can Peixau estaran operatius entre la segona meitat del segle I aC i el segle I dC, i centraran la seva producció en la fabricació d'envasos destinats a l'exportació del vi laietà.

2. ILLA FRADERA

El jaciment d'Illa Fradera es va localitzar durant una intervenció de caràcter preventiu (Antequera *et al.*, 2010; Antequera, Vázquez i Rigo, 2011) motivada per la construcció d'una estació de metro i un aparcament subterrani annex. La seva excavació en extensió es va realitzar entre els anys 2008 i 2009, i s'executà de manera paral·lela a l'avenç de l'obra, la qual cosa comportà l'exhauriment estratigràfic total de la zona afectada.

Les restes documentades tenien una extensió aproximada d'uns 4.300 m² i quedaven ubicades entre la Via Augusta, que transcorria al nord del solar, i l'antiga línia de costa, ubicada just al sud, i es trobaven flanquejades a est i oest per les rieres de Canyet (actual avinguda de Martí Pujol) i Sant Joan (actual rambla de Sant Joan).

L'ocupació del jaciment s'estén cronològicament des del primer quart del segle I aC fins a, com a mínim, mitjan segle II dC. Es poden identificar diverses fases i subfases al llarg de tot aquest període, que impliquen, en alguns casos, un canvi substancial en el tipus d'activitat. Les transformacions constructives identificades al jaciment han permès diferenciar tres grans fases funcionals.

La primera es data entre el segon i el tercer quart del segle I aC, i correspon a la presència d'un assentament de filiació itàlica de grans dimensions previ i/o contemporani a la fundació de *Baetulo* i, en tot cas, relacionat amb la implantació de la ciutat (Antequera, Vázquez i Rigo, 2011, p. 271-279). Aquest assentament presenta una clara ordenació de l'espai amb la presència de construccions de diferent entitat, entre les quals destaca una edificació amb una evident impor-

tància arquitectònica. La localització en les proximitats del jaciment, el 2019 (Soberón i Forn, en premsa), d'un tram de la Via Augusta i de diverses edificacions associades a la seva traça, amb característiques constructives i de cronologia similars a les documentades a Illa Fradera, permeten ampliar el coneixement d'aquesta fase d'ocupació del territori.

La segona gran fase funcional es data entre mitjan segle I aC i el segon quart del segle I dC, i està relacionada amb la construcció, l'evolució i l'amortització d'una gran *figlina* destinada a l'elaboració d'envasos amfòrics per a la comercialització del vi (Padrós *et al.*, 2013). La seva existència i desenvolupament estarà lligada a la demanda del vi laietà en els mercats extrapeninsulars.

La tercera i darrera fase, datada entre el segon terç del segle I i mitjan segle II dC, comença quan s'abandona el complex terrisser i es produeix una progressiva reutilització de l'espai. Es diversifiquen les activitats, amb una àrea de necròpolis, que ja tenia una petita presència en la fase anterior, una àmplia zona d'explotació agrària i un espai destinat a la terrisseria que reutilitza estructures prèvies i que posteriorment serà amortitzat per construir-hi un edifici d'ús agrari, possiblement una *cella vinaria*.

La *figlina* es comença a construir a partir de mitjan segle I aC, en un moment posterior a l'abandó i espoli de les edificacions de la fase anterior. Les seves instal·lacions s'aniran aixecant i remodelant en diverses fases constructives, tot i que sempre d'una manera planificada, amb una ordenació i adequació dels espais en relació amb la funcionalitat que han de desenvolupar (figura 2).

En la primera fase constructiva, que aniria aproximadament del 40-30 aC fins al 15-10 aC, s'aixequen algunes de les principals infraestructures associades al centre terrisser. És en aquest període quan es construeixen dos grups de dos forns en bateria del tipus 2C de Cuomo di Caprio (1971-1972), amb les seves respectives àrees de servei (figura 2). Aquestes estructures productives s'articulen en relació amb una edificació central que queda molt afectada per les construccions posteriors i de la qual no es pot determinar ni la planta ni l'extensió.

També corresponen a aquest període altres instal·lacions, com un gran dipòsit localitzat a l'oest del complex terrisser, algunes alineacions

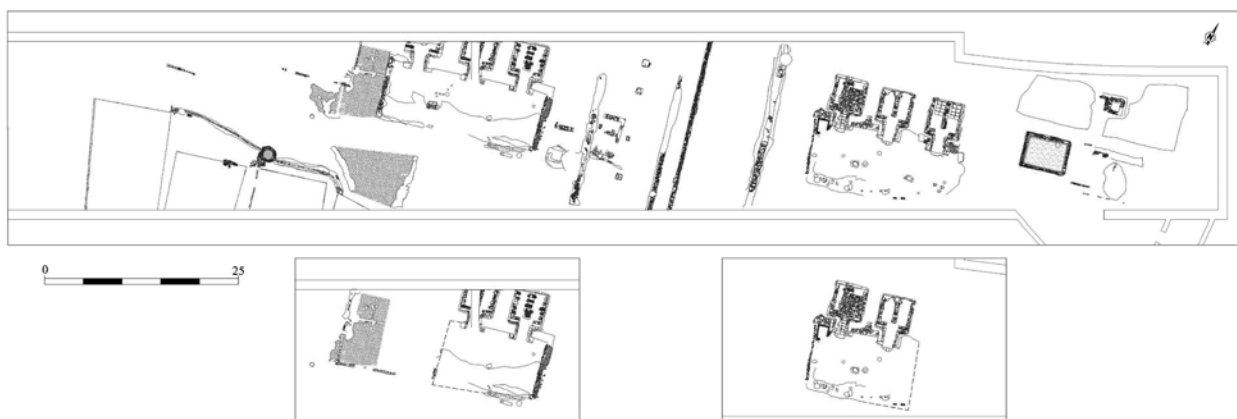

FIGURA 2. A la part superior, planta general del complex terrisser. A sota, planta dels forns de la primera fase.
Font: Mario Granollers.

d'àmfores invertides del tipus Pascual 1, que conformen una primera zona d'espais delimitats a l'oest del grup de forns occidental, així com un conjunt d'estructures relacionades amb el tractament d'argiles format per quatre basses connectades mitjançant arquetes i conduccions amb un dipòsit ceràmic (figura 3).

Durant aquesta primera fase, la *figlina* produeix l'envàs amfòric Pascual 1. L'inici de la fabricació d'aquest nou recipient coincideix en el temps amb la posada en marxa del centre productor, i era l'envàs utilitat per a la introducció i gran difusió del vi laietà en les rutes comercials interprovincials. En aquest sentit, la caracterització arqueomètrica de les àmfores d'Illa Fradera (Martínez Ferreras, 2016) ha permès comprovar la importància d'aquest centre productor i del territori de *Baetulo* en les rutes i dinàmiques comercials del vi laietà. Es té constància de la seva presència en derelictes com *Port-Vendres 4* (Colls *et al.*, 2015; Martínez Ferreras *et al.*, 2015) i *Cala Cativa I* (Geli *et al.*, 2024), datats entre el 40 aC i el 30 aC.

Cal dir que, dintre de la producció d'àmfores Pascual 1 documentades a Illa Fradera associables a aquest període, s'han detectat, en algunes alineacions d'àmfores i diversos estrats, vores verticals amb llavis petits i diàmetre de boca reduït, que s'aproximen morfològicament als envasos denominats Pascual 1A (López Mullor i Martín Menéndez, 2008, p. 55-57). També es poden associar a aquest període vores més obertes, amb llavis més grans i diàmetre de la part superior de boca més ampli, que s'aproximarien més al tipus Pascual 1B.

En la segona fase, que aniria del 15-10 aC fins al segon quart del segle I dC, es porta a terme una gran ampliació, període en el qual el centre terrisser assolix la seva màxima extensió i capacitat de producció. En aquest període es remodelen els dos grups de forns, ampliant-se pels seus laterals exteriors amb la incorporació a cada agrupació d'un tercer forn de les mateixes característi-

FIGURA 3. Basses, conduccions, arquetes i dipòsit relacionats amb la decantació i el tractament de les argiles. Font: Joan Josep Bonet Sanubé, MRW.

ques i dimensions (figures 4 i 5). Aquest fet implica l'ampliació de les seves àrees de treball (figura 6) i també l'anul·lació d'un espai delimitat per àmfores invertides del tipus Pascual 1 situat a l'oest del grup occidental. Aquesta construcció auxiliar s'ha de desplaçar i tornar a aixecar a tocar del nou límit perimetral d'aquest grup de forns. També s'associa a aquesta fase la construcció de dues grans naus laterals en la part central del centre terrisser, les quals, a partir d'aquest moment, articularan la resta d'instal·lacions de la *figlina*.

En aquesta fase, la *figlina* d'Illa Fradera es converteix en un dels principals centres productors d'àmfores vinculats al comerç del vi laietà. Constitueix el moment de major capacitat productiva del complex, amb una producció, segons les dades que tenim fins a l'actualitat, molt estandarditzada i intensiva, que busca la màxima optimització de les instal·lacions. A la producció de l'envàs Pascual 1 s'incorpora l'elaboració d'un nou recipient, l'àmfora tipus Dressel 3-2. La *figlina* elaborarà sincrònicament els dos envasos, tot i que continuarà essent preminent la producció del tipus Pascual 1 respecte a la nova for-

ma. Entre les àmfores Pascual 1 es constata de manera majoritària la presència d'envasos amb vores exvasades amb un diàmetre de boca més ampli i llavis més alts, cosa que fa que tinguin similituds formals amb el grup denominat Pascual 1B (López Mullor i Martín Menéndez, 2008, p. 55-57).

Aquest moment de màxima producció es corrobora arqueomètricament amb l'àmplia presència de recipients amfòrics del tipus Pascual 1 produïts a Illa Fradera en jaciments ubicats en les diverses etapes de les rutes comercials del vi laietà (Martínez Ferreras, 2016, p. 148-149). S'ha constatat la seva presència *in transit* en diversos derelictes com *Els Ullastres I* (Martínez Ferreras *et al.*, 2013a), *Cap del Vol* (Martínez Ferreras *et al.*, 2013a) i *Cap Gros* (Brechon *et al.*, 2020), datats a finals del segle I aC, o al derelict de *Port-Vendres 5* (Martínez Ferreras *et al.*, 2013b), que es data en els primers decennis del segle I dC i que incorpora, a la càrrega principal d'àmfores Pascual 1 produïdes majoritàriament a Illa Fradera, algunes Dressel 3-2 també d'aquesta *figlina*. Es té constància de la presència d'àmfores Pascual 1 proce-

FIGURA 4. Vista zenital dels forns del grup occidental. Font: Joan Josep Bonet Sanubé, MRW.

FIGURA 5. Vista zenital dels forns del grup oriental. Font: Joan Josep Bonet Sanubé, MRW.

dents d'Illa Fradera en el principal centre redistribuïdor de la ruta comercial, Port-la-Nautique, Narbona (Martínez Ferreras, 2008; Martínez Ferreras, 2011-2012), que és el pas previ per a la difusió dels vins laietans a la *Gallia* mitjançant les vies comercials fluvials o terrestres. Per acabar, hi ha múltiples exemples de l'àmplia difusió dels vins envasats a *Baetulo ad destinum*, com, per exemple, en la fossa localitzada en l'aglomeració de Castellas, datada entre el 10 aC i el 5 dC (Barberan *et al.*, 2009), o en una tomba privilegiada documentada en el santuari d'Antran i datada cap al 15 dC (Laubenheimer i Martínez Ferreras, 2015). També es té constància de la seva presència en altres jaciments, com Malard, a Narbona (Martínez Ferreras, 2011-2012) o *Lattara* (Martínez Ferreras, 2013).

La tercera fase està relacionada amb l'amortització de la *figlina* en algun moment del segon quart del segle I dC. Es produeix un abandonament de les instal·lacions, que es van enrunant progressivament, amb la caiguda de sostres i pa-

rets. Durant aquest procés es documenta l'espoli parcial de murs i fonamentacions d'estructures aèries i fins i tot de les construccions soterrades, com els revestiments murals de les àrees de treball dels forns occidentals. L'abandonament del centre terrisser coincidirà amb el final del gran comerç dels productes laietans en els mercats extrapeninsulars. Aquest canvi de dinàmiques el situen, diversos autors, en cronologies a partir del segon quart del segle I dC (Carreras, 2009a; Martínez Ferreras, 2016), i començà un període de retrocés, en el qual els productes laietans i tarraconenses, en general, són desplaçats de les seves àrees de comercialització per altres zones productores.

La quarta fase està relacionada amb la reutilització d'un dels forns del grup oriental en un arc cronològic indeterminat de la segona meitat del segle I dC. Es porta a terme quan l'àrea de servei està parcialment reblerta, per la qual cosa s'ha de refer de nou, però amb unes dimensions menors. Es delimita en tres dels seus costats amb noves

FIGURA 6. Mur de delimitació de l'àrea de treball del grup de forns orientals, format per àmfores Pascual 1.
Font: Francesc Antequera i Daniel Vázquez.

alineacions d'àmfores invertides, però, en lloc de Pascual 1, s'utilitza el model amfòric Dressel 3-2. Tot aquest procés és fàcilment documentable, perquè tant els nous nivells de circulació com les alineacions que delimiten l'espai es realitzen sobre els nivells d'enrunament de la fase anterior.

Aquesta darrera fase de reutilització d'algunes de les estructures de la *figlina* reflecteix el canvi en els paràmetres econòmics que van fomentar la creació d'un gran centre productor d'àmfores. En aquesta fase de funcionament es produeix àmfora vinària Dressel 3-2, tot i que en un volum molt inferior. Segurament, cal associar la reutilització del forn amb la presència en la zona d'una àrea d'ús agrari vinculat a la viticultura, amb rases de vinya, dipòsits d'*opus signinum* i una zona d'emmagatzematge de *dolia*, que possiblement devia dependre d'una vil·la periurbana.

3. CAN PEIXAU

El jaciment de Can Peixau està situat a l'antic barri de Llefia, nucli que ja es troba citat en una escriptura del 1012 en què es parla d'una donació de terres a *Nimphianus*. En altres documents,

però sempre del segle XI, surt citat com *Niphiano*, *Liphiano* i *Liphian* (Cuyàs, 1978, p. 110-114), que és, evidentment, un nom d'arrel llatina, del qual deriva l'actual Llefia i que podria ser una pervivència del nom d'un propietari rural romà. El jaciment es troba a uns 700 m de *Baetulo*, en una petita elevació, limitada al sud per la línia de costa i a est i oest per dues rieres —torrent d'en Valls i riera de Sant Jeroni. Està situat al peu de l'antic camí de Llefia, que comunicava Badalona i Barcelona travessant el riu Besòs pel punt més favorable. Al llarg d'aquest camí s'han localitzat nombrosos jaciments del territori de *Baetulo*, fet que ha permès identificar-lo amb la Via Augusta (Gurt *et al.*, 1997, p. 239-245).

Les primeres notícies sobre el jaciment parlen de l'existència d'una vil·la en aquest indret (Soler, 1890, p. 46; Serra-Ràfols, 1928, p. 25). Posteriors intervencions documentaren restes de la vil·la alhora que un possible centre terrisser i una àrea funerària (Antequera *et al.*, 2010, p. 192, nota 24). Finalment, en una intervenció duta a terme el 1996, es van localitzar nous elements relacionats amb un centre terrisser i una àrea funerària (Padrós, 1998, p. 185-192). L'anàlisi global de les restes aparegudes en les diferents interven-

cions va permetre definir diverses fases d'ocupació de la zona (figura 7), amb una franja cronològica que va des de mitjan segle I aC fins al segle v dC (Antequera *et al.*, 2010, p. 192-207). S'hi van identificar tres fases funcionals: vil·la, *figlina* i àrea funerària, que comentarem breument, abans de centrar-nos en el centre terrisser.

Les restes documentades que s'adscriuen a la vil·la se situen a la part nord del jaciment (Antequera *et al.*, 2010, p. 193). Es tracta de diversos àmbits pertanyents a la *pars urbana*, diferenciats en dues fases constructives. Alguns d'ells tenien paviments en *opus signinum* i un, de més de 30 m², tenia un sòl d'*opus sectile*, datat en el segle I dC (Barral, 1978, p. 88-89). La presència de nombrosos fragments de pintures murals i aplacats de marbre en els nivells relacionats amb aquests àmbits constata que ens trobaríem en la part més residencial de la vil·la (Antequera *et al.*, 2010, p. 196). Pel que fa a la seva cronologia, les dades

indiquen un ampli període d'ocupació, des del segle I aC fins al segle v dC.

Quant al centre terrisser, ja als anys trenta i cinquanta del segle passat es va documentar un possible forn, una filada d'àmfores invertides i abundantíssim material amfòric. Una intervenció preventiva feta a mitjan anys noranta va confirmar l'existència d'un centre terrisser, i va plantejar dues fases cronològiques relacionades amb el seu funcionament (Padrós, 1998, p. 185-192).

Les diverses intervencions també van constatar l'existència d'una àrea funerària que estaria situada a l'entorn de la Via Augusta, de la qual destaquen tres conjunts, dos d'incineració i un d'inhumació. El primer és un monument de fris dòric, datat en el canvi d'era, del qual es van localitzar diversos elements arquitectònics i escultòrics (Guitart i Padrós, 1990, p. 172-173). El segon és un mausoleu de cos cilíndric, amb una zona central dedicada a la cremació d'ofrenes, datat

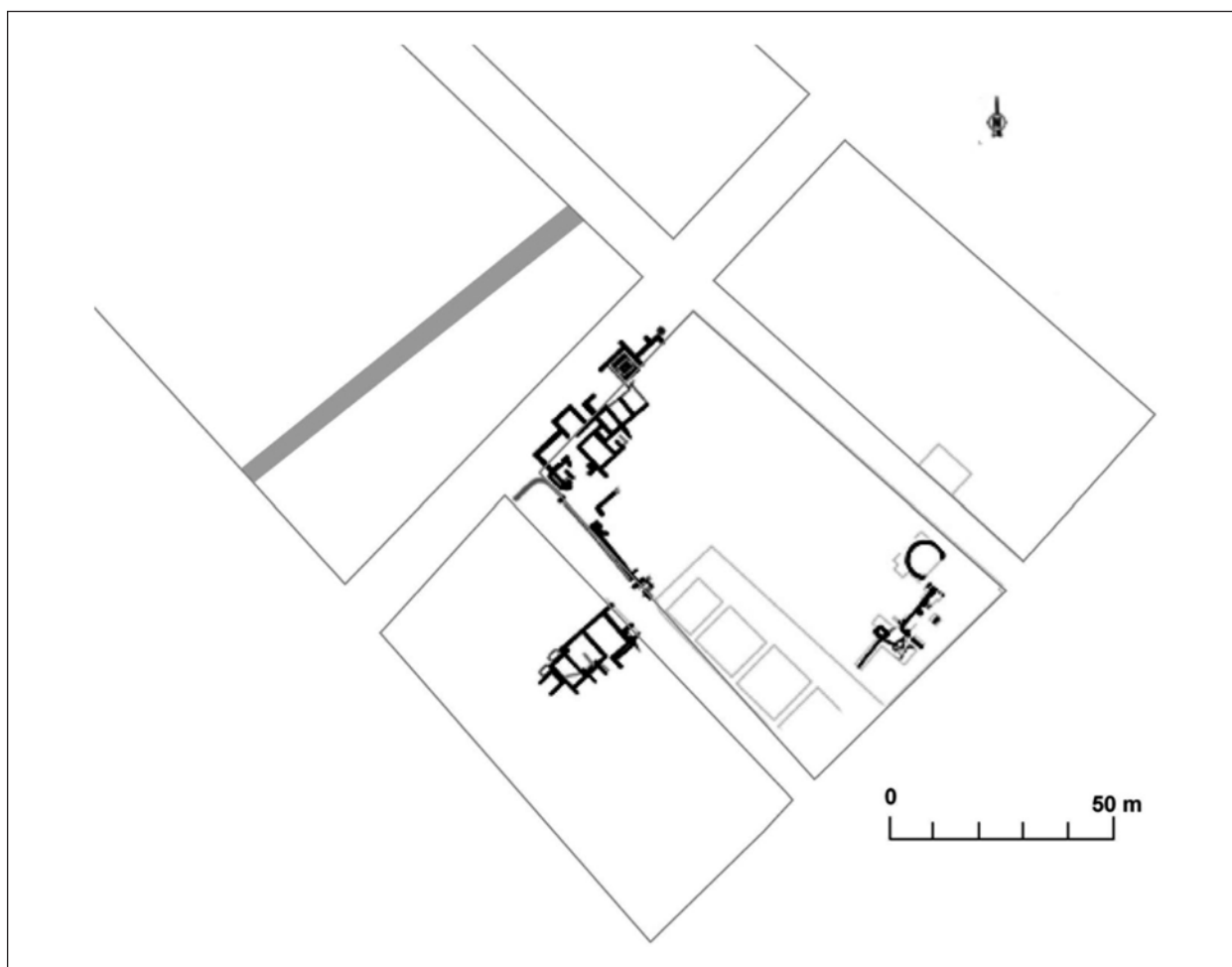

FIGURA 7. Planta general del jaciment i de la via. Font: Mario Granollers i Conxita Ferrer.

a finals del segle I dC (Comas i Padrós, 2003, p. 325-328). Finalment, una necròpolis d'inhumació, amb un període d'ocupació a partir dels segles IV dC i V dC, de la qual es va documentar part d'un recinte delimitat per dos murs fonamentats en uns nivells de mitjan segle IV dC, on es varen localitzar vuit enterraments de diferents tipologies. També, dos enterraments infantils en àmfores Africana 1 i Late Roman 1, respectivament, tallant un nivell del segle V, i per tant, contemporanis o posteriors a aquesta data (Padrós i Chavarria, 1999, p. 281-283).

D'altra banda, una revisió de la documentació de les antigues excavacions ha permès plantejar també l'existència d'un centre vinícola (Forn i Moreno, 2024). Finalment, una intervenció preventiva realitzada el 2022, que està en estudi en el moment de l'elaboració d'aquest article, possibilitarà, sens dubte, aprofundir en el coneixement d'aquest important jaciment.

La *figlina* va ser localitzada el 1996, quan es van documentar diversos elements i estructures

que podien relacionar-se amb les dependències annexes d'un centre terrisser (figura 8). Tot i que, malauradament, no es va localitzar cap dels forns que hi haurien existit, els resultats van possibilitar diferenciar dues fases (Padrós, 1998, p. 185-192; Antequera *et al.*, 2010, p. 196-199).

La primera fase d'ocupació, relacionada amb el funcionament de la terrisseria, i amb una cronologia entorn el 40 aC (Padrós, 1998, p. 188; Antequera *et al.*, 2010, p. 198), es caracteritza per la presència de diversos elements: dos pous d'aigua, cinc *dolia* i restes d'un paviment fet amb grans fragments de *dolia*, així com un nivell de regularització del terreny i alhora de circulació, datat per l'absència de terra sigil·lada, però amb àmfora Pascual 1. Recolzades sobre aquest nivell de circulació, es documentaren alineacions d'àmfores Pascual 1 invertides, formant diverses filades, una de les quals evitava elements ja existents, com un dels pous d'aigua (figura 9). En els trams localitzats es van documentar 79 àmfores, cap d'elles amb marca. Delimitaven espais destinats a aboca-

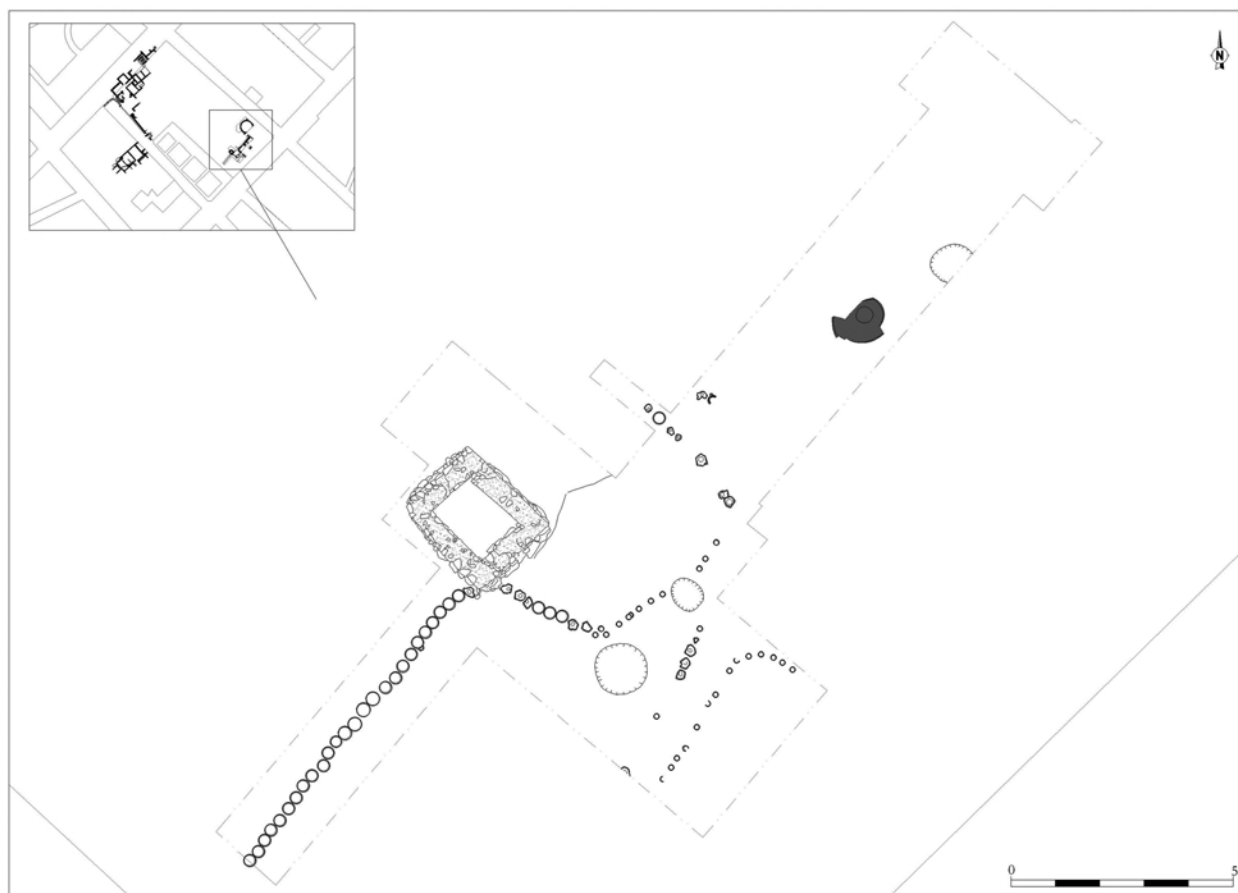

FIGURA 8. Planta de les restes documentades del centre terrisser. Font: Mario Granollers.

FIGURA 9. Alineacions d'àmfores Pascual 1. Font: Pepita Padrós, Museu de Badalona.

dors i, possiblement, també espais dedicats a activitats diverses relacionades amb el centre terrisser.

Un dels abocadors localitzats, documentat parcialment a causa dels límits marcats per la intervenció arqueològica preventiva, es datà en el darrer quart del segle I aC (Padrós, 1998, p. 188; Antequera *et al.*, 2010, p. 199). Va proporcionar abundantíssim material amfòric, pràcticament en la seva totalitat pertanyent al tipus Pascual 1, amb alguna Laietana 1 / Tarraconense 1 i tan sols una Dressel 3-2. Quant a les marques, tres QMEVI sobre Laietana 1, i dues MPORCI i dues CANTESTIVS sobre Pascual 1. Escàs material de vaixel·la fina d'importació limitat a alguns fragments de ceràmica de vernís negre. Els nivells de l'abocador van arribar a cobrir i depassar les filades d'àmfores que delimitaven el seu espai.

En una segona fase s'abandonà un dels pous, sense que aquest fet indiqui el final de la *figlina*, la qual continuà en funcionament, com ho de-

mostra el fet que el pou fou reutilitzat com a abocador, i la seva excavació va proporcionar abundantíssim material amfòric. S'ha de destacar la presència de gran quantitat de tovots, molts d'ells cremats, peces cremades, mal cuites o deformades, i abundantíssima escòria de ceràmica vitrificada per un excés de cocció. Pràcticament tot el material defectuós era amfòric, però amb alguns fragments escadussers d'ímbrex, tègula, *dolium* i pondus passats de foc. Com en l'abocador de la fase anterior, la majoria del material amfòric era Pascual 1, però també hi havia Dressel 3-2, tot i que en molt escassa quantitat. Quant a marques, tres exemplars: CANTESTIVS, CASS i PHI sobre Pascual 1. La diferència respecte al primer abocador rau en la presència de terra sigil·lada itàlica, que permeté datar l'obliteració del pou entre el 15 aC i el 15 dC.

Per completar l'estudi de la *figlina*, es va realitzar la caracterització arqueomètrica de les argi-

les del taller, i es van analitzar 55 àmfores Pascual 1 procedents de les alineacions i dels nivells d'abocador, entre les quals, una marca MPORC i dues marques CANTESTI. Els resultats van constatar que tot el material amfòric analitzat, incloses les marques, havia estat fabricat al centre terrisser (Buxeda i Gurt, 1998, p. 203). Posteriorment, en un estudi realitzat sobre 92 marques trobades a *Baetulo* i a diversos jaciments del *suburbium* occidental de la ciutat (Comas i Martínez Ferreras, 2015, p. 125-146), s'analitzaren dues marques procedents de la *figlina* de Can Peixau: dues QMEVI sobre Laietana 1. Els resultats demostraren que les dues marques QMEVI no havien estat fabricades en aquest centre terrisser. D'altra banda, el mateix estudi demostrà que de les 68 marques MPORC trobades a *Baetulo* amb les diferents variants M·PORCI, MPORCI, M·PORC i MPORC, 40 s'associaven a la *figlina* de Can Peixau i 23 podien haver estat fabricades a Can Peixau o a Illa Fradera (Comas i Martínez Ferreras, 2015, p. 136-137).

Segons aquestes dades, es constata que el centre terrisser de Can Peixau hauria fabricat majoritàriament àmfores Pascual 1, en escassíssima quantitat Dressel 3-2 i no hauria produït Laietana 1 / Tarraconense 1. L'aparició de *pondera*, *dolia* i materials constructius com tègules i ímbrexs, mal cuits, passats de foc o amb defectes de coccio, demostren que també s'haurien fabricat aquests tipus de materials. Quant a la cronologia de la *figlina*, la seva fase inicial se situa a l'entorn del 40 aC, amb la fabricació d'àmfores Pascual 1. En una segona fase, datada en el 15 aC - 15 dC, les Pascual 1 continuen sent majoritàries, però ja es fabriquen Dressel 3-2, tot i que en menor quantitat, tal com queda palès en els materials recuperats de l'abocador del pou. No tenim prou dades per conèixer el moment final de les produccions del centre terrisser, però creiem que s'hauria de situar no més enllà del segon quart del segle I dC.

Aquestes dues fases de fabricació d'àmfores Pascual 1 a la *figlina* de Can Peixau es correspondrien amb les dues grans fases de producció i difusió del vi laietà cap als mercats gals amb aquest envàs com a contenidor principal. En aquest sentit, la difusió de les àmfores Pascual 1 de Can Peixau cap a la *Gallia* queda provada a partir dels estudis arqueomètrics realitzats per Verònica Martínez Ferreras, que en constaten la presència

en diversos derelictes i jaciments terrestres. De la primera fase, datada entorn del 40-30 aC, es troben en els derelictes de *Port-Vendres 4* (Colls *et al.*, 2015; Martínez Ferreras *et al.*, 2015) i *Cala Cativa I* (Geli *et al.*, 2024). Ja en la segona fase, datada en època d'August, es troben en tres derelictes: *Els Ullastres I* (Martínez Ferreras *et al.*, 2013a), *Cap del Vol* (Martínez Ferreras *et al.*, 2013a) i *Cap Gros* (Brechon *et al.*, 2020; Martínez Ferreras i Brechon, 2020) i en quatre jaciments terrestres: *Port-la-Nautique* (Martínez Ferreras, 2008; Martínez Ferreras, 2011-2012), *Malard* (Martínez Ferreras, 2011-2012), *Lattara* (Martínez Ferreras, 2013) i *Castellas* (Barberan *et al.*, 2009). Finalment, ja en els primers decennis del segle I dC, entorn del 10-20 dC, es documenten àmfores Pascual 1 de Can Peixau al derelict de *Port-Vendres 5* (Martínez Ferreras *et al.*, 2013b). D'altra banda, els estudis realitzats per Montserrat Comas sobre la difusió de les marques CANTESTI i MPORC localitzades en jaciments de la *Gallia* permeten veure la gran difusió d'aquestes marques i, consegüentment, del vi laietà envasat en àmfores Pascual 1 fabricades al centre terrisser de Can Peixau, a través de l'eix Aude-Garona (Comas, 1991, p. 329-345; Comas, 1998, p. 225-233).

3.1. LA VIA

Finalment, hi ha un important element a valorar, relacionat amb el centre terrisser de Can Peixau. Es tracta d'una via que limitava pel nord el jaciment i que, paral·lela a la costa, anava en direcció sud-oest cap al riu Besòs (Comas i Padrós, 2011, p. 303-308) i, en sentit contrari, cap a *Baetulo*. La via mesurava 5 m d'amplada i se'n van documentar un total de 97 m, dels quals es van excavar dos trams d'aproximadament 25 m i 18 m. La primera actuació per a la construcció de la via consistí en un rebaix del terreny (figura 10), que es reomplí amb abundantíssim material amfòric Pascual 1, entre el qual destaquen 14 marques CANTESTI i 1 MPORCI, i escassíssima presència de ceràmica d'importació, tan sols un vas de parets fines Mayet XII i un fragment de terra sigillada itàlica.

Per sobre, un nivell amb diverses capes cendroses i argiloses que regularitzaven l'espai de circulació i ja la primera pavimentació feta amb

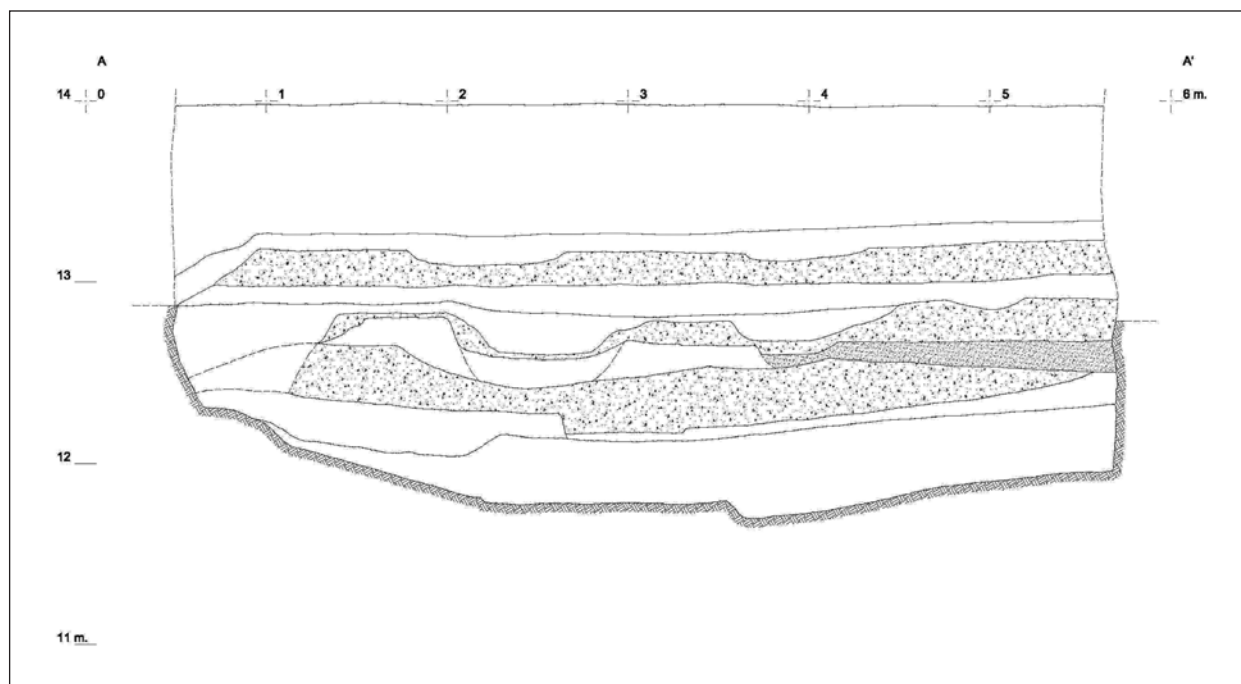

FIGURA 10. Secció transversal de la via. Font: Júlia Miquel, Museu de Badalona.

graves, margues i argiles, tot molt ben compactat, en la qual es conservaven les empremtes de les roderes (figura 11). L'ús continuat de la via i el fet que la pavimentació fos tan sols de terra premsada degué provocar que es malmetés força i sovint i, per tant, es decidí fer un nou paviment, regularitzant el terreny amb sorres i, novament, amb un potent nivell de cendres i abundantíssim material amfòric i escòria.

La nova pavimentació era de composició similar a la primera i s'hi conservaven les roderes molt marcades (figura 12). Finalment, es documentà un tercer paviment, molt similar als dos anteriors, en el qual s'apreciaren algunes refaccions puntuals, fetes amb diverses capes de sorres premsades i amb escassa presència de material ceràmic d'entre el qual destaquen, a més d'àmfora Pascual 1, una àmfora Dressel 3-2 i terra sigil·lada itàlica. També un as hispanoromà d'August de la seca de *Tarraco*, possiblement del darrer nivell d'ús, datat entre el 4-14 dC.

Quant a la seva cronologia, la preparació i primera pavimentació es pot datar en el darrer quart del segle I aC i la darrera refacció documentada se situa ja en el primer quart del segle I dC. La via degué continuar funcionant, però possiblement amb menor ús i sense manteniment, ja que tan sols es van documentar diversos nivells d'aporta-

ció al·luvial i, per sobre, nivells ja d'època contemporània.

Queda per definir si és una via secundària o es tracta de la Via Augusta. Amb les dades conegudes fins ara, no hi ha prou elements per dir que és un tram de la Via Augusta, excepte el fet que és molt propera al camí de Llefià, entorn del qual, com ja hem mencionat anteriorment, s'han localitzat diversos jaciments tant del *suburbium* com del territori de *Baetulo* i s'ha identificat com la pervivència de la Via Augusta (Gurt *et al.*, 1997, p. 239-245). Per tant, i sense descartar-ho, fins que no tinguem noves dades, continuarem interpretant aquest camí com una via secundària o un ramal de la Via Augusta, relacionat sens dubte amb el jaciment de Can Peixau, i més específicament amb el centre productor d'àmfores (Comas i Padrós, 2011, p. 308). Això explicaria el fet que tant les pavimentacions com les refaccions s'haguessin realitzat amb materials de rebuig procedents dels abocadors i amb paquets de cendres provinents de la neteja dels forns del centre terrisser. D'altra banda, els estudis arqueomètrics realitzats en 8 marques sobre Pascual 1 —1 MPORCI i 7 CANTESTI— localitzades en les preparacions, paviments i refaccions de la via, van donar com a resultat l'adscripció de les 8 marques a la *figlina* de Can Peixau (Comas i Martínez

FIGURA 11. Vista general del tram occidental de la via durant els treballs d'excavació.
Font: Pepita Padrós, Museu de Badalona.

FIGURA 12. Tram occidental de la via. Perfil transversal del segon paviment on s'aprecien les roderes fortament marcades. Font: Pepita Padrós, Museu de Badalona.

Ferreras, 2015, p. 137). Finalment, les empremtes de les roderes, molt marcades en els paviments i que van obligar a fer nombroses refaccions en la via, podrien indicar el pas continuat de carros amb càrregues molt pesades i, en aquest sentit, pensem en les àmfores Pascual 1 com a

component principal d'aquesta càrrega i en la utilització de la via en el moment de màxima difusió del vi laietà que, com hem vist, se situa entre el darrer quart del segle I aC i el primer quart del segle I dC, coincidint amb la cronologia d'aquesta via.

4. CONCLUSIONS

Fins aquí hem pogut veure, tot i que de forma breu, les característiques bàsiques de dos jaciments o zones arqueològiques que se situen al *suburbium* occidental de la ciutat de *Baetulo*: Illa Fradera i Can Peixau. Malgrat les clares diferències entre l'un i l'altre, es fan evidents una sèrie d'elements en comú: en ambdós casos hi ha centres terrissers que produeixen àmfores vinàries per a la comercialització i l'exportació del vi a llarga distància; cap dels dos no sembla dependre d'una vila de forma directa (de manera molt clara en el cas d'Illa Fradera), i, en tots dos casos, es dona una proximitat a la Via Augusta, fins i tot amb restes documentades d'una via a Can Peixau, ja sigui la mateixa Via Augusta o, més probablement, un ramal que la comunicaria amb el centre productor. I es dona també una coincidència cronològica bàsica entre les dues *figlinae*, sobretot en el moment inicial, cap als anys 40-30 aC, que és alhora el moment d'aparició del contenidor Pascual 1. Quant al moment final, el centre d'Illa Fradera funciona a gran rendiment fins al segon quart del segle I dC, amb una reutilització puntual ja a la segona meitat del segle, mentre que el final del funcionament del centre de Can Peixau és més dubtós, tot i que resta clar que arriba a produir Dressel 3-2 en el primer quart del segle I dC, i, per tant, podria ser similar. També cal assenyalar que, en els dos casos, es produeixen coetàniament durant un període els envasos Pascual 1 i Dressel 3-2, tot i que és majoritària la producció de Pascual 1, excepte en la reutilització d'un forn a Illa Fradera de la segona meitat del segle I dC, quan es produeix únicament Dressel 3-2.

Pensem que la presència d'aquests dos centres, juntament amb altres evidències d'ocupació del *suburbium* occidental de *Baetulo*, les quals es coneixen gràcies a intervencions arqueològiques més recents, fa que calgui considerar tota aquesta àrea suburbana com un conjunt ocupat de forma més estructurada del que es podia considerar fa uns anys. Es tracta, al mateix temps, d'una zona on es poden veure, de manera força clara, uns canvis lligats amb l'evolució de la ciutat i amb els canvis socioeconòmics en un àmbit més ampli, com és la Laietània.

Pel que fa a la proximitat a les vies, el que ens està mostrant aquest fet és que els centres que aquí tractem estan inclosos dins una complexa organit-

zació del territori, administrativa i política. I això fa pensar, alhora, que, més enllà de l'exportació del vi per via marítima, són necessàries les vies terrestres, possiblement per a l'arribada del vi a aquests nuclis, on s'envasà i comercialitzarà.

Tant a Illa Fradera com a Can Peixau, es detecta una evolució dins el mateix període de funcionament de les *figlinae* que es relaciona molt bé amb les diverses fases de comercialització del vi laietà que venen marcant diversos autors i que són coincidents en els aspectes generals, més enllà de fases o subfases concretes, ja sigui a partir dels estudis sobre la producció i comercialització (Carreras, 2009b; López Mullor i Martín Menéndez, 2008; Martín Oliveras, Revilla i Remesal, 2019; Martínez Ferreras, 2016), o sobre els centres productors de vi (Peña, 2010).

No tornarem ara sobre aquestes relacions o adscripcions concretes, ja que s'ha fet en els apartats dedicats a cadascun dels jaciments, però recordem que comencen amb el moment inicial de producció i comercialització de l'àmfora Pascual 1, evolucionen a partir d'aquest moment i, en el cas d'Illa Fradera, s'arriba clarament a la màxima capacitat de producció en el moment més àlgid de la comercialització de vi envasat en aquest recipient. En canvi, la producció de Dressel 3-2 és secundària i no participa ja del canvi en els circuits comercials que van units precisament amb el domini d'aquest envàs.

Hem de recordar també que les anàlisis arqueomètriques realitzades a partir dels envasos localitzats tant en aquests centres productors com en derelictes i en diversos jaciments de la *Gallia* han permès documentar taxativament el predomini d'aquestes produccions en l'exportació, almenys en el moment de major expansió. En aquest sentit, hem de dir que no sempre ha estat possible diferenciar clarament la producció d'una i altra *figlina*, donada la semblança de les pastes. També hem d'incidir aquí en el fet que la terrisseria d'Illa Fradera és realment excepcional pel que fa a les seves dimensions i capacitat productiva, pràcticament sense paral·lels coneguts, i això explica la gran quantitat d'àmfores d'aquesta producció localitzades a les diferents vies de difusió. Pel que fa a Can Peixau, desconec exactament les seves característiques, però la gran quantitat d'envasos identificats arqueomètricament amb la seva producció a les mateixes vies de comercialització fa pressuposar que es tracta, igualment, d'un gran centre.

D'altra banda, tampoc no podem obviar plantejar-nos altres aspectes com són la relació concreta amb la ciutat o, fins i tot, la propietat dels centres terrissers, tot i que són qüestions que, per la seva pròpia naturalesa, no tenen una resposta clara ni evident.

En el cas d'Illa Fradera, cal reflexionar sobre el fet que la *figlina* es construeix en el mateix lloc on anteriorment hi havia un nucli de filiació clarament itàlica (Antequera *et al.*, 2010), que es pot relacionar amb una ocupació prèvia i/o contemporània a la formació del nucli urbà, just al seu costat, hipòtesi que obtindria suport amb l'evidència d'una via preexistent a la fundació de la ciutat —que es convertirà en la Via Augusta— i d'algunes instal·lacions al seu voltant (Soberón i Forn, en premsa). Sembla evident que el moment final del nucli previ a la *figlina* coincideix amb el moment en què la ciutat està ja en ple funcionament i sembla força clar també que el poder econòmic de *Baetulo* s'ha de relacionar precisament amb la comercialització del vi que s'envasa en els recipients produïts tant a Illa Fradera com a Can Peixau.

Dintre d'aquest context, podem reflexionar alhora sobre altres aspectes. Els dos centres terrissers no semblen dependre d'una vil·la de forma directa, és a dir, no en són dependències pròpies ni annexes, la qual cosa és coincident amb el que passa a gairebé tots els establiments d'aquest tipus que coneixem a la Laietània amb aquestes mateixes cronologies. Per tant, sembla lògic pensar que el vi que s'hi envasa per a l'exportació no pertany tampoc a una única vil·la o centre productiu vitivinícol sinó que s'hi envasa el vi d'un territori en sentit més ampli. Qui són, doncs, els propietaris d'aquests centres?, o, dit d'una altra manera, qui té la capacitat econòmica per organitzar tota aquesta producció i comercialització que sembla, en definitiva, el motor econòmic de la ciutat i el seu territori?

Podem retornar ara al fet ja esmentat que la *figlina* d'Illa Fradera se situa en el mateix lloc on abans hi havia un nucli relacionat amb la formació de la ciutat. A més, el nou establiment manté les orientacions de les estructures i, fins i tot, probablement un mateix eix central, i aquesta orientació coincideix plenament amb l'orientació de les muralles i el nucli urbà de *Baetulo*. A partir d'aquí, doncs, es fa atractiu, si més no, plantejar la hipòtesi que els propietaris del primer assentament, i possiblement fundadors de la ciutat, s'es-

tableixen dins el nucli urbà quan aquest està ja en funcionament i aquests propietaris —o els seus hereus—, com a part del poder administratiu i polític de la ciutat, són també els que tenen la capacitat per muntar, organitzar i controlar el centre terrisser, que vol dir, en definitiva, controlar l'activitat econòmica principal que permet a la ciutat enriquir-se. I podem formular la hipòtesi que Can Peixau formaria part igualment del mateix tipus organitzatiu, tot i que els propietaris no fossin els mateixos d'Illa Fradera.

L'estudi d'aquestes dues *figlinae* i les seves produccions porta també a una problemàtica que és la que ve plantejada a partir de la localització d'una mateixa marca en diferents terrisseries. Aquí s'ha pogut demostrar sense cap dubte, gràcies als estudis arqueomètrics, que una mateixa marca es troba en envasos produïts als dos centres. A què responen aquests noms presents a les marques?, a productors del vi?, a propietaris de les *figlinae*?, a productors del vi i propietaris de les terrisseries alhora?, a clients?, a comerciants? És aquesta una línia de recerca encara amb molt de recorregut per endavant.

Finalment, també l'abandó dels centres terrissers com a tals, en el segon quart del segle I dC, coincideix amb un moment de canvis, en el qual finalitza o es redueix dràsticament l'exportació a gran escala del vi laietà, sobretot a través de les rutes comercials que segueix la comercialització del vi envasat en Pascual 1 cap a la *Gallia*. És interessant veure com la vil·la de l'Estrella, en el mateix *suburbium*, encara en fase d'estudi (Forn i Moreno, 2024), produeix vi, però sembla fer-ho en un moment posterior al funcionament de les dues *figlinae* que aquí hem presentat. Aquest fet, que en principi podria resultar estrany, potser està reflectint precisament un canvi en el sistema de producció i explotació agrària i de la comercialització del vi. La producció de vi a la Laietània, com s'està fent evident recentment, continua, sens dubte, més enllà de la finalització de la producció d'àmfores Pascual 1 i Dressel 3-2, i això ha de respondre a uns canvis, a través dels quals potser les vil·les, com a entitats productives, concentren la producció agrària, i el vi es comercialitza d'una forma diferent i cap a uns mercats també diferents. El *suburbium* occidental de *Baetulo*, doncs, continuarà ocupat, però amb unes transformacions evidents que, tot i el seu gran interès i importància, no formen ja part dels objectius d'aquest article.

LA PRODUCCIÓ DE VI A *BAETULO*. LA VILLA DE L'ESTRELLA COM A MODEL

Clara Forn
Museu de Badalona

Iñaki Moreno
Associació de Tècnics d'Investigacions Culturals i Socials (ATICS SL)

L'elecció de l'emplaçament de la ciutat de *Baetulo* no va ser una acció fortuïta. Les seves característiques tant geològiques com estratègiques van propiciar, de ben segur, el seu paper cabdal en l'economia vinària de l'àrea laietana. Així doncs, un sòl agrícola amb propietats per al conreu de la vinya, i una xarxa de comunicació implementada al territori des de finals del segle II aC, afavoriren el paper de la ciutat en el negoci del vi. La indústria vitivinícola s'inicià com a motor econòmic en les primeres etapes del desenvolupament urbà i va perdurar fins ben avançat el segle IV dC.

El coneixement que tenim avui en dia de l'*ager Baetulonensis* és molt parcial. La disposició de les vil·les es coneixia, sobretot, pels estudis publicats sobre hàbitat rural i l'arqueologia del paisatge, i a partir de notícies recollides, prospeccions puntuals i l'estudi de materials localitzats al territori s'havia pogut interpretar el seu poblament i evolució històrica (Prevosti, 1981; Palet, 1997; Ruestes, 2003). Les intervencions en extensió fins a iniciar el segle XXI eren molt escasses, i en conseqüència, també el coneixement que teníem del territori i les instal·lacions agrícoles que hi havia. Conseqüentment, no es podia determinar ni la seva estructura, ni el seu funcionament, ni tan sols establir una cronologia precisa dels establiments rurals i les vil·les, més enllà d'un rang d'ocupació que evidenciava una presència i vida d'ús extensa.

Tanmateix, en l'actualitat s'ha renovat la visió del camp en època romana, i han augmentat considerablement els estudis amb aquest fi. Els tre-

balls publicats els darrers anys han permès donar a conèixer i revisar alguns establiments productors de vi laietà, alguns dels quals podrien vincular-se a l'àrea d'influència de la ciutat de *Baetulo*, com el de Can Feu, a Sant Quirze del Vallès; Vallmora, a Teià, o Can Sentromà, a Tiana (Revilla, 2011; Martín Oliveras, Martín-Arroyo i Revilla, 2017). Més propera a l'àrea urbana només es coneixia amb evidències arqueològiques, i molt parcialment, la vil·la de Can Peixau, a la qual s'associava un forn de producció amfòrica (Pardós i Comas, 1996).

La transformació urbanística dels darrers anys al barri de Coll i Pujol (Badalona), àrea on se situava el suburbi occidental de *Baetulo*, ha permès dur a terme intervencions preventives en alguns solars d'extensions significatives. És el cas de les actuacions que posaren al descobert les *figlinae* d'Illa Fradera - Estació Badalona Central (Antequera *et al.*, 2010) i de Can Peixau (Antequera *et al.*, 2010), i la més recent, la del complex viticultor de l'Estrella (Moreno, 2020).

Així doncs, les diverses campanyes arqueològiques fetes al solar de l'Estrella entre el 2008 i el 2024 han permès conèixer per primera vegada un establiment situat a l'*ager*, dins l'àrea del suburbi occidental de la ciutat. El seu estudi, a més, ha propiciat la revisió de materials i estructures documentats amb anterioritat, i establir una periodització de la producció del vi a *Baetulo* que haurà de ser contrastada a mesura que augmenti el coneixement arqueològic d'aquests espais agraris i les seves estructures de producció.

1. L'ESTRELLA. HISTÒRIA DE LES INTERVENCIIONS

El solar de l'Estrella està a tocar de la confluència entre la rambla de Sant Joan i el carrer del Torrent de la Batllòria, propera al punt on se situaria el pas de la Via Augusta (Gurt *et al.*, 1997; Antequera *et al.*, 2010; Soberón, 2021). Es troba a 600 m de la porta occidental de *Baetulo*, i a 500 m de l'antiga línia de la costa. Morfològicament, l'establiment se situa en un terreny amb un suau pendent vers el mar. L'espai quedava delimitat per dos cursos d'aigua, la riera de Sant Jeroni, que provenia de la vall de Betlem, situada a la serralada de Marina, i el torrent de la Batllòria, que, amb un cabal menor a causa de la seva curta extensió, provenia d'un turó més proper a la plana (figura 13).

El solar, amb una extensió d'uns 5.000 m², ha estat objecte d'estudi en diverses ocasions arran

de la urbanització dels terrenys de la fàbrica de l'Estrella. Ja el 2008, s'obriren un total de 38 cales on es van documentar diverses estructures, i el 2012, el seguiment de la construcció d'un canal de captació d'aigües pluvials posà al descobert una sèrie d'habitacions i dipòsits que s'associaren a un establiment rural (Pereira *et al.*, 2015).

El 2018, s'inicià l'excavació en extensió de dues grans àrees situades a la franja paral·lela a la rambla de Sant Joan (Moreno, 2020). Ambdues quedaven separades per l'espai del captador d'aigües residuals excavat el 2012. Els treballs van permetre conèixer l'ocupació històrica d'aquest àmbit periurbà, des de la primera ocupació romana fins a la construcció de la fàbrica de teixits al segle XIX, moment en què es passa d'un ús agropecuari a un de fabril.

Finalment, a principis del 2024, una nova intervenció als talussos, que per motius de seguretat no van ser excavats, va permetre obtenir més

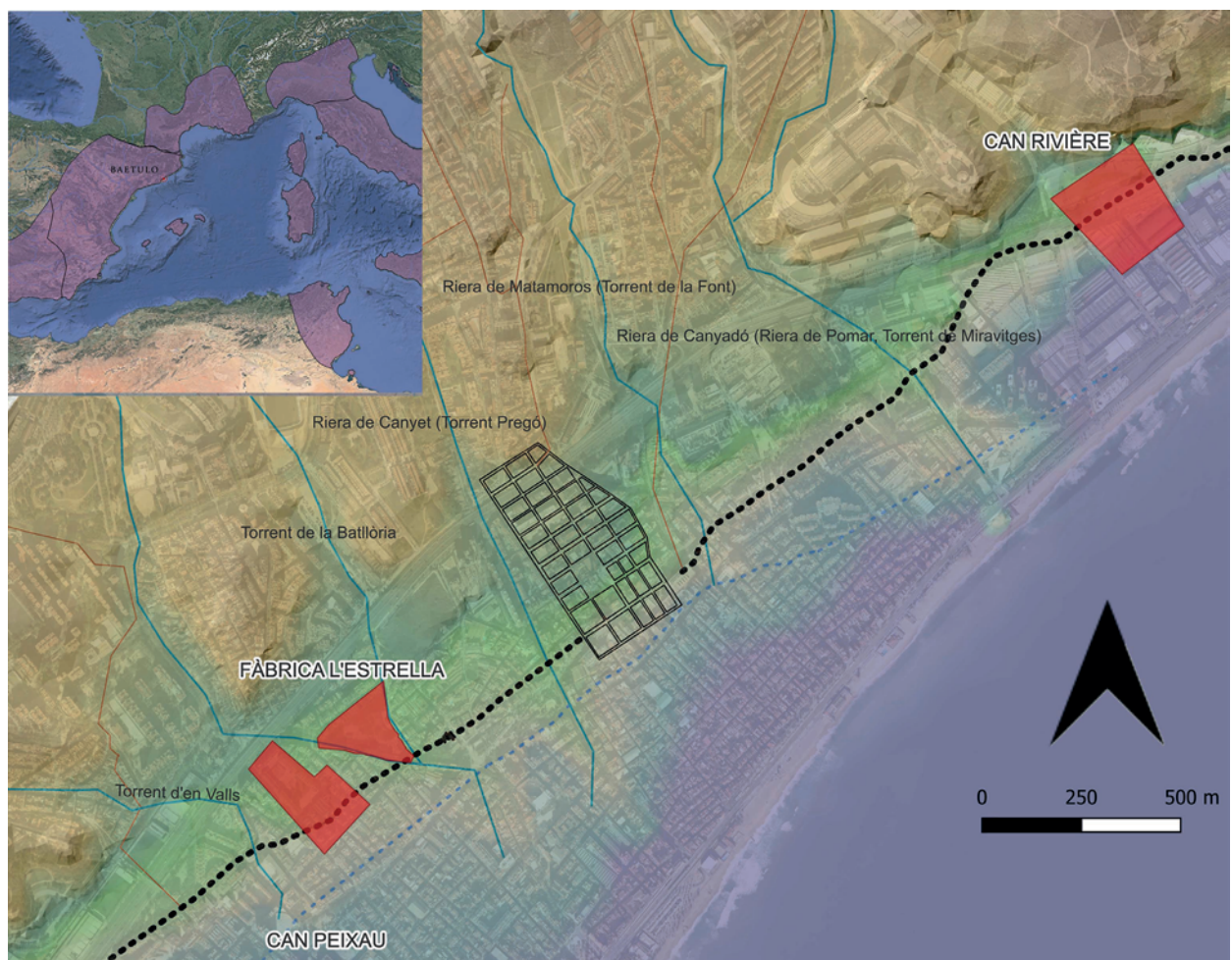

FIGURA 13. Emplaçament de la ciutat de *Baetulo* i les tres vil·les estudiades. Font: Clara Forn.

dades per tal d'aprofundir i matisar algunes de les hipòtesis plantejades actualment.

En aquest text ens centrarem només en les dues fases del jaciment que comprenen el funcionament de la villa com a complex productor vitivinícola entre el segle II dC i el segle V dC.

2. L'EMPLAÇAMENT I ELS PRECEDENTS

La ubicació del complex fou triada amb cura; com hem vist, l'establiment queda emplaçat en un espai privilegiat tant geogràficament com d'accés als recursos necessaris per desenvolupar les feines agrícoles, especialment les vitivinícoles. En aquest sentit, el fet que el solar quedi limitat per dos cursos d'aigua —un dels quals arrasà, en època moderna, gran part del complex— en garantia els recursos hídrics.

La villa se situa a escassos metres de la Via Augusta i de la línia de costa. És possible que el pas d'aquesta via se situés en un punt previ a l'encreuament d'aquestes dues rieres, cosa que emplaçaria aquest predi en un espai privilegiat per la seva proximitat a les xarxes de comunicació i distribució de mercaderies, fet que permetia vehicular de manera fàcil i ràpida la producció vinària cap a les diferents destinacions tant de comerç regional com de llarga distància.

La morfologia i distribució de les estances de l'establiment s'adapta al progressiu desnivell del terreny, disposat en tres terrasses consecutives amb una diferència de cota marcada, condició que va perdurar durant la seva activitat per tal de distribuir el procés de producció de manera eficient.

L'establiment quedaria ubicat en un sector de l'ager de *Baetulo* ocupat ja en la seva fase d'implantació. De la fase prèvia al complex es van documentar diverses estructures poc conservades. Així doncs, a la terrassa superior, s'excavaren un conjunt de sitges amortitzades al llarg del segle I dC, les més modernes ja en època flàvia, reblertes en el moment previ a la construcció de la villa. També d'aquesta primera ocupació sembla que es disposà al sector més meridional de la terrassa intermèdia,¹ de les restes d'una primera estructura productiva, i

les empremtes de tres possibles *dolia*. Finalment, a la terrassa inferior s'hi emplaçaria un primer espai d'emmagatzematge o *cella vinaria* a l'aire lliure, del qual no es van trobar els límits, però sí petites alineacions de *dolia*.

La primera fase es caracteritzava per una dedicació agropecuària mixta en la qual hi havia una sèrie de sitges excavades al terreny natural i restes molt febles d'un primer edifici que va quedar molt arrasat per la construcció del complex durant la fase següent, de manera que no en coneixem ni l'extensió ni l'estructura.

3. LA PRIMERA FASE: LA CREACIÓ DEL COMPLEX VITIVINÍCOLA (100-120/250-300 dC)

Entre finals del segle I dC i inicis del segle II dC, aquest petit establiment quedarà amortitzat, i l'indret es veurà transformat amb la construcció d'un gran complex destinat a la producció massiva de vi. Serà el moment de màxima expansió, en què ocuparà més de 2.800 m², tot i que, segurament, el complex continuaria més enllà dels límits intervinguts en les diferents campanyes arqueològiques.

El complex estava compost per diverses edificacions que formaven un conjunt d'un mínim de tres edificis i els seus annexos, els quals eren distribuïts entre tres terrasses. La dinàmica productiva de l'establiment s'organitzaria en sentit descendent al llarg d'aquestes terrasses (figura 14).

Així, l'accés al complex sembla que se situaria a la terrassa superior, en el seu costat NE, és a dir, el més proper a la ciutat. El circuit productiu s'iniciaria aquí, on trobaríem la zona d'emmagatzematge dels productes agraris, i el lloc on es farien les primeres feines de recepció i premsat del raïm. El procés de transformació seguiria a la terrassa mitjana, on trobaríem el trull i una sèrie de dipòsits per a la fermentació del most. Finalment, el procés acabaria en una *cella vinaria* situada a la terrassa inferior, on s'emmagatzemaria el vi a l'espera de ser enviat a les diferents destinacions. Aquesta estructuració, heretada, en part, de l'establiment previ, seguiria reproduint-se fins a l'amortització del complex.

Pel que fa a les estructures productives, s'han documentat a la zona més septentrional de la terrassa superior, a l'exterior de l'edifici, cinc *lacus*

1. Aquesta es correspon amb les restes excavades el 2012 (Moreno, 2020).

FIGURA 14. Planimetria de la primera fase de l'Estrella. Font: ATICS SL.

*vinarii*² exempts —possibles *calcatoria*— envoltats de 54 encaixos de *dolia* (figura 15).

L'edifici principal tenia una planta quadrangular d'uns 450 m², i quedava dividit en cinc grans cossos a mode de naus, a l'interior de les quals no s'hi van documentar divisions internes. Els dos cossos situats a l'extrem septentrional estaven disposats en sentit NO-SE i tenien una amplada de 4,5 m per una llargada de, mínim, 15 m. Les altres tres naus, destinades al premsat del raïm, estaven situades en sentit NO-SE, i tenien una llargada d'11 m. La més ampla, on hi hauria el *torcularium* o sala de premsat, tindria una amplada de 6,6 m. Malauradament, l'alt grau d'arrasament de les restes no ha permès conservar el paviment del *torcularium* pròpiament dit, ni les *arae* o els *lapis pedicinorum*, entre altres restes de

les premses de biga aquí ubicades. Tanmateix, de la seva estructura es van poder identificar les fosses de maniobra o *cubicula* dels contrapesos que estaven situats a l'àmbit contigu, que tenia una amplada de 4,5 m (figura 16).

FIGURA 15. *Lacus* situat a la plataforma superior de l'Estrella. Font: Iñaki Moreno.

2. L'anàlisi dels morters parietals efectuats per A. Pecci (a Moreno, 2020) informen de la presència, com a mínim en un dels *lacus*, d'àcid tartàric i succínic, fet que infereix l'emmagatzematge i, fins i tot, la fermentació de vi en aquest dipòsit.

FIGURA 16. Planimetria comparada on es pot veure l'evolució del *torcularium*. La part superior correspon a la fase 1 del complex i la inferior a la fase 2. Font: ATICS SL.

Les fosses de maniobra d'aquesta fase eren dos grans retalls de planta quadrangular practicats al subsol geològic, i mesuraven 1,70 m de costat i 2,70 m de fondària. En ambdós casos, al fons de les fosses es trobaren sis grans pedres disposades en dues filades de tres, que actuaven com a fre del contrapès. La fossa de maniobra nord havia afectat dues sitges reblertes en la fase prèvia, fet que obligà a la construcció de dos murs de terra piconada als llocs on la fossa tallava el rebliment d'aquestes sitges per assegurar l'estabilitat del terreny.

De l'estudi de les fosses de maniobra no es pot deduir el tipus d'accionament que feia servir la biga —*prelum*— de la premsa tal com s'ha estudiat en altres jaciments (Peña, 2010). Tot i així, ens plantejem com a hipòtesi un dels dos sistemes més freqüents descrits per Martín Oliveras: «basant-se en el sistema de maniobra que s'hagi de o es vulgui muntar per a accionar la biga o *prelum* de la premsa, bé mitjançant un torn —*sucula*— o un cargol —*κοχλίας-cochlea*— muntat a sobre d'un contrapès monolític de pedra massissa o bé damunt d'una “caixa de fusta” plena de pedres tipus *arca lapidum*» (Martín Oliveras, 2012, p. 55). Del seu estudi es dedueix la possibilitat que el *prelum* accionat mitjançant un torn compti amb un contrapès del tipus *arca lapidum*, i en el cas de la biga accionada per un cargol, aquesta podria comptar amb una fixació del tipus bloc monolític —*stela*—, o amb una *arca lapidum*.

Així doncs, el sistema d'ancoratge en el cas de la premsa de cargol es basaria en el fet que l'eix —*malus*— es trobaria inserit en un orifici o cavitat central practicada a la pedra, i seria subjectat mitjançant unes peces de fusta situades a la part superior acoblades entre si, i fixades amb grapes metàl·liques, tascons en cua d'orenetta i cordes (com se cita a Martín Oliveras, 2012, p. 65).

Tenint en compte que els contrapesos en premses de torn eren elements suspesos, a diferència dels monolítics, que eren mòbils, ens permet decantar-nos, a mode d'hipòtesi, per l'existència de premses de cargol, fet que sembla que evidenciarien els reforços estructurals efectuats a les parets de la fossa sud. Pel que fa al tipus de contrapès utilitzat, un altre fet a ressenyar és la troballa de diferents peces lítiques pertanyents a contrapesos monolítics. La primera d'elles es va

recuperar del nivell de rebliment d'una sitja amortitzada a finals del segle IV dC o inicis del segle V dC, i la segona va ser reutilitzada com a fre de la fossa de maniobra meridional en la seva segona fase (figura 17).

A més, durant l'excavació de les fosses, no es van recuperar quantitats significatives de claus de ferro o restes de fusta carbonitzada, identificadors clars de l'existència d'*arca lapidis*, tal com s'ha vist en altres casos.³

3. S'ha documentat una premsa de biga que funcionava amb una *arca lapidis* al Pont del Treball Digne, a Barcelona (Alcubierre *et al.*, 2020, p. 263).

FIGURA 17. a) Contrapès de cargol recuperat de l'interior d'una sitja tardana; b) possibles contrapesos de Can Rivièr o Les Puntès; c) *lapis pedicorum* recuperat de Can Rivièr o Les Puntès. Font: a) Iñaki Moreno; b) i c) Josep Cortinas, Arxiu J. M. Cuyàs.

La ubicació cronològica dels dos sistemes és força controvertida; es considera que el sistema de torsió mitjançant un torn amb *vectes* seria més antic i que fou substituït de manera gradual pel de cargol. Pel que fa a *Hispania Citerior Tarraconensis* i a la *Gallia Narbonensis*, aquest procés de substitució es produiria des de finals del segle II dC, i durant tot el segle III dC, tot i que la revisió d'alguns contrapesos monolítics, sobretot cilíndrics, associats a instal·lacions de producció d'oli amb una cronologia anterior, que arriba al segle I dC, permetria revisar aquestes cronologies (Peña, 2010, p. 43-46; Martín Oliveras, 2012, p. 65-66).

Per concloure, creiem que les premses de l'Estrella funcionarien amb contrapesos monolítics vinculats a mecanismes de cargol ja des de la seva implantació a inicis del segle II dC, la qual cosa marcaria un precedent d'acord amb les hipòtesis citades.

A l'extrem oest de l'edifici principal, trobem el darrer cos, del qual sí que es va documentar una possible partició. A l'altre extrem, podria existir un corredor o un edifici annex, adossat al parament NE de l'edifici principal. Aquest darrer espai, d'una sola nau, mesurava 4,8 m d'ample per una llargada de, mínim, 16 m, i podria haver-se articulat amb l'edifici situat a la plataforma mitjana construït en sentit NE-SO, creant així un espai distribuïdor en forma de L. Tant de la primera nau com de la segona, es conservaven restes de paviment d'*opus signinum*. L'edifici situat a la terrassa intermèdia quedaria distribuït en tres àmbits que més tard es reformarien, afegint un mur divisor situat a l'extrem meridional de la terrassa creant un nou corredor o passadís, el qual tenia una polleguera *in situ*, un dels únics espais de pas que s'ha documentat.

El darrer edifici, amb una estructura possiblement quadrangular, estava situat a la terrassa inferior, dos metres més baixa que la mitjana, i era destinat a la *cella vinaria*. Aquesta ocupava un pati central de 300 m², que disposava molt probablement de tres naus situades al seu redós, de les quals només es va poder documentar la situada al costat oriental i part de la meridional. Si fos així, el conjunt tindria una extensió de més de 600 m².

La nau lateral documentada feia 5 m d'ample per 20 m de llargada i sembla que estaria pavimentada amb un picadís de ceràmica. Dins, s'hi van documentar una sèrie d'àmfores del tipus

Pascual 1, clavades a terra de manera alternativa —una per la boca i l'altra pel pivot— formant una subtil trama ortogonal que tancaria i/o compartimentaria presumiblement diferents àrees de treball o petits magatzems. També al seu interior s'exhumaren les restes d'un petit forn que suposem que es feia servir per a les feines de manteniment del magatzem de *dolia* adjacent. És coneguda la presència recurrent de petits forns en cel·les vinàries destinats a elaborar les grapes, la pega o la resina necessàries per impermeabilitzar els *dolia*, o bé per reparar aquells que s'havien malmès i que, pel seu cost elevat, preferiblement eren reutilitzats (figura 18).

Dins el pati central es documentaren fins a 37 fosses per encaixar-hi els dolis —*dolia defossa*. Aquestes fosses es presentaven perfectament alineades en 7 carrers en sentit NO-SE i 10 en sentit NE-SO, molt properes entre elles, deixant només entre si 20 o 30 cm, per tal d'aprofitar al màxim l'espai delimitat a tal ús. Al seu perímetre, es deixà un passadís de 2,40 m entre els encaixos i els murs, únicament alterat per 6 encaixos de *dolia* que bé podrien ser d'un moment posterior, quan es reformulà el disseny original d'aquest espai (figura 19).

Per les estimacions fetes, segons les restes documentades, suposem que hi podria haver aproximadament 100 *dolia defossa*, fet que suposaria una capacitat d'emmagatzematge de 80.000 litres.⁴ A aquesta capacitat d'emmagatzematge li

4. Hem pres com a capacitat estàndard d'un *dolium* els 800 litres, estimada per Salido (2018).

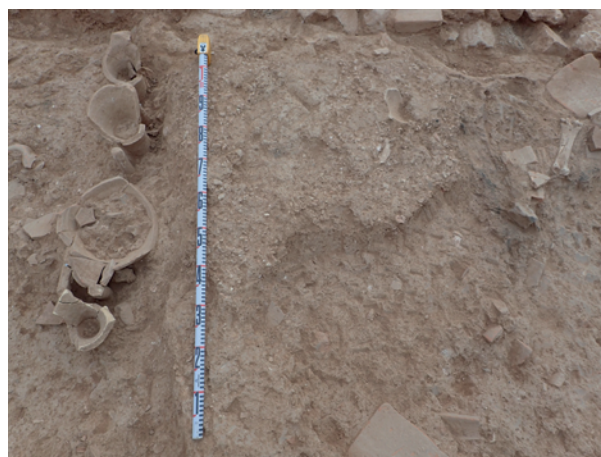

FIGURA 18. Alineació d'àmfores documentada a la terrassa inferior, a la nau adossada a la *cella vinaria*. Font: Iñaki Moreno.

FIGURA 19. *Cella vinaria* situada a la terrassa inferior de l'Estrella. Font: Iñaki Moreno.

hauríem de sumar la dels *dolia* de la terrassa superior, molts d'ells oberts en la fase posterior, la qual cosa augmentaria en uns 40.000 litres més la capacitat d'estoc d'aquest complex vitivinícola.

Encara que desconeixem el rendiment exacte de la vinya a *Baetulo* en època romana, l'ocupació en una fase posterior al complex d'aquest espai com a zona agrícola, situada cronològicament al segle IX dC, va permetre excavar diverses rases de vinya. L'estimació segons l'ocupació i la disposició del camp ens permet calcular uns 24.000 litres per hectàrea, dada que podem donar per bona si la comparem amb el rendiment de vinya de 20.000 litres per hectàrea que Columel·la refereix al seu tractat o els casos estudiats en aquesta mateixa publicació.⁵ Per tant, si suposem que el complex de l'Estrella tenia una capacitat màxima de 120.000 litres, implicaria una capacitat de transformació del fruit de 6 hectàrees, que equivaldria a 24 *iugera*.

4. LA SEGONA FASE: LA REMODELACIÓ DEL COMPLEX VITIVINÍCOLA (250-300/400 dC)

La segona fase del complex vitivinícola es data a partir de mitjan segle III dC. En aquest moment, respectant *grosso modo* el model anterior, el complex es veu reduït. L'edifici principal patirà grans canvis, de manera que els dos cossos situats a septentrió quedaran anul·lats, i els tres cossos restants, tot i que mantindran l'estructura, seran força reformats interiorment i se'n crearan de nous.

5. COLUMELLA, *De re rustica*, III, 3.

Aquesta fase constructiva serà mitjançant murs encofrats fets d'*opus caementicium*. Només quedaran intactes els cossos on hi havia el *torcularium* i els *cubicula* dels contrapesos (figura 20).

Tot i així, la fossa de maniobra sud patirà una important modificació; les seves dimensions s'eixamplaran fins a assolir una planta de 2,20 m per 2,40 m. La seva fondària, però, es veuria reduïda a 2,40 m i disposaria al fons d'un nou fre del contrapès per sobre de l'original. Aquest eixamplament va suposar l'afectació d'una sitja de cronologia prèvia, fet que comportaria el reforç d'aquest punt, mitjançant un mur petit de maçoneria de pedra circumscrit a l'àmbit de la sitja. El nou fre o base del contrapès es va constituir amb un nou mur perimetral de pedruscall amb grans carreus disposats als quatre extrems i al centre (figura 21). Malauradament, els nivells de reblliment i amortització d'aquesta fossa havien quedat greument alterats per una sitja posterior, oberta al mateix indret. Als nous àmbits, tant els situats a NO dels *cubicula* dels contrapesos, com a l'edifici de la terrassa intermèdia, s'hi bastirien una sèrie de dipòsits esglaonats (figura 22).

Continuant amb les reformes fora dels edificis del complex, observem com, a l'est de la terrassa superior, s'hi construiria un gran *lacus* de planta rectangular —5,35 m per 9,7 m—, amb una potència conservada d'1,6 m i una capacitat de 86.000 litres. El dipòsit tenia un accés amb cinc graons i, al seu interior, hi havia una doble capa d'enlluït i un paviment d'*opus signinum* sense cubeta de decantació. Les anàlisis van ser negatives d'evidències associades al vi,⁶ i per tant, hem de pensar que serviria per emmagatzemar aigua, idea reforçada per la seva situació coincident amb una sèrie d'infraestructures de captació d'aigua documentades pertanyents a la fase precedent a la construcció del complex.

Finalment, sembla que l'activitat del *torcularium* i la *cella vinaria* arribarà fins al segle V dC, moment en què es documenta un gran nivell d'incendi i enderroc que va cobrir gran part de les estructures de la terrassa superior. La data, a més, és contemporània amb el reblliment dels encaixos de *dolia* oberts tant a la terrassa superior com a la *cella vinaria* de la terrassa inferior.

6. Estudis realitzats per A. Pecci al laboratori de l'Equip de Recerca Arqueològica i Arqueomètrica de la Universitat de Barcelona (ERAAUB) (a Moreno, 2020).

FIGURA 20. Planimetria de la segona fase de l'Estrella. Font: ATICS SL.

D'igual manera, els materials relacionats amb l'obliteració de les fosses de maniobra ens remet a la segona meitat del segle iv dC.

Tanmateix, la *pars fructuaria* que hem descrit fins ara no quedarà totalment abandonada. El registre arqueològic va permetre documentar una nova fase d'ocupació basada en la reutilització parcial d'alguns àmbits mitjançant l'obertura d'alguns encaixos de *dolia* vinculats probablement a algun tipus de premsa de pressió directa domèstica, tenint en compte que les grans premses de biga ja haurien estat desmuntades.

El cas paradigmàtic d'aquesta darrera ocupació el trobem al gran dipòsit construït a la fase anterior, el qual patirà una nova fase d'ocupació. Per sobre les capes de runa que inutilitzaven el dipòsit, s'introduí una capa d'argiles depurades amb plaques d'*opus signinum* reaprofitat, que es farà servir com a paviment del *lacus* ara reconvertit en edifici on s'exhumaren fins a cinc enterraments infantils, amb datacions radiocarbòniques vinculades al segle vii dC (Moreno i Forn, 2024).

Sigui com sigui, el que caracteritza aquesta darrera fase d'ocupació de l'establiment de l'Estrella és l'obertura d'un sitjar destinat a l'emmagatzematge cerealístic, la qual cosa suposa un canvi de model productiu que passa d'un esquema basat en la producció exclusiva i massiva de vi a un de mixt destinat a la subsistència i el comerç de petita escala (Moreno i Forn, 2024).

5. ALTRES VILLES PRODUCTORES DE VI

Al territori de Badalona, entre 1956 i 1959, es va intervenir en dos edificis que s'interpretaren com a grans vil·les: Can Rivièr o Les Puntetes i Can Peixau. Totes dues guarden grans similituds, entre les quals hi ha la seva gran extensió, les cronologies d'ús i la identificació d'una *pars urbana* i una *pars fructuaria*.

En finalitzar la intervenció de l'Estrella l'any 2019, vam iniciar un estudi de revisió de la docu-

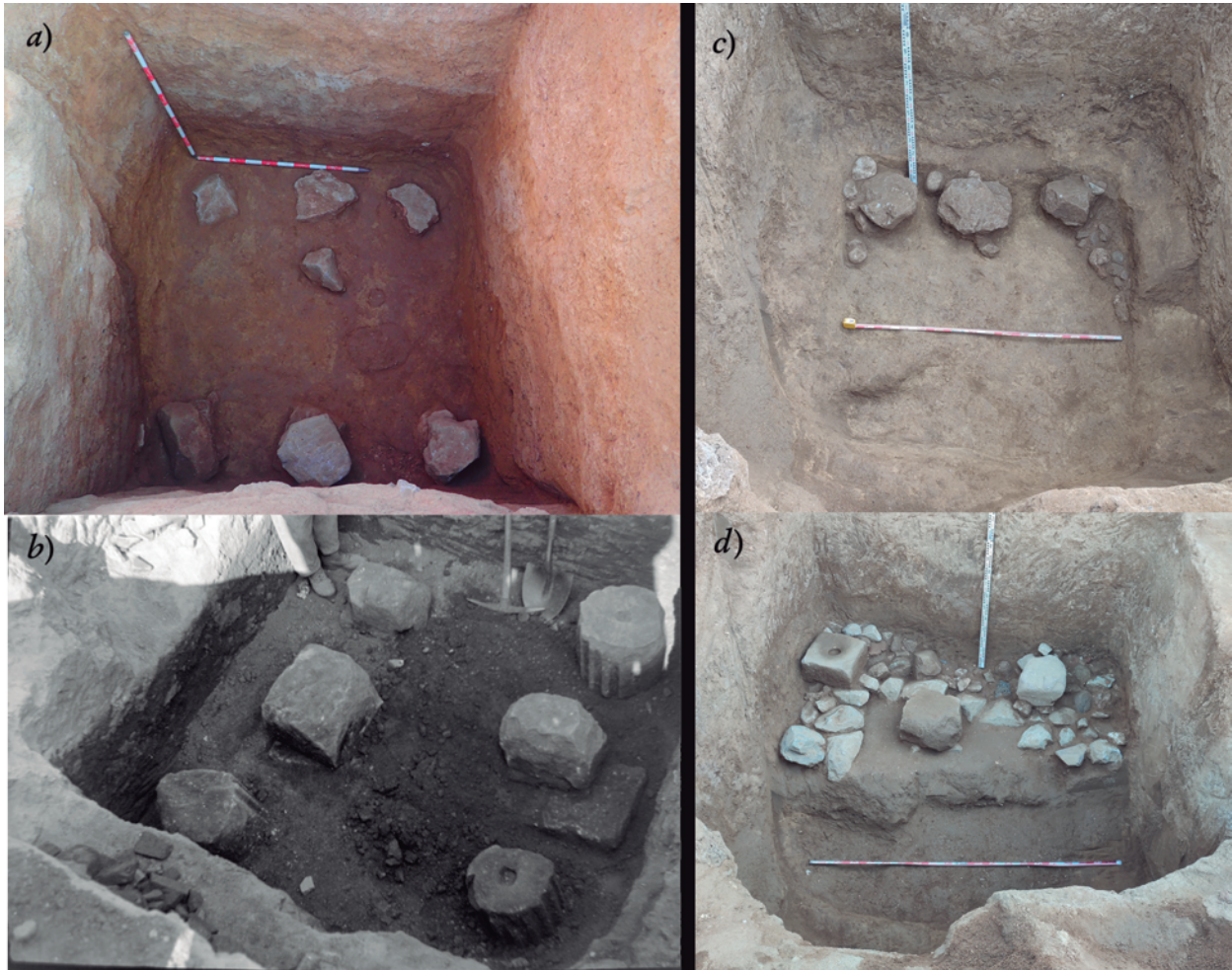

FIGURA 21. Fosses de maniobra de l'Estrella (fossa 1 i 2) i Can Peixau: a) la fossa 1, b) la fossa de Can Peixau, c) la fossa 2 i d) la fossa 2 modificada.
Font: Iñaki Moreno i Josep Cortinas, Arxiu J. M. Cuyàs.

mentació conservada d'aquestes dues intervencions realitzades per J. M. Cuyàs (1977, p. 316-328 i 343-347).⁷ Ambdues vil·les van ser estudiades i els treballs van ser publicats uns anys més tard per Prevosti (1981, p. 128-137 i 168-175).

La documentació revisada en el nostre estudi la conformen els dietaris manuscrits i les fotografies fetes pel mateix Cuyàs i els seus col·laboradors, i han permès identificar estructures relacionades directament amb la producció vitivinícola d'aquests espais agraris més propers a la ciutat.⁸ Així doncs, de la *pars fructuaria* d'aquestes vil·les, n'hem identificat dipòsits, àmbits de treball

pavimentats amb *opus signinum*, la presència de contrapesos i una fossa de maniobra, tots ells elements que associem als espais i mecanismes de funcionament dels seus *torcularia*.

En el primer cas, la vil·la de Can Rivièr, o Les Puntes, va ser localitzada a la vessant meridional del turó d'en Seriol, molt propera al torrent de Vallmajor, el maig de 1949⁹ (figura 13). En construir-s'hi l'avinguda de Navarra, actualment l'autopista C-31, es va malmetre part de la vil·la i van quedar a la vista dels talussos de terra restes de murs i paviments que se situaven entre la carretera i el turó. Entre el juny de 1959 i el gener

7. Cuyàs va dirigir els treballs arqueològics a Badalona mentre era comissari local d'excavacions, entre el 1940 i el 1967.

8. L'Arxiu J. M. Cuyàs es conserva, des de 1992, al Museu de Badalona. En aquest cas s'han revisat les caixes 87 i 119.

9. Actualment, i segons les descripcions que tenim del punt on es va trobar la vil·la, aquesta se situaria entre el camí de les Guixeres i l'autopista C-31, lloc on hi ha unes cotxes d'autobusos.

FIGURA 22. *Lacus* esglaonats situats a la terrassa superior de l'Estrella quan l'edifici principal va ser modificat. Font: Iñaki Moreno.

de 1960, s'inicià una petita campanya d'exploració d'aquest indret.

La villa, situada a llevant de la ciutat romana i a escassos metres del traçat de la Via Augusta, s'estimava que podia tenir una extensió —o si més no es van documentar estructures constructives—, d'uns 100 m en sentit NO-SE i 80 m en sentit NE-SO. Cuyàs va documentar diversos àmbits del que sembla que serien dues fases d'un edifici, una d'època alt-imperial i la segona d'època baix-imperial (Prevosti, 1981, p. 170). És pràcticament impossible determinar com estaria estructurat l'edifici, tot i que sembla, per les observacions de Cuyàs, que aquest tindria una sèrie d'habitacions, totes elles pavimentades amb *opus signinum*, situades en bateria. En una d'elles va identificar-hi una piscina o dipòsit d'aigua que mesurava 9,6 m d'amplada. El seu revestiment, que arribava a tenir una capa de 0,6 m, havia estat reparat en diverses ocasions. El paviment feia un pendent vers muntanya, fet que ens sorprèn, ja que el terreny té un desnivell en sentit contrari.

Amb les evidències que tenim no podem descartar cap hipòtesi de treball, tanmateix sembla que no seria un dipòsit per a vi. Sí que ens sembla rellevant el fet de trobar-se, en l'espai contigu, un paviment molt malmès amb uns retalls circulars i, al centre, tres pedres perfectament escairades amb un encaix rectangular. Cal remarcar que el paviment estava a una diferència de cota de 0,55 m. Podríem estar davant d'un *cubiculum* destinat als contrapesos d'una premsa?

Cuyàs també va recollir la descripció i el croquis d'un gran bloc de pedra escairat, amb forma rectangular. La peça pesava 1,5 tones i mesurava 2,05 m de llarg per 0,54 m d'alçada i 0,65 m de profunditat. Tenia dos encaixos rectangulars de 0,2 m × 0,3 m × 0,08 m, separats entre si de 0,45 m i 0,50 m respecte els laterals. També conservava restes de plom. Aquest és, sens dubte, un *lapis pedicinarum* de dos *foraminae*, i que devia estar situat al *torcularium* de la villa. De la possible *pars urbana* només va observar algunes habitacions amb *opus signinum* tessel·lat de peces blanques i negres.

Finalment, és interessant destacar que a l'extrem situat a NO, es va excavar una gran fossa de 5,5 m per 3,25 m, on es va recuperar gran quantitat de material, sobretot elements sumptuosos de la *pars urbana* de la villa, on hi havia des de fragments arquitectònics de marbre fins a fragments de pintura mural de diversos colors. Els nivells de rebliment, que es trobaven sota una capa de cendres interpretada per Cuyàs com uns nivells de destrucció de l'edifici, van permetre a Prevosti fer l'estudi del material (1981, p. 174). Entre els materials, destacava la presència majoritària de TSA Clara D.

La segona villa, i potser la més coneguda, és la de Can Peixau. Estava situada a ponent de la ciutat romana, a tan sols 140 m de l'Estrella (figura 13). El seu descobriment es va fer entre els anys 1932 i 1934, quan els membres de l'Agrupació Excursionista de Badalona van fer una petita intervenció d'urgència durant les obres d'urbanització del carrer de Font i Escolà i un solar proper al camí de Llefia. Aquestes estructures es van identificar com la *pars urbana* de la villa (Font i Cussó, 1980; Forn i Moreno, 2024).

La villa tindria una extensió de no menys de 6.000 m², i estaria disposada en tres terrasses; a la superior se situaria la *pars urbana*, i a la resta s'estendria la *pars fructuaria*. La Via Augusta circularia pel límit meridional, i a l'altra voravia hi hauria una *figlina* associada a aquesta mateixa villa (Padrós, 1998).

La part de la qual hem pogut extreure més informació estaria situada a la terrassa mitjana i seria destinada al *torcularium* i a les sales de premsat. Durant la intervenció de Cuyàs es va identificar un forn de teula, que un cop revisat el material documental, hem identificat com una fossa de maniobra (Forn i Moreno, 2024). La

base d'aquesta fossa, de 6 m², tenia una profunditat de 2,7 m, i a la seva base, com a fre del contrapès, hi havia sis pedres espoliades d'un edifici precedent identificat com a monument funerari.¹⁰ Contigus al *cubiculum* de la premsa, hi hauria una sèrie d'àmbits on se situaria el *torcularium*. Cuyàs hi documentà un àmbit pavimentat amb *opus signinum* i acabat amb mitja canya, possiblement el *calcatorium* estaria situat encara més a l'est. En els croquis estudiats, hem pogut recuperar la secció d'un sondeig que es va fer al mur meridional i que interpretem com a *torcularium*, lloc on es van documentar dues fases de nivell d'enderroc, i la terra verge situada a 2 m per sota el paviment. És possible que hi hagués o bé una altra fossa de maniobra, o bé més dependències, com, per exemple, la *cella vinaria*, situades ja a la terrassa inferior.

En una intervenció al mateix solar, l'any 2022, es va tornar a excavar part de les estructures anteriorment descrites (Miquel, 2023). Les conclusions preliminars han pogut documentar un mínim de vuit estances de la *pars urbana* de la villa, que sembla que tindria dues fases constructives, una situada a l'entorn del segle I dC i una segona al segle III dC (Miquel, 2023). De la *pars fructuaria* no es va esgotar l'estratigrafia, si bé sembla que hi hauria també dues fases, i es va poder detectar la presència de diversos retalls al subsol d'estructura rectangular que, tot i no ser excavats, podrien estar indicant la presència de diverses fosses de maniobra, una de les quals seria la fossa de maniobres documentada per Cuyàs el 1958. Per tant, bé podria ser que ens trobéssim amb més d'una premsa disposada en bateria.

Sobre la cronologia d'aquest conjunt, és molt difícil poder-ne extreure datacions fiables, encara que intentarem aproximar-nos-hi. D'entrada, el mosaic d'*opus sectile* que pavimentava una de les estances de la *pars urbana* proporciona una data d'ús *postquem* situada al segle I dC (Balil, 1964). També, s'han revisat els pocs materials arqueològics que es conserven al fons del Museu de Badalona, i les llistes descrites per Cuyàs, les quals ens fixen una forquilla cronològica àmplia que va des d'època tardorepublicana fins a un horitzó dels segles IV-V dC. Pel que fa a la fossa de maniobra, aquesta estava construïda reaprofi-

tant les peces del monument funerari de Can Peixau, els tambors de les columnes s'utilitzaren com a base de la fossa i la resta de peces escultòriques es trobaven en un dels murs que limitaven l'estança. Per tant, si el conjunt escultòric està datat al canvi d'era (Claveria i Rodà, 2015, p. 176), hem de pensar que la fossa podria haver-se construït o reformat en un moment posterior, i seguiria en funcionament fins a finals dels segles IV-V dC (Forn i Moreno, 2024).¹¹

6. L'ESTRELLA COM A MODEL DE PRODUCCIÓ

Un cop descrites les tres vil·les situades al territori proper a la ciutat de *Baetulo*, podem extreure'n un seguit de característiques tant tecnològiques com econòmiques que ens ajudaran a entendre la producció vinària de l'*ager Baetulonensis*. Cal constatar que el model que presenta l'Estrella, únic dels tres que ha sigut excavat amb metodologia arqueològica, ens permet extrapolar els resultats als altres dos assentaments, si bé és cert, òbviament, que devien tenir les seves peculiaritats.

En primer lloc, els assentaments productius se situen a la vessant meridional d'un turó i queden delimitats per la trajectòria de la Via Augusta. Tots tres, a més, se situen prop d'un o de diversos torrents. Aquest fet permetria un accés fàcil de les matèries primeres necessàries per produir el vi, com també una ràpida circulació dels excedents i productes elaborats.

En segon lloc, les característiques topogràfiques dels assentaments permetrien disposar la *pars urbana* i la *pars fructuaria* de les vil·les en diferents terrasses, fet que permetria una perfecta distribució de les dependències, de manera que s'aconseguís un rendiment òptim del procés d'elaboració del vi. Aquest condicionament topogràfic, que s'emmiralla en l'ideal de vil·la itàlica, s'ha documentat en la majoria de vil·les estudiades al territori de l'àrea laietana (Revilla, 2011, p. 101 i seg.).

En tercer lloc, els complexos documentats disposen de *torcularia* de gran capacitat, vinculats a

10. Monument funerari de Can Peixau (Guitart, 1976; Claveria i Rodà, 2015).

11. Entre els materials revisats procedents de la fossa de maniobra, a més de la ceràmica ibèrica i campaniana residual, hi ha material més modern representat per ceràmica *lucente*, africana D (Hayes 59, 67 i 91) i DSP (Rigoir 1).

l'ús de premses de biga. Les dimensions d'aquests espais de transformació de la producció agrària ens parlen d'un ús intensiu del territori i una producció vinària significativa.

Pel que fa a les cronologies, aquestes també semblen evidenciar quatre períodes clars en la producció vinícola de l'ager *Baetulonensis*.

Primerament, trobaríem al territori l'assentament de petites granges o establiments de producció mixta que podem situar cronològicament entre el canvi d'era i finals del segle I dC. Les dependències d'aquest moment estarien conformades per edificis que, tot i no conèixer la seva extensió, devien ser molt més reduïts d'aquells que trobem en fases posteriors. És possible que en aquest moment es disposin les primeres cel·les vinàries. Seria en aquest moment quan funcionarien coetàniament amb les dues *figlinae* documentades, la de Can Peixau i Illa Fradera (Antequera *et al.*, 2010). Aquesta fase productiva sembla que encaixaria amb el model estudiat per diversos autors on els primers assentaments de producció del vi estarien lligats a *gens* itàliques i elits locals. Fet que es relaciona amb les exportacions de vi que inunden el mercat narbonès a partir del qual es distribueixen arreu del territori (Comas i Martínez Ferreras, 2015, p. 141-143).

Seguidament, es produeix canvi important en el model productiu al territori. Com veiem a l'Estrella, els assentaments rurals precedents queden completament amortitzats a finals del segle I dC, i es construeix un gran complex productiu. El nivell de rendiment i producció de vi arribarà ara al seu màxim quantitatiu, que hem establert al voltant de 120 hectolitres per collita. Aquest nou model productiu especialitzat i intensiu necessitarà una sèrie d'instal·lacions que seran dotades amb tecnologia de premsat representat aquí per les premses de biga disposades en bateria. Aquest model econòmic s'allargarà durant el segle III dC, i tot i que tradicionalment s'ha associat amb la fi de l'exportació a gran escala, per abastir el mercat local o regional, pensem que la presència de vil·les amb un alt rendiment situades tan properes l'una de l'altra ens ha de fer repensar aquestes premisses. Aquesta problemà-

tica ha estat ja tractada per alguns autors que l'han interpretat com un pic de producció de l'economia vinària que utilitzarà altres envasos de transport més econòmics per tal de reduir costos, i és difícil evidenciar al registre arqueològic la nova difusió del producte (Martín Oliveras, Martín-Arroyo i Revilla, 2017, p. 210).

També és el moment en què les vil·les augmentaran el seu espai d'hàbitat, convertint les seves *pars urbana* en espais luxosos. En el cas de l'Estrella, tot i que no es van excavar espais d'hàbitat associats a una *pars urbana*, s'hi van documentar restes de pintura mural, material constructiu termal i objectes de ceràmica fina que podrien indicar algun espai destinat a aquesta (Forn i Moreno, 2024). Relacionem doncs aquesta fase amb una possible concentració dels terrenys agraris i de producció del territori que crearà una jerarquització de les vil·les, fet que podria ser el cas particular de Can Peixau i de l'Estrella. Aquest moment, coincident amb el pic de producció, s'ha relacionat sovint amb la presència de personatges rellevants de les elits senatorials a l'àrea laietana (Tchernia, 1986; Tremoleda, 2000; Olesti, 2005; Olesti i Carreras, 2013).

Finalment, tot i reduir-se les estructures productives, aquest model econòmic implementat a les vil·les en època alt-imperial seguirà fins al final del segle IV dC. Tal com hem vist en el cas de l'Estrella, serà al segle III dC, quan es produeix una gran reforma i s'amplien i reparen les fosses de maniobra, i es mantenen durant el període del baix Imperi, fet que no reflecteix la idea de desestabilització del camp o de la fi dels circuits econòmics.

La fi d'aquest model arribarà al segle V dC. Ens sembla un fet rellevant que es documenti la destrucció amb nivells d'incendi en aquest moment tant de l'establiment de l'Estrella com, possiblement també, de Can Rivièra o Les Punes. Tanmateix, la producció vitivinícola seguirà essent part de l'economia dels espais agraris, encara que ja no suposi un model especialitzat. Així doncs, es tornarà a un model d'explotació del camp mixta, fet que sembla evidenciar un model econòmic de la vil·la més autàrquic.

EVIDÈNCIES DEL CONREU DE VINYA A BAETULO

Clara Forn
Museu de Badalona

Iñaki Moreno
Associació de Tècnics d'Investigacions Culturals i Socials (ATICSL)

Daniel Vázquez Álvarez
Arqueòlegs.cat

La ciutat de *Baetulo* i el seu *ager* són l'espai propici per estudiar l'evolució de la viticultura al nord-est de la península Ibèrica. L'arqueologia preventiva feta de manera sistemàtica durant les darreres dècades ha aportat un registre arqueològic ric que ens permet documentar les diferents fases d'aquesta explotació, des del seu cultiu, producció, comercialització i consum a la ciutat.¹ Es converteix, així, en un exponent paradigmàtic per estudiar el pròsper negoci del vi, en una ciutat fundada a la república tardana i la seva pervivència fins a l'antiguitat tardana.

Els estudis sobre la producció vinària han abordat tant l'envàs com els possibles propietaris o personatges vinculats a la producció i comercialització d'aquest vi. No ha sigut fins les intervencions més recents, que hem pogut conèixer de manera clara la producció vitivinícola, si més no en els espais més propers a la ciutat. N'és un exemple clar el desenvolupament de l'establiment rural de l'Estrella.²

L'arqueologia dels dos últims decennis també ha aportat noves dades sobre com era el conreu de la vinya. El coneixement que tenim d'aquesta

activitat agrícola no és gaire ampli a l'arqueologia catalana, tanmateix és objecte d'estudi des de fa temps per part d'equips d'arqueòlegs que han treballat els casos de ciutats com Pompeia però, sobretot, s'han dedicat a la Gàl·lia Narbonesa.³

Una de les problemàtiques entorn a la preservació de les rases de conreu és sovint la continuïtat en el temps dels usos agraris dels sòls on se situen. Per exemple, en els casos en què les *villae* romanes van perdurar en el temps, els seus *fundi* continuaran essent destinats a explotacions agrícoles, ara sota la gestió d'un mas, fet que forçosament implica una remoció constant de les terres, i sovint canviar la topografia d'aquests espais. De fet, en solars on s'ha documentat l'existència de rases de vinya, com seria el cas del lateral de la C-31 o l'Estrella, sovint hi trobem una superposició de rases, possiblement del mateix cultiu.⁴ En aquests casos, la pervivència de les estructures arqueològiques serà gràcies a la formació postdeposicional d'estrats naturals causada per un llarg període d'inactivitat o d'un fenomen natural, sovint documentat per desbordaments de les rieres i els torrents.

Pel que fa a la introducció de la cultura de la vinya i del vi al nostre territori, els darrers estudis

1. Sobre els darrers estudis relacionats amb el vi a *Baetulo*, vegeu *El vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani. III Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. Actes* (Badalona, octubre 2022), Badalona, Museu de Badalona, 2024.

2. Sobre productors i comercialització del vi, vegeu Comas, 1997; Comas i Martínez Ferreras, 2015. Sobre la vila de l'Estrella: Forn i Moreno, 2024, i també un article en aquesta mateixa obra.

3. Per al cas d'estudi de Pompeia, vegeu Jashemski, 1972 i Purcell, 1985, i en el cas de la Gàl·lia Narbonesa, *Gallia* (2001).

4. Les rases de cultiu de l'Estrella no han sigut incorporades en aquest estudi, ja que corresponen a l'època altmedieval i moderna.

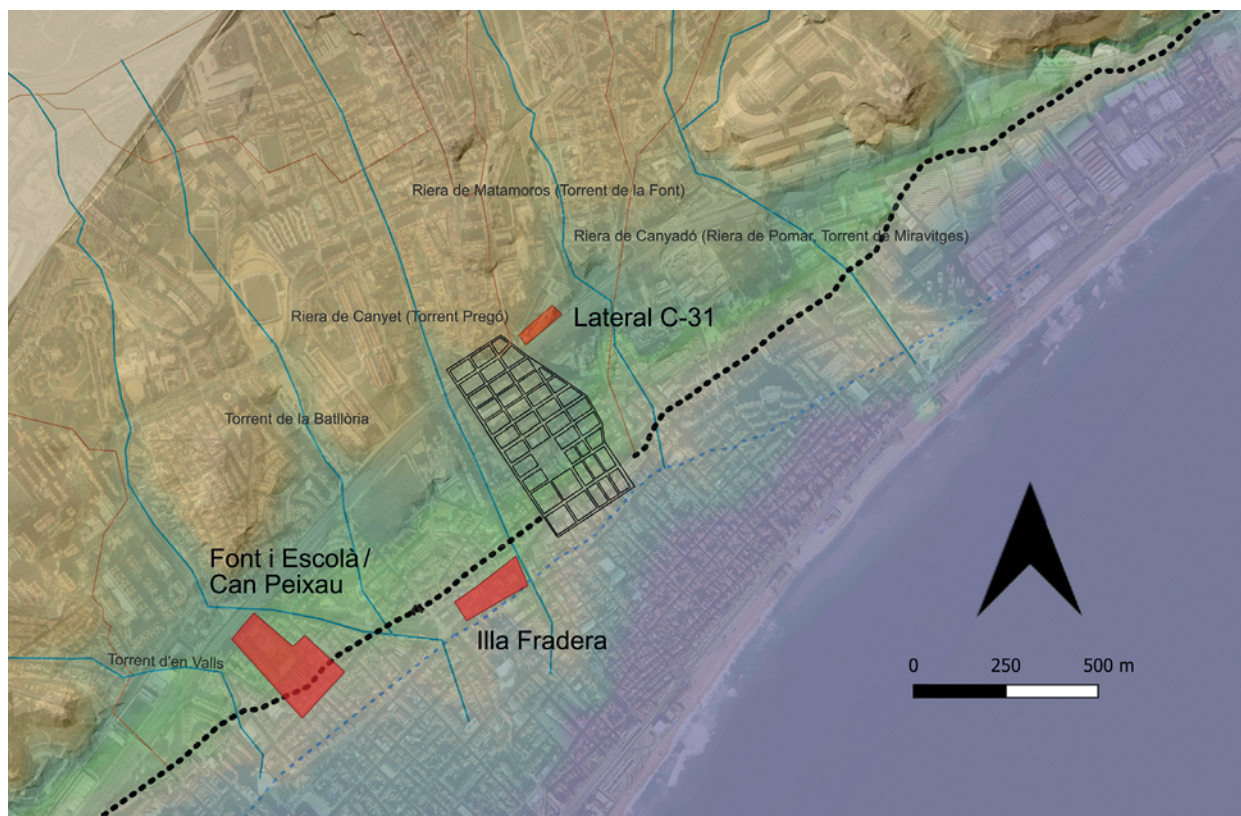

FIGURA 23. Emplaçament de les intervencions on es documenten les rases de vinya estudiades.
Font: Clara Forn.

marquen l'arribada al nord-est peninsular entre el segle VII aC, amb una procedència fenícia, i el segle VI aC, amb una procedència grega. Sigui com sigui, durant el període ibèric ple el consum del vi va anar augmentant considerablement, així com també el conreu de la vinya. Al territori català, al segle III aC, ja hi ha una presència notable de jaciments ibèrics que cultiven vinya i produeixen vi (Corrales, 2022, p. 49-59).

A partir de la segona meitat del segle II aC, es produeix una profunda transformació de la forma d'assentaments, sobretot ben documentada a l'àrea de la Laietània. Tot i que tradicionalment aquests s'havien associat a una economia destinada ja intensament al cultiu de la vinya, la majoria d'assentaments no guarden característiques comunes ni tenen la capacitat tecnològica o organitzativa que permetin una afirmació en aquest sentit (Revilla, 2011, p. 104-105). No serà fins al darrer quart del segle I aC i principis del segle I dC, quan s'implementarà al territori una estructura de *villae* amb *pars urbana* o sense, fet que indica espais d'especialització dels productes agraris (Revilla, 2011, p. 105).

En aquest sentit, i centrant-nos ja en l'àmbit de *Baetulo*, ens semblen rellevants els estudis que va fer J. M. Palet al camp 92, situat a Canyet, on es van localitzar una sèrie de bancals o murs de pedra seca, a l'entorn del camí del mig, espai de trànsit utilitzat durant el període ibèric. Aquests bancals se situaran progressivament més propers a la costa durant el període de romanització (Palet, 1997). És evident que no podem determinar quin tipus de cultiu agrícola es conreava en aquestes terres, tanmateix no seria forassenyat pensar en un cultiu de vinya, ja que el cereal, que havia de ser molt majoritari en aquest moment, es devia fer en espais més abruptes, en zones de planúries i fondalades.

El desconeixement que tenim de l'*ager Baetulonensis*, en aquest moment inicial de la romanització, dificulta l'estudi de l'expansió de la vinya i la transformació del paisatge rural. Sí que podríem parlar d'evidències indirectes, ja que observem en els estrats arqueològics adscrits en el període d'inicis de l'ocupació romana el predomini de les formes amfòriques itàliques. En aquest cas, podem veure com la construcció de

la via litoral, que després serà el traçat de la Via Augusta, va permetre caracteritzar la progressiva introducció d'aquests productes importats. Aquests materials van ser estudiats durant la intervenció de Coll i Pujol (Soberón, 2021). Així doncs, en un primer moment, els paviments de la via estarien compostos per un 62 % de materials amfòrics sobre el total de ceràmica utilitzada per pavimentar-la, amb un predomini de l'àmfora Dressel 1A, entre finals del segle II aC i inicis del segle I aC. Durant els primers decenniis del segle I aC, les produccions de Dressel 1A comencen a cedir davant de produccions Dressel 1B, àmfores de Brindisi III i IV, i nord-africanes (Soberón, 2021; Forn i Padrós, 2023, p. 109-111).

En una segona fase, a partir de les fundacions urbanes que vertebraran la Laietània, però sobretot a partir de la segona meitat del segle I aC, és quan s'iniciaran de forma massiva les produccions amforals locals (Comas, 1997, p. 121; Antequera *et al.*, 2010). Serà en aquest mateix moment quan documentem les primeres estructures de transformació de la matèria primera i emmagatzematge (Forn i Moreno, 2024), i les primeres evidències del cultiu de la vinya a *Baetulo*.

L'altre aspecte a tenir en compte és també el tipus de vinya i com era plantada. Sabem, pels autors clàssics, que la vinya es plantava principalment en tres tipus d'estructura, de manera uniforme, que bé podria ser en trinxeres (*sulci*) o en fosses (*scrobes* o *alveii*). A *Baetulo* el més comú són les plantacions amb *alveii*, i són els exemples més clars que trobem. Així doncs, en els quatre casos que presentarem, els ceps es trobarien disposats en camps allargats, estructurats en carrers on es practiquen les trinxeres per a situar-hi dos ceps, tal com va ser estudiat en el camp de la Gàl·lia Narbonesa (Buffat, 2009). No trobarem, en les intervencions estudiades, ni la presència d'arbres fruiters com a conductors de la vinya, ni forats de pal o altres estructures negatives que ens estiguin indicant un sistema d'emparat.

1. LA VINYA D'ILLA FRADERA

La primera intervenció on es van documentar rases de vinya va ser durant la fase alt-imperial a l'Illa Fradera - Estació Badalona Central (Ante-

quera, 2009).⁵ Durant la intervenció d'aquest gran solar, es van identificar fins a cinc fases que alternaven diferents usos d'aquest espai periurbà. Aquests es podrien agrupar en quatre usos clarament diferenciats: administratiu, productiu, agrari i funerari. Per a l'objecte del nostre estudi ens centrarem en el seu ús agrari. Abans, però, citarem una de les ocupacions immediatament precedents. Així doncs, entorn al 40 aC i el segon quart del segle I dC, es construeix una *figlina* de caire industrial on es produïen principalment àmfores Pascual 1, a més de peces constructives complementàries i llànties. La *figlina* tenia dues bateries de tres forns cadascuna. En aquest cas, només un dels forns del conjunt est va seguir en funcionament produint àmfores Dressel 3-2, fruit d'una reocupació un cop el centre terrisser va ser abandonat (Antequera *et al.*, 2010) (figura 24).

En un moment del segon quart del segle I dC, es van amortitzar totes les estructures de la *figlina*. Posteriorment, aquest espai, amb una extensió mínima de 2.500 m², va ser destinat al conreu de vinya. Les rases en forma d'*alveii* es van disposar en tres possibles terraplens, i tenien unes mesures mitjanes d'un *pes* d'amplada per un *gradus* de llargada —oscil·laven entre els 0,3 m i els 0,5 m d'amplada i els 0,8 m i els 2 m de llargada. Les alineacions estaven organitzades en carrers més o menys uniformes en sentit NO-SE, perfectament orientades amb la trama urbana de la ciutat i dels *suburbia*. Tot i així, en algunes de les rases s'hi identificava perfectament l'ús de la tècnica dels murgons o capficat, per tal de fer nou un cep vell o mort sense necessitat de replantar-lo.⁶ D'aquesta manera, trobem rases en sentit transversal, retallant les principals amb formes de L o T. Al centre del so-

5. Aquesta es va portar a terme l'any 2008-2009. L'illa anomenada Illa Fradera estava dividida en dues parcel·les: a la primera, la intervenció va ser anomenada Estació Badalona Central (EBC), era la més extensa i estava a la meitat septentrional del solar (Vázquez, 2012); la segona, l'aparcament de l'Illa Central (IC), es trobava a la meitat meridional (Antequera *et al.*, 2010). De la primera, els materials encara es troben en fase d'estudi.

6. Corrales recull la tècnica descrita en època romana: «El procediment consistia a fer una trinxera al costat del cep que volguéssim murgonar i col·locar un dels sarments sota terra, sempre sense separar-lo (COLUMELLA, *De arboribus*, VIII, 1). El pas inicial d'aquest procediment consistia a cavar un forat de quatre peus de llargada en qualsevol direcció al costat del cep, així el murgó no es veuria perjudicat per les arrels (COLUMELLA, *De arboribus*, VII, 2)» (Corrales, 2022, p. 92).

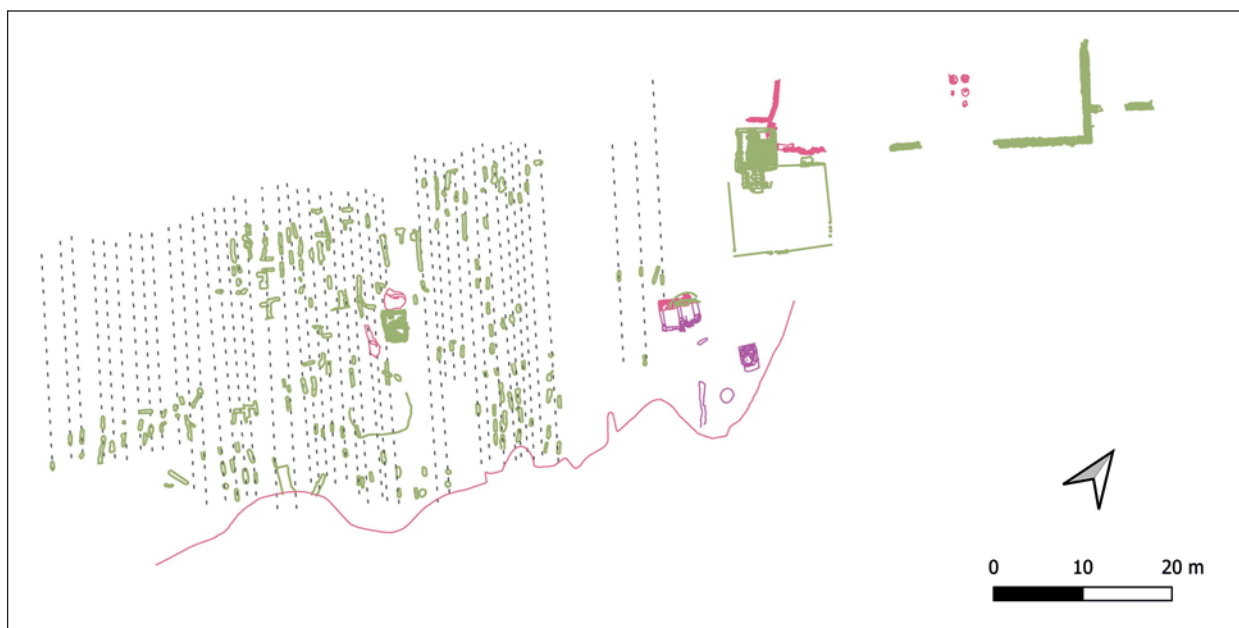

FIGURA 24. Planimetria de les rases de vinya i estructures associades a la intervenció d'Illa Fradera i aparcament de l'Illa Central. Font: Clara Forn a partir d'Antequera, 2009, i Vázquez, 2012.

lar sembla que se situaria un carrer de 5 m d'amplada que hauria d'haver afavorit la circulació dels carros entre els diferents cultius i també en podria haver diferenciat el tipus de conreu (figura 25).

A més de les rases de vinya, en aquesta mateixa fase es van documentar dos pous i tres *lacus*. En el cas dels dos pous, cal remarcar que aquests tenien adossats un *lacus* una mica més ample que la seva estructura. És possible que aquests s'utilitzessin per al reg dels cultius. Sobre aquest aspecte en parlarem més endavant.

FIGURA 25. Rases de vinya excavades durant la intervenció de l'aparcament de l'Illa Central. Font: Francesc Antequera.

El primer pou es trobava situat al mig del camp de cultiu, en un lateral del carrer de 5 m.⁷ Les seves mides externes eren de 2,5 m × 2 m, i arribava a una profunditat de 5,7 m, 0,20 m per sota del nivell freàtic. Constructivament, estava fet de maçoneria amb un aparell irregular de mida petita i mitjana, amb material ceràmic (*tegulae* i *dolia*) lligat amb morter de calç. Als dos laterals més llargs, s'hi van encaixar una alineació de colls i llavis d'àmfores de diferents tipologies a mode d'escala per a les tasques de manteniment del pou, principalment Dressel 7-11. La base del pou era feta amb *tegulae* col·locades verticalment i, davant, dues filades de taulons de fusta que permetien el filtratge de l'aigua vers l'interior del pou. Quan es van amortitzar s'hi va abocar el cos d'un gos i d'un cavall. El *lacus* que tenia adossat feia 2,6 m × 1,5 m, i podria haver estat retallat, en part, per la reforma del pou abans de ser amortitzat (figura 26).

El segon pou es trobava tallat pel mur pantalla que dividia la intervenció d'Illa Fradera amb la de l'aparcament de l'Illa Central.⁸ Estava situat a l'extrem NE del camp de cultiu, a escassos metres del tercer *lacus*. Constructivament era simi-

7. Les dues estructures es documentaren al sector tres. El pou, UE 2143, i el *lacus*, UE 2075.

8. Les estructures eren el pou UE 3594 (EBC - Illa Fradera) i UE 6071 (IC). I el *lacus* UE 6014, 6015, 6016 (IC).

FIGURA 26. a), b) i c) *Alveii* amb murgons i d) pou amb restes del *lacus*.
Font: Daniel Vázquez.

lar al que acabem de descriure. Aquest tenia unes dimensions exteriors de 2,7 m × 2 m, estava fet amb murs de pedres lligades amb morter de calç. El dipòsit que es trobava adossat estava també malmès, i les seves mesures externes eren 3,4 m × 2,3 m. La seva cronologia era lleugerament posterior, del tercer quart del segle II dC.

Finalment, també es va documentar, vinculat a la producció vinària, un tercer *lacus*.⁹ Aquest es trobava exempt i només se'n conservava el *rudus*,

que tenia una cavitat que podria correspondre's amb la cubeta de decantació. Les seves mesures eren de 2,35 m × 2 m.

La cronologia del camp de cultiu es va poder determinar segons els nivells estudiats a la intervenció de l'aparcament de l'Illa Central. En aquest cas, les rases se situaven sobre els nivells d'abandonament del centre terrisser i la seva amortització es va fixar al tercer quart del segle II dC.¹⁰

9. La fonamentació del *lacus* es correspon amb la UE 6009 (IC).

10. Presència de les formes de ceràmica africana de cuina Ostia I 261 i Lamb. 9 com a elements més moderns (Antequera, 2009, p. 149).

D'acord amb la separació entre els *alveii*, hem pogut establir un rendiment per a aquest camp de cultiu d'entre 16 i 20 hl/ha. Sembla, doncs, que aquesta densitat estaria lleugerament per sota del rendiment dels camps de cultiu establerts per Columel·la. L'agrònom estableix la producció d'un camp de vinya entre els 20 hl/ha (l'equivalent a un *culleus*) i els 60 hl/ha, que equivaldria a 3 *culleus*.¹¹ En canvi, altres autors com Plini estableixen el rendiment a les terres itàliques de fins a 100 hl/ha, que equivaldria a 7 *culleus*.¹² Aquest fet ens fa replantejar la relació entre la vinya i els pous localitzats. És possible que, per tal que la vinya rendís més, s'utilitzés l'aigua per regar els ceps, i així aconseguir extreure'n més most del gotim, encara que això provoqués una qualitat menor del vi. Sabem que el reg es feia servir ja en època romana en els camps més secs, però la situació del camp d'Illa Fradera és molt propera al mar i seria lògic pensar que aquesta era una terra més humida.

L'altre aspecte que ens sembla interessant mencionar és el fet que la vinya funcionaria coetàniament a l'ús del darrer forn que produïa àmfores vinàries Dressel 3-2. Així doncs, si fem una estimació de la capacitat de càrrega del forn d'Illa Fradera, s'aproximaria a una capacitat d'entre 540 i 655 àmfores. I, per tant, cada fornada permetria envasar una quantitat estimada d'entre 16.200 i 19.600 litres de vi. Així doncs, comptant amb la rendibilitat del camp de conreu, cada fornada permetria envasar el fruit d'una hectàrea de conreu.¹³ En els estudis fets a la terrisseria d'Ermedàs, es va estimar una producció màxima de sis fornades l'any (Tremoleda *et al.*, 2017, p. 381), i, per tant, hem de fer una estimació màxima d'un conreu vinculat de 6 ha.

Finalment, a l'extrem nord de la intervenció d'Illa Fradera, quan el forn és abandonat, es construeix una *cella vinaria* que es va documentar molt parcialment a causa del grau d'erosió de les seves estructures. Els murs conservats que la delimitaven mesuraven 11 m de llarg per 34 m

d'ample.¹⁴ A l'interior es van excavar cinc encaixos de *dolia* amb restes de les peces *in situ*, que estarien estructurades en carrers. Aquest edifici estaria en funcionament des de finals del segle I, i fins a finals del segle II dC, quan aquest sector és abandonat.¹⁵ Les seves dimensions representen un mínim de 300 m², això és una capacitat aproximada de 100 *dolia*, fet que equivaldria a 80.000 litres o bé a la capacitat d'emmagatzemar l'excedent de 4 ha de conreu de vinya.¹⁶

2. LA VINYA DEL LATERAL DE LA C-31

El segon camp de conreu que s'ha documentat es trobava a pocs metres de l'espai extern del perímetre urbà de *Baetulo*, durant la intervenció del lateral de la C-31 (Moreno, 2019) (figura 27).

Les primeres rases de vinya documentades se situaven a l'àrea 1, una extensa zona delimitada per l'autopista C-31 i el carrer de Jaume Passarell. Les rases, al voltant d'un centenar amb forma d'*alveii*, seguien una orientació NNE-SOO. En aquest sentit, tot i que no segueixen l'orientació de la trama urbana, tenien la mateixa divergència que l'edifici documentat durant la mateixa intervenció, que es trobava situat a l'*insula* 37, a l'extrem nord de la ciutat. És possible que aquesta orientació que dista 15° oest respecte els *cardine*, estigui justificada per la mateixa topografia del terreny. De fet, si observem una ortofotografia de mitjans del segle XX, veurem com l'orientació d'aquest sector s'ha mantingut fins a l'actualitat.¹⁷ Així mateix, en aquest sector es van documentar rases de vinya d'època moderna/contemporània amb la mateixa orientació. A més, cal tenir present que, possiblement, el camp de conreu estaria delimitat pel pas d'un camí d'ús freqüent que conduiria vers la part alta de la ciutat, ja que en aquest punt es docu-

11. COLUMELLA, *De re rustica*, III, 3.

12. PLINI, *Història natural*, XIV, 55.

13. El càlcul el fem a partir de les mesures de l'estudi del forn d'Ermedàs (Tremoleda *et al.*, 2017, p. 381), tot i així, el forn d'Illa Fradera té una càrrega menor d'acord amb la graella. La diferència entre les dues dades és segons una càrrega de tres o quatre filades d'àmfores. El càlcul dels envasos Dressel 3-2 s'ha fet a partir de la informació del projecte *Amphorae ex Hispania*: <<http://amphorae.icac.cat>>.

14. Es correspon amb les UE 5026, 5027, 5028 i 5030 (EBC - Illa Fradera).

15. La cronologia es va atorgar segons la relació estratigràfica respecte la darrera fase de reutilització d'un dels forns del complex i la construcció de l'edifici (Vázquez, 2012, p. 170). La seva amortització, a falta de la revisió dels materials, no es pot situar més enllà de finals del segle II dC.

16. Aquestes mesures són equiparables a la *cella vinaria* de l'Estrella (Forn i Moreno, 2024).

17. Ortofotografia del vol de les forces aèries nord-americanes, sèrie 1:5.000, del servidor WSM de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

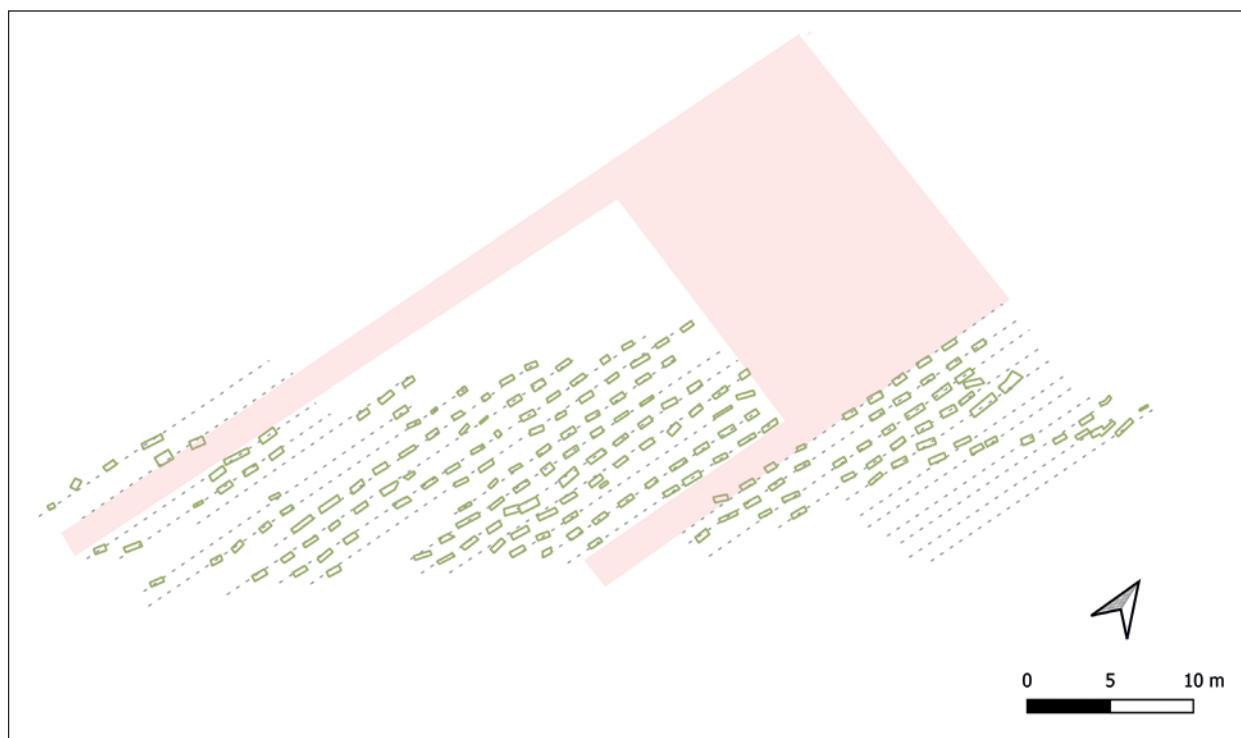

FIGURA 27. Planimetria de les rases de vinya documentades al sector 1 del lateral de la C-31.

Font: Clara Forn a partir de Moreno, 2019.

menta històricament el camí que prové de la vall de Canyet.

En aquest camp, els *alveii* mesuraven, com a norma general, 0,80-1 m de llarg per 0,40 m d'ample, i distaven entre elles 0,80-1 m (aproximadament un *gradus* —passa simple— romà de 0,75 m), la mateixa distància que hi ha entre els 28 carrers que formen les alineacions, i 0,10-0,15 m de profunditat. Els materials, molt residuals, només van permetre atorgar una cronologia d'època romana (figura 28).

Entremig del camp de cultiu, hem pogut marcar l'existència de dos carrers amb una amplada més gran, que correspon a 1,80 m, que probablement permetria l'accés dels carros a l'àrea d'explotació. Aquests carrers provenen de la zona sud i connectaven amb una àrea no conreada ubicada a l'extrem NE de l'espai intervingut. És probable que aquest espai fos dedicat a la centralització de la producció, per tal d'evacuar-la després per un dels carrers esmentats o el camí citat anteriorment.

En aquest cas, no s'ha documentat cap estructura de transformació del raïm en vi (dipòsits, sales de premsa, etc.). No descartem que en un espai proper es desenvolupessin aquestes feines o bé

fossin vinyes conreades associades a algunes de les *domus* de la ciutat que han demostrat evidències en la producció de vi, com la *domus* dels dofins o la de l'heura (Puerta i Rodríguez, 1987; Beltrán de Heredia *et al.*, 2006; Forn, 2024). Segons diversos exemples estudiats al sud de França per L. Buffat (2009), els camps de conreu de vinya arribaven a allotjar entre 10.000 i 11.000 ceps/ha. La

FIGURA 28. Rases de vinya excavades durant la intervenció del sector 1 del lateral de la C-31.

Font: Iñaki Moreno.

dada coincideix amb aquest camp de conreu, on la densitat de plantació és d'uns 10.000 ceps/ha, és a dir, uns 20 hl/ha, donades les mides dels carrers, dels *alveii* i la distància entre aquests últims.

En un segon punt de la mateixa excavació arqueològica es va documentar la presència d'un grup reduït d'estructures que també es van interpretar com a rases de vinya. Aquestes es trobaven en la darrera fase d'ocupació de l'*insula* 37, dins dels límits del recinte urbà. Sobre un estrat d'amortització de les estructures d'hàbitat amb uns abocaments de terres de fins a 0,50 m de potència, es van obrir una sèrie de rases en forma d'*alveii* que s'articulaven en funció d'un mur, límit original de l'*insula* que perviuria com a límit de la parcel·la conreada. Els nivells d'abocament ens marquen una cronologia del segle III - IV dC pels cultius. Així doncs, en un espai reduït, es van poder documentar fins a 11 rases d'entre 1 m i 1,30 m de llarg i d'entre 0,20 m i 0,30 m d'amplada, amb una potència d'uns 0,30-0,40 m. Les rases seguien dues orientacions ortogonals entre

elles i coherents amb els eixos dels murs de l'antiga *insula*, d'igual disposició que les rases de conreu de la zona 1 (figures 29 i 30).

Per les mides d'aquest camp de conreu no podem estimar la producció o rendibilitat; no obstant això, sí que podem veure una pervivència en l'estructura i forma de conreu. També és interessant remarcar el fet que ens trobem en un espai que ha sigut transformat d'un ús d'hàbitat a un d'agrari, la qual cosa incideix en un procés de ruralització freqüent en els espais de producció viària documentat a la ciutat de *Baetulo* (Forn, 2024).

3. LA VINYA DE FONT I ESCOLÀ / CAN PEIXAU

El darrer camp de conreu que hem documentat a l'entorn de la ciutat de *Baetulo* és una excavació realitzada l'any 2000, molt propera a la vila de Can Peixau. Es tracta de les restes del traçat

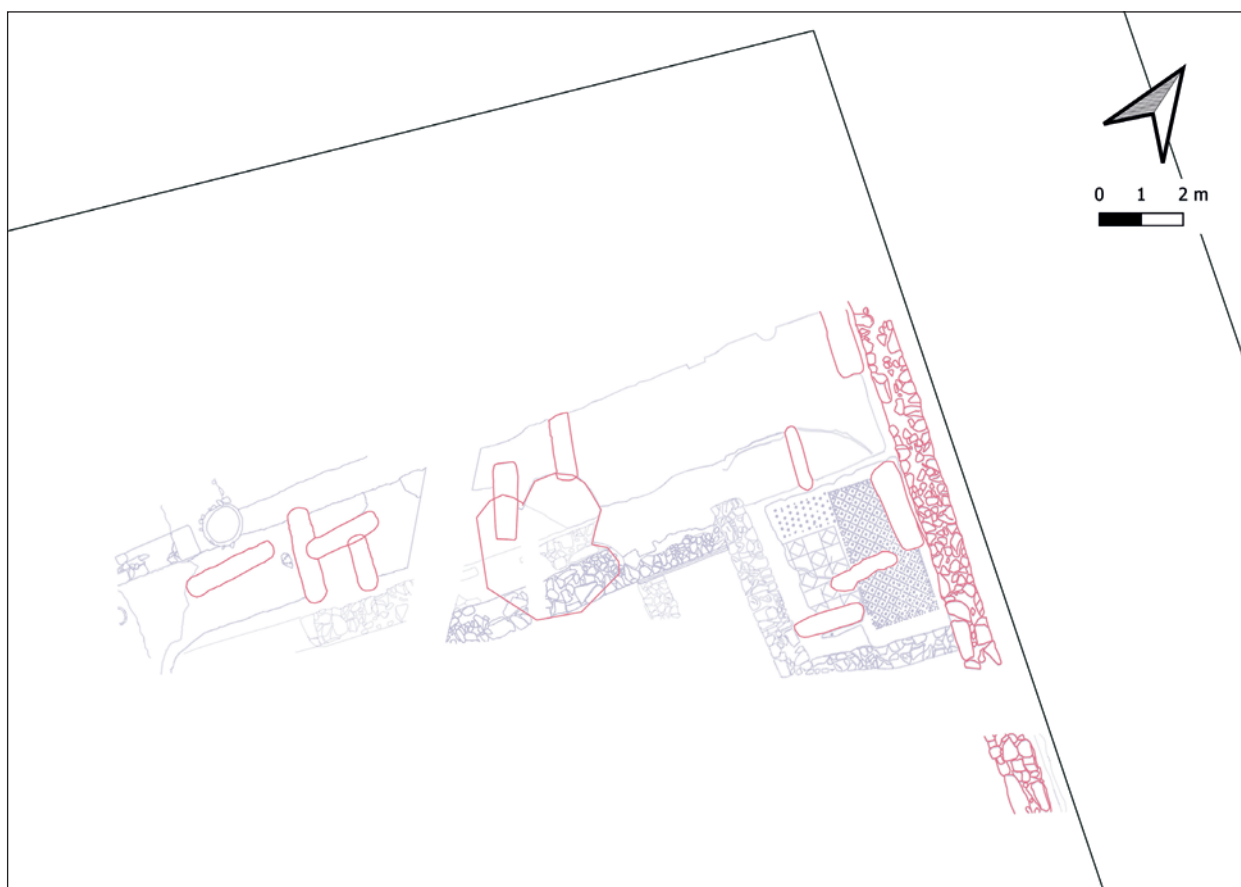

FIGURA 29. Planimetria de les rases de vinya documentades al sector 2, dins de l'*insula* 37 del lateral de la C-31. Font: Clara Forn a partir de Moreno, 2019.

FIGURA 30. *Alveii* retallant els paviments de la *domus* de l'*insula* 37, lateral de la C-31.
Font: Iñaki Moreno.

d'una via secundària, situada en paral·lel a la Via Augusta, que es trobaria a menys de 100 m en direcció SO. El solar on estava situada, conegut com la fàbrica Lory, estava emplaçat al carrer de Font i Escolà, entre els carrers de Saragossa i de Miquel Servet (Comas i Padrós, 2011). L'excavació es va dividir en dos sectors, dels quals ens centrarem al sector NO, tram on es van documentar les rases de vinya (figura 31).

En aquest cas, com en el darrer estudiat, les dimensions de l'espai intervingut només van po-

der documentar un total de 12 *alveii*, disposats en un mínim de 8 carrers d'amplada separats entre ells de 0,80 m. Les rases mesuraven 0,5 m d'amplada per 2,2 m de llargada, o el que equivaldria al doble d'un *passus* i un *gradus*. Degut al reduït espai excavat, no hem pogut determinar el rendiment d'aquesta vinya. Tanmateix, per la distància entre els *alveii*, també estarien conreats de forma intensiva. En aquesta àrea de conreu també hem identificat l'ús de la tècnica del murgó o capficat en tres de les rases. La seva cronologia es va atorgar a partir del *terminus postquem* de construcció de la via que va retallar part de les rases, i per tant, l'hem de situar en un moment anterior a l'últim terç del segle I aC. La seva amortització també sembla la mateixa que la via, és a dir, al primer quart del segle I dC.

Per la seva proximitat amb la villa de Can Peixau, és probable que la vinya estigués en rendiment durant el primer període productiu d'aquest establiment agrari (Forn i Moreno, 2024) i amb el funcionament de la *figlina* associada al mateix assentament (Antequera *et al.*, 2010).¹⁸ La projecció de la via sembla que indica un recorregut provinent del Besòs en direcció a la ciutat de *Baetulo*,

18. Tots els elements que formen part de la villa de Can Peixau es troben descrits en altres capítols d'aquesta mateixa obra.

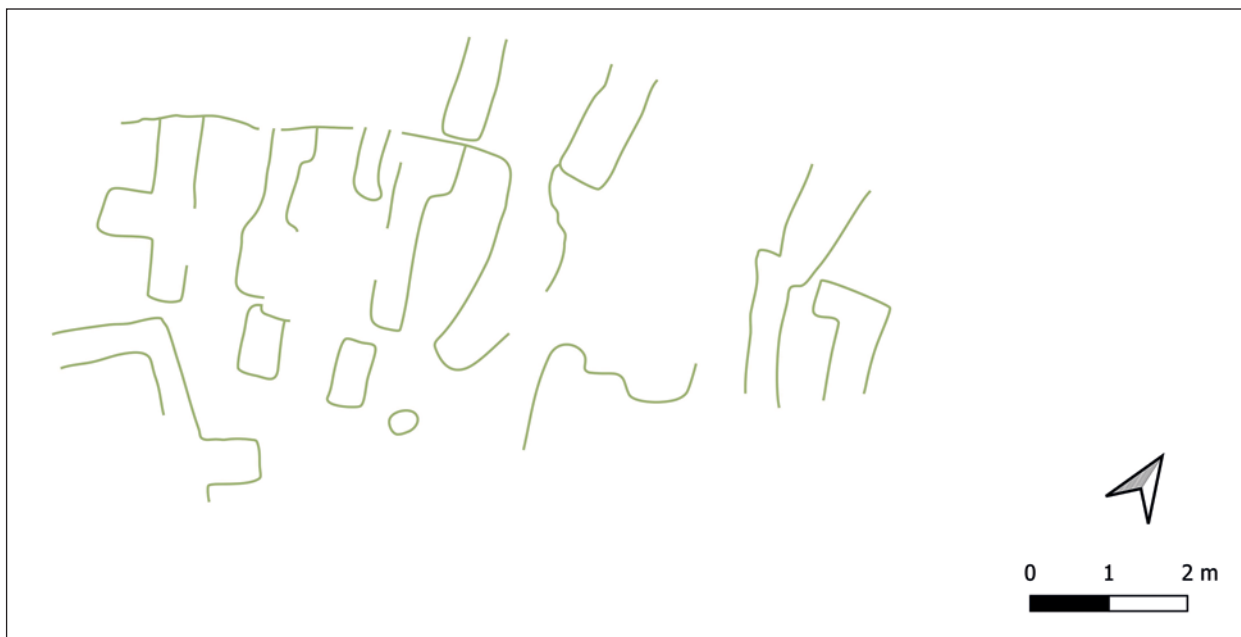

FIGURA 31. Planimetria de les rases de vinya documentades durant la intervenció de Font i Escolà.
Font: Clara Forn a partir de Padrós i Bosch, 2001.

i és molt probable que aquesta creués el solar de l'Estrella, situat a la rambla de Sant Joan. Tanmateix, durant la seva excavació no es va documentar cap resta del paviment o cap element al qual puguem associar aquest element viari. També hem de tenir en compte la possibilitat que fos utilitzada com a espai de circulació dels excedents agraris vers els seus espais de transformació. Aquesta possibilitat quedaria reforçada per la gran quantitat de refraccions que es documenten al paviment de la via en un període molt curt de temps (Padrós i Bosch, 2001). Cal afegir, també, l'evidència de les roderes marcades a la via, amb un eix de roda d'entre 1,3 m i 2 m d'amplada, fet que permetia una doble circulació de carros, que, a més, tindrien una gran capacitat (figura 32).

4. SOBRE LA VINYA A BAETULO

Un cop descrits els quatre camps de conreu de vinya documentats als *suburbia* de *Baetulo*, considerarem una sèrie de reflexions. Tanmateix, som conscients de la poca representativitat de la mostra estudiada i hem d'entendre que la major part dels camps de conreu de vinya estarien situats a l'*ager*, en espais més allunyats de l'entorn urbà. Posarem com a exemple una dada històrica que ens permet tenir una idea de la importància i l'extensió de la viticultura a la ciutat en època contemporània. Així doncs, l'any 1937, a Badalona encara hi havia 936,2 ha de conreu dedicades a la vinya, i era el cultiu majoritari (Villarroya, 1999).

Sobre la vinya podem dir, en primer lloc, que tenim unes característiques tècniques comunes al

seu cultiu. Així doncs, sempre es documenta l'ús de rases amb forma d'*alveii*, disposats en alineacions i amb plantes exemptes. Aquest darrer punt s'evidencia per la inexistència de sòls associats a arbrat o altres elements de guiatge de la vinya.

En segon lloc, i clarament relacionat amb el primer punt, tots els camps de cultiu on s'ha pogut fer una estimació de la producció ens mostren una concentració en l'espai entre els *alveii*, fet que indica un conreu intensiu. Tot i que és impossible avui en dia conèixer les varietats de raïm que es cultivaven a *Baetulo*, i molt menys extreure'n la qualitat del fruit, sí que seria possible associar l'alta densitat dels camps i l'ús del reg, com en el cas d'Illa Fradera, per a una major quantitat de producte, en detriment, possiblement, de la qualitat del vi. Aquest fet el podríem relacionar amb la tradicional visió del vi laietà com un vi de quantitat però no de qualitat (Étienne i Mayet, 2000, p. 103-104). En tot cas, aquesta premissa no és vàlida per a tota la producció del vi de la nostra regió, tal com s'ha documentat en el cas de l'enterrament d'Antran (França), on les àmfores de vi laietà de procedència *baetulonense* hi eren com a element de prestigi (Comas i Martínez Ferreras, 2015).

En tercer lloc, és interessant veure com, en la majoria de camps i d'una manera directa (en el cas d'Illa Fradera) o indirecta (en el cas del lateral), podem associar els conreus amb espais d'emmagatzematge i/o un primer estadi de producció. I en tots quatre casos, encara que pugui tractar-se d'una coincidència fortuïta, es documenten en espais viaris importants, fet que permetria el transport dels fruits, ja sigui abans o després d'una primera transformació, fins als espais de producció vitivinícola.

Finalment, les cronologies que aporten l'estudi dels materials dels camps estudiats són extenses i no es concentren en un període determinat; tot i així, només ha sigut possible aportar datacions en el casos d'Illa Fradera, la segona fase del lateral de la C-31 i el de Font i Escolà / Can Peixau. Només com a hipòtesi de treball, podríem situar la producció als *suburbia* entre finals del segle I aC i inicis del segle III dC, i ens espais ja dins l'àrea urbana a partir del segle III-IV dC. Cal tenir en compte, però, que en aquesta darrera fase baix-imperial trobaríem el conreu de vinya en espais considerats marginals del recinte urbà.

FIGURA 32. *Alveii* de la intervenció de Font i Escolà. Font: Museu de Badalona.

Per concloure, podríem associar els primers camps de conreu de vinya amb el primer moment d'expansió de la viticultura a *Baetulo*, on trobem en funcionament les dues *figlinae* i, possiblement, els primers assentaments rurals a l'Estrella i Can Peixau, moment en què les produccions amfòriques arriben al seu pic de difusió (Comas, 1997; Comas i Martínez Ferreras, 2015; Forn i Moreno, 2024). El segon període documentat, situat entre el tercer quart del segle I dC i finals del segle II - inicis del segle III dC, l'hem d'associar a un moment de canvi en el model econòmic de producció del vi, que sembla que canviarien els models de difusió però no el rendiment de la producció vitivinícola (Martín Oliveras, Martín-Arroyo i Revilla, 2017), fet evidenciat pel moment de màxima expansió de l'establiment de l'Estrella (Forn i Moreno, 2024). Aquest moment es correspon amb les vinyes d'Illa Fradera, que podrien funcionar primer amb l'ús dels envasos amfòrics i posteriorment ésser substituïts per un altre tipus de recipient. En tot cas, la fermentació es devia fer principalment a la *cella vinaria* documentada.

A mode de reflexió, ens sembla interessant associar aquesta propagació de la vinya a l'entorn suburbial amb el cas observat en ciutats com *Lattara* (Lattes, França). Py, en estudiar la implementació de la vinya, associaria una primera fase de producció del vi amb els espais del territori destinats als cultius. Aquest fet es produeix quan baixa el volum d'importacions vinàries procedents de la península Itàlica, i s'inicia una fase de producció local. En una segona fase, associaria l'augment significatiu del consum del vi local i d'exportacions amb el moment d'ocupació dels camps més propers als espais urbans (Py, 2004, p. 145). Aquest fet ens sembla especialment remarcable en el cas d'Illa Fradera, on veiem que s'ocupa un camp situat en un espai a escassos metres de la línia de la costa i, per tant, amb un alt nivell de salabror i d'humitat, camp totalment desaconsellat pels tractats d'agrimensura romans per a la vinya.¹⁹

19. En aquest sentit, Plini sosté que els camps salobres en excés són erms; no obstant això, si tenen un bon equilibri ajuden a allunyar de les plantes els insectes nocius (PLINI, *Història natural*, xvii, 29).

CATÀLEG DE MARQUES D'ÀMFORA DE BADALONA

Montserrat Comas

Cèsar Carreras

Universitat Autònoma de Barcelona

Les marques s'han ordenat en funció de l'origen de la producció de l'àmfora. Cada grup de segells s'ordena nominalment per la lletra que es considera inicial del *nomen* (en el cas dels *tria nomina*) o *cognomina*. En alguns casos, la lectura de la marca és hipotètica i, per tant, també la seva posició en el corpus.

Dins d'una família de segells marcada amb un número poden existir diverses variants, a les quals es fa referència a partir d'una lletra. Finalment, en tercera posició apareix un número que definiria el número d'exemplar d'aquella família de segells i variants. D'aquesta manera, la marca 1.b1 voldria indicar que pertany a la família de segells núm. 1 amb una variant *b* de la qual és el primer exemplar.

Altres abreviatures utilitzades en el corpus són:

Ref.: referència a altres corpus de marques en què aparegui aquesta família de segells.

LP (lloc de producció): terrisseria o terrisseries on s'ha documentat la producció de la família de segells.

Dat. (datació): datacions associades a la família de marques. Tant jaciments terrestres com subaquàtics, sense cap tipus de discriminació.

Tip. (tipologia): tipologia o tipologies d'àmfora a què pertany el segell.

Lect. (lectura epigràfica): proposta de lectura epigràfica del segell, a partir de la qual s'ordena en el catàleg.

Com. (comentari): comentaris sobre les característiques generals de la marca i la seva lectura, datació o distribució.

També hi ha una informació associada a cadascuna de les peces concretes, amb les seves corresponents abreviatures:

LT (lloc de la troballa): jaciment on es va trobar la marca que es descriu.

LC (lloc de conservació de la peça): museu o institució on està dipositada la peça actualment.

Pos. (posició): posició del segell dins de l'àmfora.

Dir. (direcció): direcció de lectura de la marca.

Rel. (relleu): relleu de la marca.

Estr. (estructura): estructura epigràfica de la marca en cas que hi hagi dificultats d'interpretació.

Bibl. (bibliografia): referències bibliogràfiques si la marca ha estat publicada amb anterioritat.

1. A

Ref.: Pascual, 1991, núm. 1; Comas, 1997, núm. 1.

LP: Illa Fradera - Estació Badalona Central.

Dat.: Angers, 10-20 dC; Badalona, 0-50 dC; 20-0 aC (carrer de Lladó); plaça de la Constitució, 10 (Badalona), primer quart del segle I dC; carrer del Correu Vell, 10 aC - 14 dC.

Tip.: Pascual 1.

Lect.: A().

Com.: com moltes de les marques d'un únic caràcter, n'existeixen nombroses variants i possibles centres de producció. El fenomen de l'homonímia —presència d'una mateixa marca en diverses terrisseries— fa difícil d'assignar aquest segell a una terrisseria concreta, si bé hi ha dues candidatures properes, com són el forn del carrer de Montcada a la mateixa *Barcino* (Berni i Carreras, 2001, núm. 1) o Illa Fradera (Badalona). L'única cronologia de les 3 marques trobades a *Barcino* (carrers de Montcada, del Correu Vell i de la

Villa de la Sagrera) (Carreras, 2021) és del moment fundacional a Correu Vell (10 aC - 14 dC), per tant, un moment en què la vida a la colònia estava molt condicionada per la seva vinculació a *Baetulo*. La majoria de marques de la variant *a*, en cartel·la circular, són molt semblants, i podria suggerir que totes elles són de la terrisseria d'Illa Fradera.

De les marques A en cartel·la circular en Pascual 1 destaca la troballa de Dax i Mataró, a part de les moltes troballes de *Baetulo* i *Barcino*. Els exemplars dels derelictes de *Cap del Vol* i *Els Ullastres I* (Pascual, 1991; Geli *et al.*, 2024) són en marques de cartel·la triangular. També existeixen marques A en Dressel 3-2 tarraconenses amb una cronologia una mica més avançada.

1.a1)

LT: carrer de Fluvià, 6 (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. F/85-10999).

Dat.: Tiberi.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 11.

Com.: és una marca de petites dimensions en cartel·la circular i una cronologia primerenca d'època de Tiberi.

1.a2)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 9809).

Pos.: *in pede*.

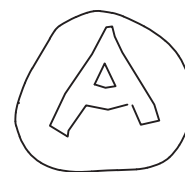
Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 12.

Com.: una altra marca de la mateixa factura que el segell 1.a1 amb les lletres de la A ben perfilades i angulosos.

1.a3)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-7450).

Dat.: primer decenni del s. I dC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 13.

Com.: la cronologia de l'exemplar confirma aquesta datació antiga de la marca.

1.a4)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-5089).

Dat.: primera meitat del segle I dC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 14.

1.a5)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1584-30).

Tip.: Pascual 1.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

1.a6)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2848-1-17MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

1.a9)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2485-1-3MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella completament circular.

1.a7)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5142-9MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella completament circular.

1.a10)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3208-118MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A - A.

Com.: cartella completament circular i doble segell. Hi ha diversos exemplars amb aquesta doble marca i en què ambdós segells es poden llegir perfectament. Per tant, no sembla una correcció, sinó que la doble marca sigui intencional.

1.a8)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-7-4MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella completament circular.

1.a11)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5279-133MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A - A.

Com.: cartella completament circular i, novament, el doble segell.

1.a12)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3208-118MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A - A.

Com.: cartella completament circular i doble segell.

1.a13)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5279-133MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A - A.

Com.: cartella completament circular i doble segell.

1.a14)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2848).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella completament circular.

1.a15)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2158).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella completament circular amb la lletra amb una forma arrodonida.

1.a16)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5160-47MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella completament circular amb la lletra amb una forma arrodonida.

1.a17)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella completament circular i lletra molt esquemàtica, producte de la degradació.

1.a18)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3321-2).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella completament circular.

1.a19)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5248-112MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella completament circular.

1.a20)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5242-97MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella completament circular amb doble segell.

1.a21)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5242-97MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella completament circular amb doble segell.

1.a22)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-ILE5).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella ovalada, encara que preval la forma circular. És una mica diferent a la resta de marques documentades fins ara.

1.a23)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3519-114MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: la marca es llegeix molt malament i també es presenta amb una cartella lleugerament ovalada, com el segell anterior.

1.a24)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5142-138MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella circular amb la lletra molt erosionada.

Com.: cartella completament circular, malgrat que està trencada.

1.a25)

LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-76MC).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: A.
Com.: doble cartella circular.

1.a28)

LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-2163).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: A.

1.a26)

LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-76MC).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: A.
Com.: doble cartella circular.

1.a29)

LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-2447).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: A.

1.a30)

LT: plaça de la Constitució, 10 (Badalona), UE28, núm. 175.

LC: Museu de Badalona.
Dat.: primer quart del segle I dC.
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Com.: cartella circular.

1.a27)

LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-2002-6-3MC).
Pos.: *in campana*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: A.

1.a31)

LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-4-1MC).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella ovalada.

1.a32)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona), UE 2002.

LC: Museu de Badalona (VA-12-15-2002-3).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

1.b1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-13-3MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella ovalada allargada.

1.c1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2930-4-11MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: lletra A perfilada, diferent als segells de la variant *a*. Sembla que hi ha espai per a un segon caràcter, el qual no es troba degut a l'erosió.

1.c2)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2149-77MC).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella completament circular.

1.d1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-2-10MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella rectangular de petites dimensions. No coneixem altres paral·lels amb aquest tipus de cartella.

1.e1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-2-10MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella rectangular allargada, potser la marca inclou més caràcters.

1.f1)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-8851).

Dat.: Claudi.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 15.

Com.: aquesta variant és especialment interessant per la seva cartella triangular, de la qual tenim alguns paral·lels ben datats. Així, a la *Gallia* en tenim un exemplar a Bordeus amb una cronologia del 30-1 aC (Berthault, 2009), i també a Castres (Laubenheimer, Séguier i Schmitt, 2005) i Port-la-Nautique (ANTEAS, 1993). Pel que fa als derelictes de *Cap del Vol* (10 aC - 5 dC) i *Els Ullastres I* (10 aC - 10 dC), els dos presenten la marca A amb una cartella triangular. A més a més, sembla que la pasta de les àmfores dels seus carregaments eren produccions badalonines (Geli *et al.*, 2024). Una darrera reflexió sobre aquesta variant està en relació amb la cronologia de les seves troballes, ja que són anteriors al canvi d'era o dels primers anys, a excepció de l'exemplar actual del carrer de Lladó, que segurament és residual en el seu context Claudi. D'acord amb aquestes datacions, potser la variant en cartella triangular era la més antiga de les variants del grup de segells A.

1.g1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2937).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A.

Com.: cartella completament quadrada.

2. OA

Ref.: Pascual, 1977, núm. 158; Comas, 1997, núm. 151-152; Berni i Carreras, 2013, núm. 1.

LP: Can Tintorer.

Dat.: Badalona, primera meitat del segle I dC; *Grand-Rouveau*, ca. 50 dC.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: O() A().

Com.: és una marca de la qual disposem de 4 exemplars, i un d'ells, associat a la terrisseria de Can Tintorer, i preferentment a Dressel 2-4 (Badalona i derelictes de *Grand-Rouveau*) (Corsi-Sciallano i Liou, 1985). També hi ha una altra marca OA a Sant Crist (Mataró), un lloc que també era un centre productor ceràmic, incloent-hi àmfores. Encara resulta difícil la seva lectura, sobretot pel que fa a la O, que bé podria indicar *Officina*.

2.a1)

LT: solar Duran (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. SD/87-11547).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]OA[...

Bibl.: Comas, 1997, núm. 154.

Com.: la marca del solar Duran es troba fragmentada pels dos costats, però la comparació amb els altres segells suggereix que es tractaria de la mateixa marqueta que té una cartella rectangular de petites dimensions.

3. CAQ

Ref.: Pascual, 1991, núm. 42; Comas, 1997, núm. 124.

LP: Can Cabot (Santa Eulàlia de Ronçana).

Dat.: Badalona, ca. 50 dC.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: C() A() Q().

Com.: es tracta d'una marca identificada per Pascual (1977) com a procedent de Can Cabot, però que, malauradament, no es va localitzar a l'hora de fer el catàleg de la Laietània interior, per la qual cosa no es va incloure en el catàleg (Carreras, 2019). Comas (1997, núm. 124) en va trobar

un segon exemplar, que es considera que podria ser del Vallès.

3.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/95-179-217).

Dat.: ca. 50 dC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CAQ.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 124.

Com.: la marca, encara que no està completa, es llegeix prou bé. El fet de tenir el paral·lel, dibuixat per Pascual (1991, núm. 42), mostra la seva similitud i que la lectura és correcta.

4. AE

Ref.: Berni i Carreras, 2013, núm. 6.

LP: Illa Fradera - Estació Badalona Central; Sant Vicenç dels Horts.

Dat.: Sant Vicenç dels Horts, 43-68 dC.

Lect.: AE().

Com.: també es produeix a la terrisseria de Sant Vicenç dels Horts (Berni i Carreras, 2013, núm. 6), si bé són segells de dimensions més grans i característiques formals diferents. S'associen a la família de segells AEMV(*li*). La majoria de marques de Sant Vicenç es troben sobre àmfors Dressel 3-2 i amb una direcció retrògrada. Pel que fa a les d'Illa Fradera - Estació Badalona Central són del període 2, datats entre el canvi d'era i el 50 dC, i en direcció normal. Es pot associar a la marca AER de la mateixa terrisseria (vegeu en aquest catàleg el núm. 5). Sobre la lectura de la marca, sembla indicar el *nomen* o *cognomen* d'alguna *gens* local. Dins de les possibilitats d'identificar aquest possible *nomen*, l'epigrafia monumental propera ens proporciona el *cognomen* AEMILI, que es troba en *C. Mari Aemiliani* (Can Tunyí, IRC, I, 103; *Barcino*, IRC, IV, 43), *N. Aemiliani Dexter* (*Barcino*, IRC, IV, 36) o *L. Pedani Aemiliani* (*Barcino*, IRC, IV, 67).

4.a1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3739-16MC).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AE).

Com.: cartella circular amb lligadura AE, que segurament identifica el *nomen* del personatge.

4.a2)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3002-121MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AE).

Com.: cartella circular.

4.a3)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-3-14MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AE).

Com.: cartella circular.

4.a4)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5279-134MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AE).
Com.: cartella circular.

4.a5)
LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-132MC).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: (AE).
Com.: cartella circular.

4.a6)
LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-137MC).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: (AE).
Com.: cartella circular.

4.a7)
LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-71MC).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: (AE).
Com.: cartella circular.

4.a8)
LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-3358-32MC).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: (AE).

4.a9)
LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-141MC).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: (AE).
Com.: cartella circular.

4.b1)
LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-35MC).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: (AE).
Com.: cartella rectangular.

4.b2)
LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona).
LC: Museu de Badalona (VA-12-15-168-1).
Pos.: *in campana*.
Dir.: *retro*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Com.: a la mateixa àmfora apareix una altra marca, potser la mateixa.

5.a1) AER

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2848-1-7MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AE) (R?).

Lect.: AE() R().

Com.: es tracta d'una variant que inclou un altre caràcter que sembla una R inversa. S'interpreta que aquest darrer caràcter pertany a un altre nom i no pas al mateix AE.

4.b3)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona).

LC: Museu de Badalona (VA-12-15-168-1).

Pos.: *in campana*.Dir.: *retro*.Rel.: *litt. extantibus*.

Com.: a la mateixa àmfora apareix una altra marca AE.

6. ALB

Ref.: Pascual, 1991, núm. 10; Berni i Carreras, 2013, núm. 8.

LP: Can Pedrerol.

Dat.: Can Pedrerol, 40-60 dC; *Sud-Lavezzi* 3, 1-15 dC; *Grand-Rouveau*, primera meitat del segle I dC.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: ALB(*ani*).

Com.: els segells produïts a Can Pedrerol (Castellbisbal) es presenten majoritàriament en cartel·les circulars (Berni i Carreras, 2013, núm. 8) i a vegades associades a d'altres segells com MAT. L'exemplar de Badalona està en una cartel·la rectangular.

6.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 1012).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AL)B.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 121.

Com.: no es coneix el jaciment on es va trobar la marca, era part de la col·lecció del Museu.

5. AER

Inèdita

LP: Illa Fradera - Estació Badalona Central.

Dat.: Badalona, període 2 (0-50 dC).

Lect.: AER().

Com.: sembla clarament associada a la marca AE (núm. 4 del catàleg) per la seva lligadura, però la presència d'un nou caràcter, la possible R, ens ha dissuadit de distingir-la com un altre grup. Existeix un segell AERI en una tipologia desconeguda a Londres (CIL, VII, 1331.7). Existeixen alguns *nomina* que comencen amb AER(*no*) o AER(*as*).

7. ALCO

Ref.: Pascual, 1991, núm. 12; Comas, 1997, núm. 122.

LP: Badalona?

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: ALCOB(*ini*).

Com.: és una marca poc coneguda fins ara, però que ja té alguns paral·lels en destins llunyans com el nou mercat (Monte Testaccio, Roma) (Contino *et al.*, 2013) o al golf de Fòs (Amar i Liou, 1984). Cap d'elles ens proporciona una datació, però totes les marques es troben en àmfores Dressel 3-2 tarraconenses.

7.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 1003 *bis*).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AL)CO.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 122.

Com.: la marca de Badalona és idèntica a les del golf de Fòs i del nou mercat del Testaccio. Malauradament, la marca és part de la col·lecció del Museu però no se sap el lloc de troballa. Per tant, no sabem si estaria associada a alguna terrisseria local.

8. AMA

Ref.: Pascual, 1991, núm. 14; Comas, 1997, núm. 149.

LP: Illa Fradera - Estació Badalona Central.

Dat.: Illa Fradera, període 2 (0-50 dC).

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: AMA(*ndi*).

Com.: es tracta d'una altra versió de la marca AMANDI, de la qual es coneixia una versió produïda a La Salut (Carreras, 2009a, núm. 6.1) i que s'havia documentat a *Barcino* (Berni i Carreras, 2001, núm. 4). La marca produïda a Estació Badalona Central és diferent només amb la lligadura AMA, que a vegades només es mostra com AM i a vegades apareix duplicada. És fàcil de confondre amb d'altres marques semblants, com MA, de Sant Vicenç dels Horts —associades a la marca SEC— i Can Pedrerol (Berni i Carreras, 2013, núm. 74).

De les marques definides com a MA, segurament el segell d'Allées de Tourny (Bordeus) (Laubenheimer i Watier, 1991, fig. 28) i la marca d'Empúries (Almagro, 1952, núm. 231) podrien ser en realitat la marca AMA de la terrisseria d'Estació Badalona Central. Precisament, la marca d'Empúries és especialment interessant perquè, a part d'una possible AM o AMA, l'altra marca associada és AMPH, de la qual és l'únic exemplar conegut.

Hi ha segells llegits com AM, únicament en Dressel 3-2, a Port-la-Nautique (Bouscaras, 1992), nou mercat del Testaccio (Roma) (Contino *et al.*, 2013), associat a la marca AT de Sant Vicenç dels Horts; *Sud-Lavezzi 3* (Corsi-Sciallano i Liou, 1985), datat entre 1-15 dC, associat a la marca ANT de Sant Boi de Llobregat; *Grand-Rouveau* (Corsi-Sciallano i Liou, 1985), datat ca. 50 dC o la *Chrétienne H* (Santamaria, 1984), datat entre el 15-20 dC i associat a PRI de Sant Vicenç dels Horts. Com es pot veure, hi ha possibilitats que la marca AM sigui una producció del Baix Llobregat i, per tant, que ens trobem amb un cas d'homonímia, amb una marca idèntica o molt similar produïda en dues terrisseries diferents.

8.a1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2930-4-19MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AM).

Com.: cal destacar que es tracta d'una cartella quadrada.

8.a2)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3215-1-23MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AM) - (AMA).

Com.: una doble marca en cartel·la quadrada.

8.a3)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3215-1-23MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AMA) - (AM).

Com.: doble marca en cartel·la quadrada.

8.a4)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3739-1-24MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AM) - (A?).

Com.: doble marca en cartel·la rodona; una de les marques sembla erosionada i només es veu la A.

8.a5)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3739-1-24MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (A?) - (AM).

Com.: doble marca en cartel·la rodona; una de les marques sembla erosionada i només es veu la A.

8.a6)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3871-1-18MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AMA).

Com.: única marca en què es poden llegir clarament les dues A, i la forma de fons de la M, per formar la lligadura AMA.

8.a7)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5150-25MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AMA).

Com.: doble marca en cartella rodona, i una de les marques quasi esborrada completament.

8.a8)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5291-22MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AM).

Com.: única marca en cartella quadrada.

8.a9)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5291-22MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AM).

Com.: única marca en cartella rodona.

8.a10)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-1518-20MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AM) - A.

Com.: doble marca en cartella quadrada molt erosionada, en què una de les marques només dibuixa una A.

8.a11)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-1518-20MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: A - (AM).

Com.: doble marca en cartella quadrada molt erosionada, en què una de les marques només dibuixa una A.

8.a12)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3922-2-80MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AMA).

Com.: única marca en cartella quadrada, que sembla llegir-se com MA, però creiem que seria una versió de la mateixa marca.

8.a13)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3956-1-78MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AMA).

Com.: marca en cartella circular.

8.a14)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3956-2-79MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AMA).

Com.: marca en cartella circular.

8.a17)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3464).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AMA).

Com.: segell en cartella circular, en què no es llegeixen bé tots els caràcters.

8.a15)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5150-81MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AMA).

Com.: marca en cartella circular.

8.a18)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3306-19MC).

Pos.: *in campana*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AMA).

Com.: marca en cartella quadrada.

8.a16)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3945-135MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AMA).

Com.: presència d'un grafit en forma de S associat al segell en cartella circular.

8.a19)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3519-114MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: AMA?

Com.: la marca es llegeix molt malament, fins i tot les traces semblen diferents. Cartella circular.

8.a20)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3877-3-42MC).

Pos.: *in pede*.
 Dir.: *retro*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: AMA.
 Com.: marca en cartella quadrada.

8.a21)
 LT: Estació Badalona Central.
 LC: Museu de Badalona (EBC-08-5160-2-105MC).

Pos.: *in pede*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*
 Estr.: AM.

Com.: marca en cartella circular, de lectura difícil, també podria interpretar-se simplement com una M.

8.a22)
 LT: Estació Badalona Central.
 LC: Museu de Badalona (EBC-08-35MC).

Pos.: *in pede*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: AM.

Com.: marca en cartella quadrada, novament la lectura és difícil, i podria ser també una M.

8.a23)
 LT: Estació Badalona Central.
 LC: Museu de Badalona (EBC-08-3002-1-28MC).

Pos.: *in pede*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: AM + AM.

Com.: doble marca en cartella rodona.

8.a24)
 LT: Estació Badalona Central.
 LC: Museu de Badalona (EBC-08-3002-1-21MC).

Pos.: *in pede*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: AM + AM.
 Com.: doble marca en cartella rodona.

8.a25)
 LT: Estació Badalona Central.
 LC: Museu de Badalona (EBC-08-5038-ILE1).

Pos.: *in pede*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: AM?
 Com.: marca en cartella rodona, molt mal-mesa.

8.a26)
 LT: Estació Badalona Central.
 LC: Museu de Badalona (EBC-08-3215).

Pos.: *in pede*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: AM?
 Com.: marca en cartella quadrada.

8.a27)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 9881).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AM) (AM).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 149.

Com.: marca doble en cartella rodona. És una peça de la col·lecció del Museu i no es coneix el jaciment d'on ve.

8.a28)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 9881).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AM) (AM).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 149.

Com.: marca doble en cartella rodona. És una peça de la col·lecció del Museu i no es coneix el jaciment d'on ve.

8.a29)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-123-MC).

Pos.: *in campana*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AMA)[...]

Com.: marca fragmentada, en què apareix només la possible lligadura AMA.

8.a30)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona), UE 2002.

LC: Museu de Badalona (VA-12-15-2002-2).

Pos.: *in campana*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AM?).

8.b1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2002-1-84MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AMA) S(AT).

Lect.: AMA() SAT(*urnini*).

Com.: es tracta d'un segell compost en què apareix la lligadura (AMA) com en la variant 8a, i s'afegeix l'abreujament de S(AT), que podria identificar el nom de *Saturio* o *Saturnini*. Existeixen alguns exemples del *cognomen Saturnini* a *Barcino* com L.AEMILI SATVRNINI (IRC, IV, 10) o L.POMPEI SATVRNINI (IRC, IV, 200), i per aquesta raó es proposa aquesta lectura preferent. Si la lectura és correcta es tractaria de dos *nomina* servils, *Amandi* i *Saturnini*, en una mateixa marca, potser una mena de *societas*. A hores d'ara, aquesta variant només es troba a la terrisseria de l'Estació Badalona Central. La marca va acompanyada d'un grafit en forma de N.

8.b2)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5034-1-83MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AMA) S(AT).

Com.: coincideix amb la marca 8.b1, si bé les A de AMA no es veuen tan bé. Presència, de nou, del grafit N.

8.b3)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5160-1-85MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AMA) S(AT).

Com.: coincideix amb la marca 8.b1 i, en aquest cas, una de les A de la lligadura AMA es llegeix perfectament.

8.b4)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5044-1-136MC).

Tip.: Dressel 3-2.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AMA) S(AT).

Com.: presenta un grafit en forma de O al costat del segell.

8.b5)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5170-33MC).

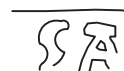
Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...] S(AT).

Com.: només es conserva la lligadura S(AT).

8.b6)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5286-125MC).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MSA[...

Com.: marca fragmentada, en què sembla identificar-se la lligadura AMA i també la S(AT).

8.b7)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2044-1).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MS(AT)[...

Com.: marca completa, encara que la lligadura AMA sembla una mica erosionada.

8.b8)

LT: carrer de Pujol, 36 (Badalona) (2005),
UE10372/1.

LC: Museu de Badalona (HF-6-1037271).

Tip.: Laietana 1 / Tarraconense 1.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MSA.

Com.: la marca està associada a un altre segell R; no es veu aquí la lligadura (AT), però sembla una variant de la mateixa família.

8.b9)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5044-1).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. cavis*.

Estr.: MSA.

9. MAE

Nou segell

LP: Illa Fradera - Estació Badalona Central.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: MAE().

Com.: d'acord amb les característiques similars als segells AE, ens trobaríem davant d'un altre segell compost, amb el nom de AMA(*ndi*) abreujat —seguint la mateixa fórmula que els segells anteriors—, i incloent com a novetat la lletra E, que s'entén com un segon nom. Hi ha una altra marca MAE inversa a Port-la-Nautique (Bouscaras, 1993) associada a la marca S, que també es produeix a Illa Fradera.

9.a1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3922-1-82MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (MA) E.

Com.: malgrat que hi hauria la possibilitat de vincular-la a les marques AE, el fet que la lligadura sigui MA o AMA ens ha suggerit de situar-la alfabèticament aquí, si més no d'acord amb aquesta versió única de la marca de què disposem.

10. ANDO

Ref.: Pascual, 1991, núm. 19; Comas, 1997, núm. 177.

LP: Badalona?

Dat.: *Sud-Lavezzi* 3, 1-15 dC.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: ANDO(*ti*).

Com.: la marca ANDO, a part de Badalona, només es troba en 5 àmfores Dressel 3-2 del derelict *Sud-Lavezzi* 3, datat entre 1-15 dC (Corsi-Sciallano i Liou, 1985). Precisament en una d'aquestes àmfores presenta la marca associada un altre segell incomplet on es llegeix ...NICI. La lectura de la marca com el *cognomen* Ando(*ti*) és una de les moltes possibilitats de lectura, ja que hi ha altres *cognomina* que tenen la mateixa arrel, com Andolate, Andosteni, Andocaula, Andos o Andorouda, presents a d'altres províncies. Andoti apareix en l'única inscripció de la *Hispania Citerior* amb aquesta arrel, trobada concretament a Riaño.

10.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. K/76-2613).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]N(D?)O.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 177.

Com.: la marca ANDO de Badalona pertany a la col·lecció del Museu i no coneixem de quina excavació prové. També el seu estat impedeix una fàcil lectura, però gràcies als paral·lels de *Sud-Lavezzi* 3 s'ha proposat la lectura de la marca com a ANDO.

11. CANTESTI

Ref.: Pascual, 1991, núm. 44; Comas, 1997, núm. 17-18.

LP: Badalona. No es descarta que la terrisseria es trobi a prop de Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n, on s'han trobat 7 exemplars.

Dat.: carrer de Lladó (Badalona), 25-0 aC; Via Augusta / carrer de Saragossa, 40-0 aC.

Tip.: Laietana 1 / Tarraconense 1, i Pascual 1.

Lect.: C() ANTESTI.

Com.: es tracta d'un *duo nomina* (*praenomen* i *nomen*) d'un nom ben conegut a la *Hispania Citerior* a partir de l'epigrafia monumental (Sagunt, Clunia, Valloria, Vizmanos, Villaverde de Liébana, Elx, Alcúdia, Santanyí (4 exemplars), Villar del Río i Navabellida. Destaca el nombre de troballes a Santanyí, una població al sud de l'illa de Mallorca. Ara bé, no el trobem a cap jaciment de la costa laietana, malgrat que el gran nombre de marques trobades a *Baetulo* i les característiques de la pasta de les marques suggereix que es tracta d'una producció de caràcter local.

Pel que fa a les troballes, es localitza en una marca en Laietana 1 / Tarraconense 1 a La Sioutat (Roquelaure) (Benquet, 2018), la qual cosa reforça la idea que es tracta d'un segell antic, dels primers, com també confirmen les datacions en àmfores Pascual 1 al carrer de Lladó i a Via Augusta / carrer de Saragossa, on es troba un gran nombre d'exemples. A part d'aquestes, hi ha una altra evidència a *Ruscino* en una Pascual 1 (Clausures, 1961).

11.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 5932).

Dat.: 25-0 aC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C(ANTE)STI[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 17.

Com.: es tracta d'una marca incompleta però que es llegeix bé, en una cartella rectangular al llavi. És una peça de la col·lecció del Museu, de la qual es desconeix la procedència concreta.

11.a2)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/81-1424).

Dat.: 25-0 aC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C(ANTE)STI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 18.

Com.: una altra marca quasi completa en llavi i en una cartella rectangular. Ens proporciona una cronologia anterior al canvi d'era, que sembla correspondre bé amb la tipologia de marca i la seva localització al llavi.

11.a3)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2020, núm. 30-146.

LC: Museu de Badalona (S-01-2020/34).

Dat.: 40-0 aC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (?)(ANTE?)S[...]

11.a4)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2020, núm. 30-146.

LC: Museu de Badalona (S-01-2020/32).

Dat.: 40-0 aC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C(.) (ANTE?)STI.

11.a5)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2020, núm. 30-146.

LC: Museu de Badalona (S-01-2020/40).

Dat.: 40-0 aC.

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C [...]

11.a6)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2020, núm. 30-146.

LC: Museu de Badalona (S-01-2020/31).

Dat.: 40-0 aC.

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C(ANTE?)[...]

11.a7)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2020, núm. 30-146.

LC: Museu de Badalona (S-01-2020/33).

Dat.: 40-0 aC.

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]STI.

11.a8)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2020, núm. 30-146.

LC: Museu de Badalona (S-01-2020/38).

Dat.: 40-0 aC.

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]ST[...]

11.a9)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2022, núm. 11.

LC: Museu de Badalona (S-01-2022/8).

Tip.: Pascual 1.

Dat.: 40-0 aC.

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C(.) (ANTE)STI.

11.a10)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2020, núm. 30-146.

LC: Museu de Badalona (S-01-2020/35).

Dat.: 40-0 aC.

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C(AN?)[...]

12. ANTH

Ref.: Pascual, 1991, núm. 22; Comas, 1997, núm. 221-222.

LP: Empúries o Badalona.

Dat.: els Tolegassos, 20 aC - 10 dC.

Tip.: Pascual 1, Dressel 3-2 i Dressel 8 empuritana.

Lect.: ANTH().

Com.: és una marca una mica complicada perquè pot correspondre a diferents tipologies d'àmfores i segurament té diversos llocs de producció. Inicialment es creia que era una producció d'Empúries pel volum de troballes (8 exemplars, alguns de vinculats a Dressel 8 empuritana) en el Campo Villanueva (Nolla, 1974-1975), i que es podien associar a un altre exemplar trobat a Empúries en una Dressel 3-2 (Almagro, 1952, núm. 229) i un altre a la vil·la dels Tolegassos (Casas, 1989). Ara bé la presència de 2 exemplars a *Baetulo*, així com una marca de Sagunt en Dressel 3-2, que combina la marca ANTH amb la marca AND (possible núm. 10 d'aquest catàleg de la família ANDO) (Márquez i Molina, 2005, núm. 148-149), pot suggerir una producció a *Baetulo*.

Fora de la península Ibèrica en tenim dos exemples, un al port de referència de l'exportació de productes de la Laietània, com és Port-la-Nautique (Bouscaras, 1992), on la marca es troba en una Pascual 1, i l'altre a la frontera de *Germania* inferior, concretament a Heerlen, en una Dressel 3-2 (Berg, 2013).

12.a1)

LT: carrer de la Constitució, 83 (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. C/83-1719).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: AN(TH).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 221.

Com.: marca quasi completa en una cartella rectangular i una pasta ceràmica que sembla clarament local.

12.a2)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 9217).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...](TH).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 222.

Com.: fragment de marca amb la lligadura TH que, per associació, es vincula amb el segell ANTH.

13. AR

Ref.: Pascual, 1991, núm. 24; Comas, 1997, núm. 179.

LP: Torre Llauder o Badalona?

Dat.: Torre Llauder, 31 aC - 14 dC; Bibracte, 50-0 aC.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: AR().

Com.: és una d'aquelles marques que podria ser un cas d'homonímia, ja que hi ha diverses versions de la marca AR. Normalment, les marques AR de la terrisseria de Torre Llauder (Prevosti i Clariana, 1987) es presenten en una cartella quadrada i amb les dues lletres separades, i en ocasions amb una direcció de lectura inversa. També aquestes són les característiques de dues marques AR trobades al nou mercat del Testaccio (Contino *et al.*, 2013) o Torre Vella de Lozano (Nicolás, 1979); ara bé, l'exemplar del carrer de Lladó de Badalona és completament diferent perquè es tracta d'una lligadura AR en una cartella circular. A més a més, la pasta sembla local i, per tant, suggeriria una producció a la mateixa *Baetulo*.

Pel que fa a la lectura del nom, poden existir moltes possibilitats, com podria ser *Ariste* o *Arethusia*.

13.a1)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/86-12378).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AR).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 179.

Com.: per ara és l'únic exemplar d'aquestes característiques, una lligadura AR en una cartella circular. Aquesta característica distintiva, juntament amb la seva pasta, que sembla local, ens dona la possibilitat de parlar d'una possible producció local.

14. AS

Ref.: Pascual, 1991, núm. 26; Comas, 1997, núm. 180.

LP: Torre Llauder i Sant Vicenç dels Horts.

Dat.: Torre Llauder, 27 aC - 14 dC.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: AS().

Com.: encara que es tracta d'un altre cas d'homínia, ja que la marca AS es produeix tant a Torre Llauder com a Sant Vicenç dels Horts, la marca de Badalona sembla identificar la producció de Torre Llauder, que té marques en cartelles circulars amb unes lletres molt similars. La lectura *retro* de la marca es fa per la direcció de la S.

14.a1)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/86-12378).

Pos.: *in pede*.

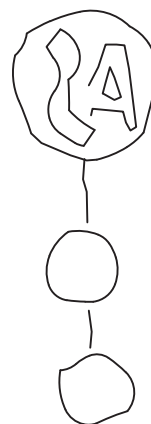
Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AR).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 179.

Com.: la marca apareix associada a dues digitacions i en una cartella circular.

15. CASSPI

Ref.: Comas, 1997, núm. 184.

LP: Can Valls?

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: C() ASS(*edillus*) PI().

Com.: es tracta d'un segell llegit inicialment com a CASC, però per la forma de la darrera lletra, que sembla més una S, es pot associar a CASSPI, una marca documentada a Can Valls (Llefià) per Prevosti (1981), que bé podria ser el seu lloc de producció. Si s'interpreta la marca com un *tria nomina*, una possibilitat força suggerent és que el *nomen* fos ASS(), del qual existeixen pocs exemples a la *Hispania Citerior*. El *nomen* més conegut a l'Imperi seria *Assani*, però no hi ha paral·lels a la *Citerior*, on tenim *Assonius* a Castro de Coaña (AE, 1985, 0578), *Asselius* a Clunia (AE, 1988, 0806), *Assaraci* a Tarraco (CIL, II, 60108) o *Assotanus* a *Carthago Nova* (CIL, II, 03423 i 03424). Propers al territori de *Baetulo*, tenim, a *Barcino*, el *nomen* *Assotanus* (IRC, IV, 091) de *Carthago Nova* i *Assedillus* (IRC, IV, 062), que és el que suggereix com a proposta de lectura més local.

15.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 9181).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CAS(S?)[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 184.

Com.: la marca de Badalona és de la col·lecció del Museu, sense cap indicació sobre la seva procedència concreta. Com es pot veure a la imatge, la lectura inicial de CASC no pot ser, perquè la

curvatura del darrer caràcter és molt amunt i coincidiria perfectament amb el de la S anterior.

16. ATL

Nou segell

LP: Illa Fradera - Estació Badalona Central.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: ATL(*anti*).

Com.: és el primer exemple conegut d'aquest segell que identifica clarament les lletres ATL. Seguint la pauta d'altres marques de la terrisseria de l'Estació Central de Badalona, es considera que identificaria un nom servil, i per aquesta raó ATL(*antis*) sembla una opció, encara que és un nom poc comú, amb un únic exemple a L'Aquila (Itàlia) (CIL, IX, 04194).

16.a1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3457-4-26MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ATL.

Com.: dins de la producció d'Illa Fradera no podem associar la marca a cap dels seus tres períodes de producció, que van des del 40 aC fins al 70 dC.

17. CBA/ABA

Nova marca

LP: *Baetulo*?

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: C() BA() ABA().

Com.: es tracta d'una nova marca bilineal, que s'interpreta com un *tria nomina*, pel fet de trobar una interpunció entre la C i la B. Per tant, s'interpretaria com un *Caius* BA() ABA(). Precisament, el *cognomen* ABA() té un paral·lel al territori de *Baetulo* a la inscripció sobre roca de gres del turó Montaguilar en què es llegeix *Soli Deo*

Sacrum Aulus Pompeius Abascantus (IRC, I, 133). Es tracta d'una dedicatòria solar en un santuari rupestre. I el *cognomen* del dedicant, *Abascantus*, s'identifica amb un nom grec i, per tant, servil. Així doncs, la marca podria identificar un llibert manumès. D'altra banda, el *nomen* BA() pot tenir diverses interpretacions, com seria *Bassus*, de *Barcino* (IRC, IV, 146), o *Baustogaunini*, de Terrassa (IRC, I, 73).

17.a1)

LT: lateral 3 - C31 (Badalona).

LC: Museu de Badalona (PL31-16-12-1).

Tip.: Dressel 3-2.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CBA/ABA.

Com.: pivot amb tres marques de cartel·la quadrada.

17.a2)

LT: lateral 3 - C31 (Badalona).

LC: Museu de Badalona (PL31-16-12-1).

Tip.: Dressel 3-2.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CBA/ABA.

Com.: pivot amb tres marques de cartel·la quadrada.

17.a3)

LT: lateral 3 - C31 (Badalona).

LC: Museu de Badalona (PL31-16-12-1).

Tip.: Dressel 3-2.

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CBA/ABA.

Com.: pivot amb tres marques de cartel·la quadrada.

18. BITF

Ref.: Pascual, 1991, núm. 36.1.

LP: Illa Fradera - Estació Badalona Central.

Dat.: Òstia, 70-80 dC.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: BIT(us) F(ecit) o BIT(hus) F(ecit) o BIT(hynius) F(ecit).

Com.: es tracta d'una marca coneguda però amb pocs paral·lels; un dels darrers es troba a les excavacions d'Òstia, en cronologia d'època flàvia (70-80 dC) (Rizzo, 2014, núm. 178). Un segon exemplar es troba a Ciutadella (Nicolás, 1987, fig. 1.7). Si s'interpreta que la F significa F(ecit), el Bit hauria d'identificar un nom servil. Existeixen poques possibilitats d'aquest *cognomen* com Bit(us) o Bit(hius), que tenen presència a Itàlia (per exemple, CIL, X, 06024), *Moesia superior* o *Pannonia inferior*.

Es documenta la presència d'un *Bitius* a Calagurris (AE, 1985, 600) en tropes auxiliars destinades a aquesta ciutat. També es podria considerar un antropònim que fa referència a l'origen de la persona, en aquest cas el territori de *Bithynia*.

18.a1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3005-1-60MC).

Tip.: Dressel 3-2.

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: BITF.

Com.: es tracta de l'única marca que se situa en la darrera fase de producció de la terrisseria d'Estació Badalona Central.

19. BL

Ref.: Pascual, 1991, núm. 37; Comas, 1997, núm. 123.

LP: Torre Llauder.

Dat.: *Cap Béar 3*, 50-25 aC.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: BL().

Com.: se n'ha trobat un exemplar a Torre Llauder i un altre a Mataró (Pascual, 1991, núm. 37)

amb coincidència de pasta amb la resta de marques d'aquesta terrisseria. L'exemplar de Badalona va ser interpretat com la marca BAR (Comas, 1997, núm. 123), però, com es pot comprovar pel dibuix, és un BL similar als de Torre Llauder. La versió de la marca en Pascual 1 en el derelict de *Cap Béar 3* (Colls, 1986) és una mica diferent perquè es tracta d'una lligadura entre les dues lletres. Hi ha un altre exemplar en Dressel 3-2 a *Carthago* (Delattre, 1907) però amb unes característiques molt diferents a l'epigrafia tarraconense, tal com indiquen Berni i Miró (2020).

Pel que fa a la seva lectura, segurament es tracta d'un nom com *Blandius*, *Blastius*, *Blendus* o *Bloena*, que apareixen en diversos llocs de la *Hispania Citerior*.

19.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 1016).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: BL[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 123.

Com.: malgrat que la marca està escapçada, sembla que es pot llegir clarament com BL.

20. C

Ref.: Pascual, 1991, núm. 39; Comas, 1985, núm. 8.

LP: Illa Fradera - Estació Badalona Central, Can Cabot i Can Vendrell (Santa Eulàlia de Ronçana).

Dat.: Angers, 10-20 dC; carrer de Fluvià (Badalona), inicis del segle I dC; carrer de Lladó, 85 (Badalona), 50-0 aC; *Cap del Vol*, 10 aC - 5 dC.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: C().

Com.: es tracta d'un segell d'un únic caràcter que es produeix en diverses terrisseries. Les marques C de Can Cabot en *littera cavis* (en negatiu) presenten una característica ben distintiva (Carreras, 2019, núm. 10), mentre que les produïdes a

Can Vendrell es poden assemblar a les d'Illa Fradera; ara bé, les pastes ceràmiques són una mica diferents (Martínez Ferreras, 2019).

Les marques es troben tant en Pascual 1 com en Dressel 3-2, i tant en els llocs de producció com en els punts de destí. A part de Badalona, un gran nombre de marques es troba a la veïna ciutat de *Barcino* (Berni i Carreras, 2001, núm. 7; Carreras, 2009a, núm. 6). Tres d'elles són incises i, possiblement, siguin de la propera terrisseria de Montcada, malgrat que hi ha marques en negatiu a la terrisseria d'Illa Fradera i a Ca l'Estrella. Només una marca de Montcada, el segell 6d, està en positiu i s'assembla molt a les marques d'Illa Fradera.

Bona part de les marques C es troben en l'àrea propera a Narbona, tant a Malard (Falguera, 1993) com a Port-la-Nautique (Bergé, 1990; Bouscaras, 1990 i 1992; ANTEAS, 1993) i també a *Anse de Montfort* (ANTEAS, 1995). Altres llocs de troballa al sud de la *Gallia* són Beneharnum-Lescar (Bats, 1975), Lió (Becker *et al.*, 1986) o Vieille-Toulouse (Pascual, 1991, núm. 39.4). Tanmateix, se n'ha trobat un exemplar a la Torre Vella d'en Lozano (Nicolás, 1987, fig. 3) i al derelict de *Cap del Vol* (Geli *et al.*, 2024).

20.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8824).

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Pos.: *in pede*.

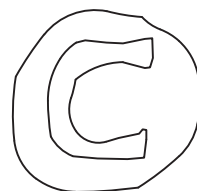
Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 181.

Com.: segell de la col·lecció del Museu, sense referència a cap excavació, amb una cartella circular.

20.a2)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 9154).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 16.

Com.: un altre exemplar de la col·lecció, sense referència amb una cartella arrodonida.

20.a3)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 1009 *bis*).

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Pos.: *in pede*.

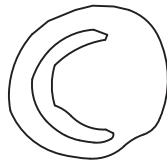
Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 182.

Com.: un altre exemplar de la col·lecció sense referència a l'excavació.

20.a4)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-2001-13).

Pos.: *in ventre*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C.

Com.: un exemplar de Ca l'Estrella d'unes dimensions reduïdes.

20.a5)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1022-1).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C.

Com.: un altre exemplar de Ca l'Estrella amb una cartella semiarrodonida.

20.a6)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1584-29).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. cavis*.

Estr.: C.

Com.: una marca excepcional perquè és en negatiu (*littera cavis*) però no té res a veure amb les marques de Can Cabot en negatiu (Carreras, 2019, núm. 10). També destaquen les seves grans dimensions.

20.a7)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2163-31MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C.

Com.: una marca amb una C molt erosionada que no acaba de tancar-se.

20.a8)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3002-124MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. cavis*.

Estr.: C.

Com.: una altra C de la producció d'Illa Fra-dera però en negatiu (*littera cavis*) i de petites dimensions. La cartella no es distingeix.

20.a9)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5273-2-12MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C.

Com.: una altra C de la producció d'Illa Fradera però en negatiu (*littera cavis*) i de petites dimensions. La C sembla incompleta.

20.a10)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-513MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C.

Com.: marca de petites dimensions en una cartel·la circular.

20.b1)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-2004).

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Dat.: segona meitat del segle I dC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C[...

Bibl.: Comas, 1997, núm. 183.

Com.: marca en cartel·la quadrada; també podria ser alguna altra marca escapçada.

20.b2)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3321).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C.

Com.: es tracta d'una marca de difícil lectura, que també es pot interpretar com una A. De fet, és una C molt angulosa en cartel·la quadrada.

20.b3)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5698-29MC).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C.

Com.: marca de cartel·la quadrada, ben conservada i de petites dimensions.

20.b4)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5252-30MC).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C.

Com.: marca de cartel·la quadrada, també de petites dimensions.

21. LC

Ref.: Comas, 1997, núm. 148.

LP: Badalona?

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: L() C().

Com.: una marca molt desconeguda de la qual només s'han documentat 2 exemplars: el de Badalona i el del nou mercat del Testaccio (Contino *et al.*, 2013). S'ha interpretat com un *duo nomina* i potser es pot associar amb la marca C. La pasta és molt semblant a la local, per la qual cosa es proposa que la seva producció sigui local, malgrat que encara no s'ha trobat la seva terrisseria.

21.a1)

LT: carrer de les Termes Romanes (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. Termes Romanes/77).

Tip.: Pascual 1.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: LC.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 148.

Com.: marca en una cartella rectangular completa en què no s'intueix cap altre caràcter.

22. MCN

Ref.: Pascual, 1991, núm. 138; Carreras, 2019, núm. 34.

LP: carrer de Balma, Institut Manolo Hugué i Mas Manolo (Caldes de Montbui).

Dat.: Nímega, August-Tíberi.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: M() C() N().

Com.: es tracta d'una de les marques més comunes del centre de la vila de Caldes de Montbui. D'una terrisseria que ocuparia el solar de l'antic Institut Manolo Hugué fins al carrer de Balma, carrer d'Espartero i carrer de Buenos Aires (Carreras, 2019, núm. 34). Encara que no es disposa de cap datació de la marca, se sap que alguns dels exemplars trobats en llocs de consum són en Dressel 3-2, per tant, d'època de Tíberi o posteriors. Pel que fa a la seva distribució, se n'ha trobat un exemplar a *Baetulo* (Comas, 1997, núm. 150), la qual cosa suggeriria que seria un dels ports de

sortida de les àmfores d'aquesta marca. Se'n troben alguns exemplars a poblacions balears com Son Oliver (Felanitx) (Cerdà, 1999), Ciutadella (Nicolás *et al.*, 2015), Cotaina (Alaior) i Algairens (Ciutadella) (Nicolás, 1979). Les altres troballes es localitzen al sud de la *Gallia*, com Port-la-Nautique (Bouscaras, 1991), Narbona (Lamour i Mayet, 1980), Lattes (Lamour i Mayet, 1980), Saintes (Étienne i Mayet, 2000) i Lac de Sanguinet (Bordeus) (Pascual, 1991, núm. 138), i fins i tot a la *Germania* inferior, a Kops Plateau (Berni, 2016, núm. 30).

22.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 1008 *bis*).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MC[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 150.

Com.: encara que la marca està trencada, la forma de la cartella i les lletres defineixen clarament el segell com pertanyent al grup MCN.

22.a2)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona) (1999), UE668, núm. 147 *bis*.

LC: Museu de Badalona.

Tip.: Dressel 3-2.

Dat.: segona meitat del segle I dC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

23. CE

Ref.: Pascual, 1991, núm. 45; Carreras, 2019, núm. 15.

LP: Can Feu.

Dat.: Can Feu, 10 aC - 15 dC; Cartago, 14-37 dC; Ersa, ca. 20 dC; *Chrétienne H*, 15-20 dC.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: CE().

Com.: es tracta d'una de les marques més conegudes de Can Feu (Carreras, 2019, núm. 15), amb

una cronologia de canvi d'era. A *Carthago* i a Bordeus la cronologia és una mica posterior, del segon quart del segle I dC. Pel que fa a la seva lectura, hi ha un bon nombre de *cognomina* que comencen per CE i, per tant, resulta difícil proposar-ne un de concret. Potser es pot posar en contacte amb la marca CEL o CELS (núm. 24 i 25).

23.a1)

LT: carrer de Font i Escolà, 21 (Badalona).
LC: Museu de Badalona (FE-01-1027-129).
Tip.: Pascual 1.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: CE.

24. CEL

Ref.: Pascual, 1991, núm. 48; Berni i Carreras, 2013, núm. 33.

LP: Barri Antic (Sant Boi).
Dat.: *Giraglia*, ca. 20 dC.
Tip.: Dressel 3-2.
Lect.: CEL().

Com.: existeixen poques marques CEL en àmfores tarraconeses i tan sols dues d'associades a una terrisseria, com és el Barri Antic (Sant Boi) (Berni i Carreras, 2013, núm. 33). Dels 4 exemplars coneguts, 3 es troben en cartelles rectangulars, els dos de Sant Boi i el de la *Giraglia* (Sciallano, 2008), mentre que l'exemplar de Badalona és una marca circular. No sabem fins a quin punt es tracta d'una producció d'una altra terrisseria local, que caldria identificar a partir de l'arqueometria.

Pel que fa a la seva lectura, la marca CEL pot tenir diverses interpretacions des del *cognomen Celsi*, que seria el del segell núm. 25 d'aquest catàleg, o d'altres *cognomina*, per la qual cosa l'hem separat com a marca diferent. Entre els *cognomina* més corrents de l'epigrafia monumental a Catalunya hi hauria *Celeri* a Tarraco, Empúries i, fins i tot, a *Barcino*, associat amb un *Lucius Porcius* (IRC, IV, 071) —un *nomen* molt badaloní. Altres exemples són els *nomina Celatus* o *Celitanus* de Caldes de Malavella (IRC, III, 8, 9), també associat a personatges de la *gens Porcia*.

24.a1)

LT: H-85 (Badalona).
LC: Museu de Badalona (Ref. H/85-4439).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: C(EL).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 125.

Com.: la marca de Badalona té aquesta cartella circular característica diferent als altres exemplars de la marca CEL i a més té una lligadura entre les lletres (EL).

25. CELS

Ref.: Pascual, 1991, núm. 46; Comas, 1997, núm. 122; Berni i Carreras, 2013, núm. 34.

LP: Can Tintorer (potser també Badalona).
Dat.: *Chrétienne H*, 15-20 dC; *Giraglia*, ca. 20 dC; Cartago, 15-25 dC.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: CELS(i).

Com.: es tracta d'una marca molt coneguda del taller de Can Tintorer, que normalment s'associa amb altres segells. Les seves marques conegudes presenten una cartella molt rectangular i enganxada amb altres marques. Els 2 exemplars de Badalona es troben en cartelles no tan rectangulars, amb un contorn més ovalat. No sabem fins a quin punt podria existir una producció local de la marca, per tant, es tracta d'un altre cas d'homonímia.

25.a1)

LT: Badalona.
LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8846).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: CE(L?)(S?).
Bibl.: Comas, 1997, núm. 126.

Com.: marca de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda. La L i la S sembla que van en direcció inversa.

25.b1) CELSI + EV

LT: solar Duran (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. SD/87-5770).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C(ELS)I + EV.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 127.

Com.: una altra de les marques CELSI, associada en aquest cas a la marca EV. La forma de la marca difereix de la 23.a1 perquè té una lligadura de tres lletres (ELS) i apareix la I.

26. CHR

Ref.: Pascual, 1991, núm. 49.

LP: el Moré (Sant Pol de Mar).

Dat.: el Moré, primera meitat del segle I dC.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: CHR(*esimus*).

Com.: igual que d'altres marques, sembla que el segell CHR es produïa en diversos llocs i, fins i tot, en formats de lletres i cartelles diferents. Els exemplars de Badalona, de procedència desconeguda, s'assemblen molt als produïts en la terrisseria del Moré (Sant Pol de Mar), per la qual cosa no seria estrany que fossin foranis.

26.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 5937).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (CHR).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 128.

Com.: exemplar de la col·lecció del Museu del qual no es disposa d'informació sobre la procedència. En una cartella circular amb la lligadura de les tres lletres CHR.

26.a2)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 1000 bis).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (CHR).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 129.

Com.: exemplar de la col·lecció del Museu del qual no es disposa d'informació sobre la procedència. En una cartella circular amb la lligadura de les tres lletres CHR.

26.a3)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 1001).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (CHR).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 130.

Com.: exemplar de la col·lecció del Museu del qual no es disposa d'informació sobre la procedència. En una cartella circular amb la lligadura de les tres lletres CHR.

26.a4)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 9629).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (E?).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 131.

Com.: exemplar de la col·lecció del Museu del qual no es disposa d'informació sobre la procedència. En una cartel·la circular; en aquest cas el segell està trencat, però sembla que sigui la mateixa lligadura CHR.

26.a5)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 1002).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (CHR).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 132.

Com.: exemplar de la col·lecció del Museu del qual no es disposa d'informació sobre la procedència. En una cartel·la circular amb la lligadura de les tres lletres CHR.

26.a6)

LT: lateral 3 - C31 (Badalona).

LC: Museu de Badalona (L3C31-16-4081).

Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (CHR)?

27. CLE

Nou segell

LP: Estació Badalona Central.

Dat.: Illa Fradera, segon període (0-50 dC).

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: CLE(*mens*).

Com.: es tracta d'una marca nova i que es podria associar al segell CLB trobat també a Badalona (Comas, 1997, núm. 185). Resulta sumament suggeridora la seva lectura com CLE(*mens*), un *cognomen* que es pot associar amb el llibert *Lucius Pedanius Clemens* amb una inscripció a *Barcino* (IRC, IV, 105) i del qual també es va trobar un *sigillum*, EPICTETUSLP/CLEMENTIS a la villa de Vallmora, de Teià (Rodà *et al.*, 2005). Precisament a la villa de Vallmora es troben zones de premsat i camps de *dolia* però no s'havia identificat la terrisseria en la qual es produïen les seves àmfores. La presència de la marca CLE a la terrisseria de l'Estació Badalona Central podria implicar que aquesta seria la terrisseria que subministraria els envasos per a la villa, que després s'envasarien al seu port.

27.a1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-1001-1).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CLE.

Com.: marca de petites dimensions amb les lletres ben clares i una L molt característica amb un petit taló.

27.a2)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2649-1-37MC).

Pos.: *in campana*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CLE.

Com.: marca de petites dimensions amb les lletres ben clares, amb una L plana.

27.a3)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2930-2-39MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CLE.

Com.: marca de petites dimensions amb les lletres ben clares i una L molt característica amb un petit taló.

27.a6)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3930-43MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CL(E?).

Com.: marca de petites dimensions amb les lletres ben clares i una L molt característica amb un petit taló.

27.a4)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2930-6-40MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CLE.

Com.: marca de petites dimensions amb les lletres ben clares i una L molt característica amb un petit taló.

27.a7)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3944-2-44MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CLE.

Com.: marca de petites dimensions amb les lletres ben clares i una L molt característica amb un petit taló.

27.a5)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2937-3).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CLE.

Com.: marca de petites dimensions amb les lletres ben clares i una L molt característica amb un petit taló.

27.a8)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3944-3-45MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CLE.

Com.: marca de petites dimensions amb les lletres ben clares i una L molt característica amb un petit taló.

Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: CLE.

Com.: marca de petites dimensions amb les lletres ben clares i una L molt característica amb un petit taló.

27.a9)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5044-1-47MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CLE + CLE.

Com.: doble marca de petites dimensions amb les lletres ben clares, amb una L plana.

27.a12)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5383-51MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CLE.

Com.: marca de petites dimensions amb les lletres ben clares i una L molt característica amb un petit taló.

27.a10)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5150-2-49MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CLE.

Com.: marca de petites dimensions amb les lletres ben clares i una L molt característica amb un petit taló.

27.a13)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2414-1-32MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C[...]

Com.: per les dimensions de la cartella i la presència de la C, s'ha interpretat com un altre exemple de CLE.

27.a11)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5291-50MC).

27.a14)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3215-52MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CLE.

Com.: marca completa CLE amb la L plana.

27.a15)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5150-140MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CLE.

Com.: marca completa CLE amb la L plana.

27.a16)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5044-1-47MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CL(E?) + CL(E?).

Com.: doble marca completa CLE amb la L plana.

27.a17)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2649).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CLE.

Com.: marca partida CLE.

27.a18)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-sense UE).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CLE.

Com.: marca completa CLE amb la L plana.

27.a19)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5048-48MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CLE.

Com.: marca completa CLE amb la L plana.

27.a20)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3944-1-46MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C(L?)E.

Com.: marca completa CLE amb la L plana.

27.b1)

LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8843).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: CL(E?).
Bibl.: Comas, 1997, núm. 185.
Com.: llegit com a CLB, segurament la B en realitat és una E de difícil lectura.

28. CLV

Ref.: Pascual, 1991, núm. 56; Comas, 1997, núm. 133.
LP: Torre Llauder.
Tip.: Dressel 3-2.
Lect.: CLV(*vius*), CL(*uentus*), CLV(*dus*).
Com.: es tracta d'un segell conegut només a Torre Llauder, terrisseria de producció de la marca, a Puntal del Morrell (Llavaneres) (Miró, 1988, núm. 41) i a *Baetulo*, amb un parell d'exemplars. La marca de Torre Llauder és de cartella rectangular. Respecte a la lectura de la marca, existeixen diversos possibles *nomina* que comencen amb CLV, com *Cluvius*, *Cluentus* o *Cludius*, o també podria indicar procedència, en aquest cas CLV(*niensi*).

28.a1)

LT: Badalona.
LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8849).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: CLV.
Bibl.: Pascual, 1977, núm. 64.1; Comas, 1997, núm. 133.
Com.: un dels exemplars de la col·lecció del Museu, sense procedència coneguda, en una cartella rectangular com la de Torre Llauder.

28.a2)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona).
LC: Museu de Badalona (VA-12-15-2002-5).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: CLV.

28.b1)

LT: Badalona.
LC: Museu de Badalona.
Pos.: *in campana*.
Dir.: *retro*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: CLV.
Bibl.: Pascual, 1977, núm. 64.2.
Com.: és una marca en cartella circular diferent a qualsevol exemplar conegut. Apareix citada per Pascual (1977, núm. 64.2) però no apareix en el catàleg de Comas (1997). Es desconeix la seva referència en el Museu i la procedència concreta.

29. COM

Ref.: Pascual, 1991, núm. 61; Comas, 1997, núm. 134; Berni i Carreras, 2013, núm. 140.
LP: Barri Antic (Sant Boi)?
Tip.: Dressel 3-2.
Lect.: COM(*us*) o COM(*modus*).
Com.: a part de l'exemplar de Badalona, n'existeix un altre trobat al carrer d'Alou de Sant Boi, a prop de la terrisseria de Barri Antic, i un altre a l'ancoratge de Les Sorres (Izquierdo, 1987). Un altre dels exemplars es localitza al port d'Òstia

(Tchernia i Zevi, 1972, núm. 5.4). Pel que fa a la lectura de la marca, tenim el *Cominius* a Esplugues de Llobregat (IRC, IV, 55) i *Comius* a *Barcino* (IRC, IV, 246).

29.a1)

LT: carrer del Germà Bernabé (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. Germà Bernabé s/n).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: COM.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 140.

Com.: marca completa en cartel·la rectangular, amb un grafit digital al costat.

30. CORIN

Ref.: Carreras, 2019, núm. 16.

LP: Mas Manolo.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: CORIN(*ti*).

Com.: la marca és una lligadura complexa que s'ha pogut llegir com CIR o CRI, però que té una continuïtat al final de la R, en el que sembla que seria una N. No hi ha paral·lels per a un nom CIRN o CRIN, la qual cosa faria pensar que la C i la R estan delimitant una altra vocal, en aquest cas una O. CORIN es pot entendre com un nom servil abreujat, CORINTHIUS, del qual tenim exemples en l'epigrafia propera, i més concretament un llibert de la *gens Domitia*, *Lucius Domitius Corinthius* (IRC, IV, 157) (Fabrè, Mayer i Rodà, 1997).

La inscripció de *Lucius Domitius Corinthius* (IRC, IV, 157) resulta interessant perquè el seu *cognomen* no és gaire comú a Catalunya i segurament fa referència al seu origen. També cal destacar que la inscripció es data a la segona meitat del segle I dC o principis del segle II dC, una cronologia que pot coincidir amb el nostre personatge de la marca.

Encara que no apareix el nom del patró de *Lucius Domitius Corinthius* (IRC, IV, 157), segurament seria un *Lucius Domitius* i el més versemblant és *Lucius Domitius Maternus* (IRC, IV, 60),

amb un fill que es diu *Caius* i que indica que és *Acucensi*, o sigui originari d'un lloc amb aigües termals, com pot ser *Aquae Caldae* (Caldes de Montbui).¹ Una altra inscripció d'un tal *Domitius Macri* (IRC, I, 54) (Fabrè, Mayer i Rodà, 1984) es troba a una altra localitat del Vallès, Rubí.

Potser CORIN(*thius*) és el nom servil del personatge que posteriorment serà manumès i adquirirà el nom de *Lucius Domitius Corinthius* (IRC, IV, 157). Aquesta marca es troba també a Empúries (Pascual, 1991, núm. 49.3, làm. VI/115); a Badalona, llegida com a CR (Comas, 1997, núm. 186) i també a Can Rodon (Cabrera de Mar), llegida com a CR (Martín Menéndez, 2015).

30.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 5938).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (CORIN).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 186.

Com.: marca CORIN en cartel·la circular, molt ben conservada, de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda.

30.a2)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1408-22).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CR.

Com.: marca CORIN en cartel·la circular.

1. Anteriorment s'havia proposat *Aquae Tarbellicae* o *Aquae Sextiae* (Fabrè, Mayer i Rodà, 1997, núm. 135).

30.a3)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).
 LC: Museu de Badalona (E-19-1516-26).
 Pos.: *in campana*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: CR.
 Com.: marca CORIN en cartel·la circular.

31. LCORPR

Ref.: Pascual, 1977, núm. 56; Pascual, 1991, núm. 119.

LP: Can Cabot (Santa Eulàlia de Ronçana).
 Tip.: Dressel 3-2.
 Dat. tipologia: pivot llarg flavi.
 Lect.: L(*ucius*) COR(*ornelius*) PR().

Com.: la darrera variant que es pot vincular a la gens *Cornelia*, que té la forma més desenvolupada del *tria nomina* L(*ucius*) COR(*ornelius*) PR(). Sembla que es tracta de la variant més moderna, per la tipologia més allargada del seu pivot.

Sembla evident que es tracta d'una producció de Can Cabot, de la qual només tenim altres exemplars al *Cardus Maximus* de Mataró (Cerdà *et al.*, 1997) i al museu de Montblanc —sense procedència coneguda (Berni, Carreras i Revilla, 1998). Finalment, l'exemplar de Can Cabot està associat segurament a un nom servil, ER(*os*), que es pot vincular a l'altra sèrie de marques de la gens *Cornelia* (QCORNER) associades a noms servils com *Eros* i *Fuscus*. Aquesta variant és també tardana —època flàvia (derelictes de *Marina di Fiori* i plaça del Rei)— i amb dues versions amb *Eros* (Barcelona i Sax-Villena) i dues amb *Fuscus* (Riba-roja i *Marina di Fiori*) (Berni, Carreras i Revilla, 1998, núm. 117; Berni i Carreras, 2001). A tots aquests exemplars s'hauria d'incloure la troballa de Termes Romanes.

31.a1)

LT: carrer de les Termes Romanes, 3 (Badalona), i plaça de Font i Cussó (Badalona) (2009), UE1494.
 LC: Museu de Badalona (MBC-09-1494-1).
 Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: CORPR.

32. D

Ref.: Pascual, 1991, núm. 70; Comas, 1997, núm. 22.

LP: Illa Fradera - Estació Badalona Central i Sant Vicenç dels Horts (Berni i Carreras, 2013, núm. 44).

Dat.: Bordeus, 40-10 aC; *Cap Béar* 3, 50-25 aC; *Cap del Vol*, 10 aC-5 dC; *Culip VIII*, 10 aC-10 dC.

Tip.: Pascual 1.

Lect.: D().

Com.: una altra de les marques d'una única lletra que es presta a l'homonímia. En aquest cas, també es produeix a la terrisseria de Sant Vicenç dels Horts (Berni i Carreras, 2013, núm. 44). Hi ha una diferència en la cartel·la, mentre que a Sant Vicenç és en una cartel·la circular, la producció de l'Estació Badalona Central es troba en cartel·la rectangular.

La marca D en cartel·la quadrada es troba en els derelictes de *Cap Béar* 3 (Liou, 1987) i de *Culip VIII* (Moros i Berni, 2004) i sobretot en el de *Cap del Vol*, que té un carregament majoritàriament de *Baetulo*. També es troben en jaciments gals, com serien Angers (Siraudeau, 1988) o Bordeus (Berthault, 2009).

32.a1)

LT: Estació Badalona Central.
 LC: Museu de Badalona (EBC-08-3457-2-55MC).
 Pos.: *in pede*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: D.
 Com.: una marca típica de cartel·la rectangular.

32.a2)

LT: Estació Badalona Central.
 LC: Museu de Badalona (EBC-08-3457-56MC).
 Pos.: *in pede*.
 Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: D.

Com.: una marca típica de cartella rectangular.

32.a3)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5273-54MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: D.

Com.: una marca típica de cartella rectangular.

32.a4)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2574-14-127MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: D.

Com.: una marca típica de cartella rectangular.

32.a5)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: D.

Com.: una marca típica de cartella rectangular amb una D molt estilitzada.

32.a6)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2574-99MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: D.

Com.: una marca típica de cartella rectangular.

32.a7)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5698-1-96MC).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (D?).

Com.: una marca de D que també es pot llegir com una P o un DI.

32.a8)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5248-1-101MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: D.

Com.: una marca típica de cartella rectangular.

32.a9)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. A.878).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: D.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 22.

Com.: marca sense procedència coneguda de la col·lecció del Museu, que té el mateix patró que els segells d'Illa Fradera.

32.a10)

LT: carrer de Fluvià, 76 (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. Fluvià/76).

Tip.: Dressel 3-2.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (D?).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 135.

Com.: s'ha interpretat com una D, encara que també es podria llegir com una C. En una cartella circular, però diferent als exemplars de Sant Vicenç dels Horts.

33. E

Ref.: Pascual, 1991, núm. 75.

LP: Illa Fradera - Estació Badalona Central.

Dat.: els Tolegassos, 50 aC - 10 dC; Bordeus, 40-10 aC; *Giraglia*, ca. 20 dC.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: E().

Com.: igual que altres segells d'un únic caràcter, sembla que hi ha una producció a més d'una terrisseria. En el cas de l'Estació Badalona Central es documenten 3 variants diverses: dos exemplars en cartella rectangular, un en cartella circular i un tercer en cartella circular amb un possible numeral. La marca predominant en cartella rectangular és la que proporciona una millor datació des del 50 aC fins al 20 dC a jaciments com Tolosa (Blanc-Bijon *et al.*, 1998), Bordeus (Berthault, 2009), Empúries (Almagro, 1952) i la *Giraglia* (Sciallano, 2008). Fins i tot, amb un altre exemplar a Brams (Pascual, 1991, núm. 75.2). Pel que fa a les altres variants, o bé la lletra, el numeral o la cartella no semblen tenir paral·lels fins ara.

33.a1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3296-2-58MC).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: E.

Com.: marca típica d'Illa Fradera amb la cartella rectangular.

33.a2)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5044-4-68MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: E.

Com.: marca típica d'Illa Fradera amb la cartella rectangular.

33.a3)

LT: carrer de les Termes Romanes, 3 (Badalona), i plaça de Font i Cussó (Badalona) (2009), UE1528.

LC: Museu de Badalona (MBC-09-1528-10).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: E.

33.b1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5216-1-59MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: E.

Com.: marca en cartella circular però diferent als altres exemplars coneguts, com el de Port-la-Nautique (Bouscaras, 1992) i *Barcino* (Berni i Carreras, 2001, núm. 9a; Carreras, 2009).

33.c1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3945-104MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: EIL.

Lect.: E() II.

Com.: difícil lectura d'aquest segell; el II potser podria ser algun altre caràcter.

34. EGNATI

Ref.: Pascual, 1991, núm. 78; Comas, 1997, núm. 23.

LP: Badalona.

Tip.: Pascual 1.

Lect.: EGN(*ati*).Com.: es tracta d'una marca molt poc coneguda, amb escassament 4 exemplars fins ara. El més complet es conserva a Empúries (Almagro, 1952, núm. 223) i un altre a Loumet (Lamour i Mayet, 1980), en aquest cas fragmentat, juntament amb els exemplars de Badalona. *Egnatius* és nom conegut però sense cap exemple a l'epigrafia monumental a Catalunya.

34.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8851).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: EGN[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 23.

Com.: es tracta d'una marca de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda que segueix el mateix patró que la marca d'Empúries.

35. ENT

Ref.: Pascual, 1991, núm. 80; Comas, 1997, núm. 187.

LP: Badalona.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: ENT().

Com.: es tracta d'una marca ja identificada per Comas (1985, núm. 19), i posteriorment en Comas (1997, núm. 187). Al primer exemplar, se li han de sumar 3 més també procedents de l'excavació de Via Augusta (2012-5). No es coneixen *nomina* llatins que comencin per ENT, per la qual cosa s'ha pensat que potser era una adaptació d'un nom indígena. ENT podria ser una versió abreujada de INTI,² del qual tenim la marca INTIL.

35.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8847).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: E(NT).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 187.

35.a2)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona).

LC: Museu de Badalona (VA-12-15-212-1).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: E(NT).

2. Aquesta és una proposta de Joan Ferrer, a qui volem agrair la seva ajuda.

35.a3)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona).
LC: Museu de Badalona (VA-12-15-212-2).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: E(NT).

35.a4)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona).
LC: Museu de Badalona (VA-12-15-212-3).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: EN.

36. ER

Ref.: Pascual, 1991, núm. 84; Berni i Carreras, 2013, núm. 48.

LP: Badalona.
Dat.: *Chrétienne H*, 15-20 dC.
Tip.: Dressel 3-2.
Lect.: ER().

Com.: es tracta d'una marca que la trobem també produïda a Sant Vicenç dels Horts (Berni i Carreras, 2013, núm. 48), però associada a d'altres marques com SEC, AEMV i PRIMVL. Ara bé, tenim altres matrius, com la de Badalona, que ens indiquen altres tallers.

El cas més obvi ens ve donat per l'exemplar ER de la nau *Chrétienne H*, associat a FA, sobre pivot de Dressel 3-2, de lectura directa i en cartella rodona (Corsi-Sciallano i Liou, 1985, p. 82, núm. 24). Aquesta peça s'associa a un segell FA retrògrad en cartella. D'altra banda, hi ha un segell ER a Port-la-Nautique (Narbona), més petit i en cartella quadrangular, sobre pivot d'àmfora laietana (Sciallano, 2008).

36.a1)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).
LC: Museu de Badalona (E-19-2280-14).
Pos.: *in campana*.
Dir.: *retro*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: ER.

37. EV

Ref.: Comas, 1997, núm. 136.
LP: Badalona?
Tip.: Dressel 3-2.
Lect.: EV().

Com.: a hores d'ara només disposem d'una marca com la de Badalona amb tan sols EV i, tal com s'havia comentat amb la marca CELSI, aquesta, a part de produir-se a Can Tintorer, també es podria fer a *Baetulo*, ja que les cartelles semblen diferents. A l'espera de trobar més exemples que corroborin aquesta interpretació, ho proposem com una possibilitat. Existeixen altres marques molt similars, com EVD, EVP o EVT, aquesta última de la coneguda terrisseria de Can Portell (Aguilera i Revilla, 1994).

Pel que fa a la lectura del nom, hi ha tantes possibilitats amb l'arrel EV, que potser no resulta rellevant enumerar-les aquí.

37.a1) EV + CELSI

LT: solar Duran (Badalona).
LC: Museu de Badalona (Ref. SD/87-5770).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: EV + C(EL)SI.
Bibl.: Comas, 1997, núm. 127.

Com.: combinació entre les marques EV i CELSI en cartelles rectangulars arrodonides que podrien indicar diverses funcions de cadascun dels personatges.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: F.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 137.

Com.: una marca F amb la cartel·la circular característica, i una lletra molt irregular.

38. F

Ref.: Pascual, 1991, núm. 86; Comas, 1997, núm. 137-141; Berni i Carreras, 2013, núm. 52.

LP: Illa Fradera - Estació Badalona Central i Sant Vicenç dels Horts.

Dat.: *Cap del Vol*, 10 aC - 5 dC; Tolosa, ca. 20 aC; *oppidum* de l'Ermitage (Alès), 50-25 aC.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: F().

Com.: novament ens trobem davant d'un cas d'homonímia de marques d'una lletra, que es produeix tant a la terrisseria de Sant Vicenç dels Horts (Berni i Carreras, 2013, núm. 52) com a Illa Fradera. La majoria de marques d'Illa Fradera són en cartel·la circular, mentre que a Sant Vicenç hi hauria un predomini absolut de la cartel·la rectangular. Així doncs, la cartel·la pot ser un bon indicador d'un origen badaloní de la marca, malgrat que també hi ha marques en cartel·la rectangular a Illa Fradera.

Pel que fa a la distribució d'aquesta marca en cartel·la circular, es concentra majoritàriament al sud de la *Gallia*, com Tolosa (Benquet i Gardes, 2008), Alès (Dedet i Salles, 1981), Saintes, amb 3 exemplars (Étienne i Mayet, 2000), o Port-la-Nautique (Bouscaras, 1990 i 1993). Resulta interessant que una de les marques de Port-la-Nautique està associada al segell P, que també es produeix a Illa Fradera. Com a punt més distant, la marca F en cartel·la circular arriba fins al campament romà de Vechten, a Holanda (Berg, 2014). Finalment, cal indicar que hi ha 3 marques al derelict de *Cap del Vol*, un vaixell amb un carregament predominant de *Baetulo* (Geli *et al.*, 2024).

38.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8825).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

38.a2)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-5310).

Dat.: finals del segle I dC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: F.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 138.

Com.: una marca F amb la cartel·la circular característica i una lletra en què les línies horitzontals s'allarguen.

38.a3)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. CO-16/85-579).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: F.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 139.

Com.: una marca F amb la cartel·la circular característica i una lletra molt irregular. Sembla que hi ha una continuïtat, però potser és una resta de fang.

38.a4)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8832).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: F.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 140.

Com.: una marca F amb la cartel·la circular característica i una lletra molt irregular inversa.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (F?).

Com.: una marca F amb la cartel·la circular característica, que en aquest cas està escapçada i la interpretació com a F és únicament una hipòtesi.

38.a5)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8755).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: F.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 141.

Com.: una marca F amb la cartel·la circular característica i una lletra molt irregular inversa, amb les línies horitzontals més allargades.

38.a8)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-8-60MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: F.

Com.: una marca F amb la cartel·la circular característica.

38.a6)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-2280-13).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: F.

Com.: una marca F amb la cartel·la circular característica i una lletra molt irregular inversa, amb les línies horitzontals més allargades.

38.a9)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-27MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: F.

Com.: una marca F amb la cartel·la circular característica.

38.a7)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1534-12).

38.a10)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona).

LC: Museu de Badalona (AC-2-2011-1516_3).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: F.

Com.: una marca F amb la cartella circular característica.

38.b1)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1534-2).

Pos.: *in ventre*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: F.

Com.: es pot confondre amb E i cal recordar que aquesta versió és en cartella quadrada.

38.b2)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1516-29).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: F.

Com.: es pot confondre amb E i també en aquest cas trobem la marca en una cartella rectangular.

38.b3)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona), UE 214.

LC: Museu de Badalona (VA-12-15-214-1).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: F.

38.b4)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona), UE 502.

LC: Museu de Badalona (VA-12-15-502-1).

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: F.

38.b5)

LT: carrer de Font i Escolà (Badalona) (2001).

LC: Museu de Badalona (FE-01-1029-163).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: F.

38.b6)

LT: carrer de Font i Escolà (Badalona) (2001).

LC: Museu de Badalona (FE-01-1029-164).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: F.

38.b7)

LT: carrer de Font i Escolà (Badalona) (2001).

LC: Museu de Badalona (FE-01-1029-172).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: F.

Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: F.

38.b8)

LT: carrer de Font i Escolà (Badalona) (2001).
LC: Museu de Badalona (FE-01-1029-165).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: F.

38.b12)

LT: carrer de Font i Escolà (Badalona) (2001).
LC: Museu de Badalona (FE-01-1029-166).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: F.

38.b9)

LT: carrer de Font i Escolà (Badalona) (2001).
LC: Museu de Badalona (FE-01-1029-173).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: F.

38.b13)

LT: carrer de Font i Escolà (Badalona) (2001).
LC: Museu de Badalona (FE-01-1029-167).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: F.

38.b10)

LT: carrer de Font i Escolà (Badalona) (2001).
LC: Museu de Badalona (FE-01-1029-170).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: F.

38.b14)

LT: carrer de Font i Escolà (Badalona) (2001).
LC: Museu de Badalona (FE-01-1029-168).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: F.

38.b11)

LT: carrer de Font i Escolà (Badalona) (2001).
LC: Museu de Badalona (FE-01-1029-171).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.

38.b15)

LT: carrer de Font i Escolà (Badalona) (2001).
 LC: Museu de Badalona (FE-01-1029-169).
 Pos.: *in pede*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: F.

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (PH).

Com.: és un exemple típic amb la lligadura PH i unes dimensions petites en cartella circular. L'únic exemplar conegut a Badalona.

38.c1)

LT: carrer de les Termes Romanes, 3 (Badalona), i plaça de Font i Cussó (Badalona) (2010), UE8006.
 LC: Museu de Badalona (FC'10-8006-3).
 Tip.: Pascual 1.
 Dat.: mitjans del segle II dC.
 Pos.: *in labro*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: F.

40. QFS

Ref.: Pascual, 1991, núm. 192; Comas, 1997, núm. 109; Carreras, 2009a, núm. 10.

LP: Princesa-Montcada.

Dat.: Barcelona, 10 aC - 14 dC; Bordeus, 10 aC - 10 dC; *Cap del Vol*, 10 aC - 5 dC.

Tip.: Pascual 1.

Lect.: Q() F() S().

Com.: la família de segells QFS només és ben coneguda i exclusivament, fins ara, en àmfores Pascual 1 i apareix tant en el llavi com en el peu. Les troballes dels carrers de Montcada i del Correu Vell semblen confirmar l'origen barcelonès d'aquesta coneguda producció. Val a dir que les cronologies associades a la marca ens indiquen que s'està produint en el moment de creació de la colònia de *Barcino*, per la qual cosa potser la seva distribució es podia fer a través de *Baetulo*, eventualment. La darrera evidència de la marca es troba a la vila del Pont del Treball Digne (Carreras, 2021) al costat del riu Besòs, a mig camí entre ambdues ciutats.

L'activitat comercial de QFS la tenim ben dataada a la petita nau de *Cap del Vol* (el Port de la Selva) entre el 10 aC i el 5 dC. A Badalona se n'ha trobat un únic exemplar datat en un context de Tiberi (Comas, 1997, núm. 109). Les troballes franceses de Port-la-Nautique (11 exemplars) (Narbona) (Bergé, 1990, núm. 166-167; ANTEAS, 1993), Eaunes i Allées de Tourny (Bordeus) (Berthault, 2009) posen de manifest el circuit comercial d'aquest vi, que és envasat en àmfores Pascual 1, i dirigit preferentment al port de la ciutat de Narbona i distribuït al sud de la *Gallia*.

Novament, resulta rellevant la del segell QFS al derelict de *Cap del Vol* (Geli et al., 2024) amb una datació 10 aC - 5 dC, barrejat amb diferents marques que actualment sabem que es produeixen a terrisseries de *Baetulo*.

39. PH

Ref.: Pascual, 1991, núm. 172; Berni i Carreras, 2013, núm. 53.
 LP: Sant Vicenç dels Horts.
 Dat.: Bordeus, finals del segle I aC.
 Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.
 Lect.: PH().

Com.: és una marca de cartella circular i quadrada produïda a Sant Vicenç dels Horts i amb una àmplia distribució. Es troba principalment a Port-la-Nautique (5 exemplars) (Bergé, 1990; ANTEAS, 1993), al derelict de les Formigues (2 exemplars) (Corsi-Sciallano i Liou, 1985) i a Bordeus (Laubenheimer i Watier, 1991). També es troba a les Illes Balears, tant a Son Oliver (Felanitx) (Cerdà, 1999) com a l'illa de Menorca (Nicolás, 1979).

39.a1)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).
 LC: Museu de Badalona (E-19-1516-27).

Pel que fa a la seva lectura, QFS s'ha interpretat com un *tria nomina* amb multitud d'opcions pel seu *nomen* i *cognomen*. Ara bé, resulta especialment atractiu vincular aquesta marca a la gens *Fulvia Secunda*, de la qual disposem d'un altre segell a *Baetulo* (CNFVLSE - núm. 38). En aquest cas, només canviaria el *praenomen*, que seria *Quintus* en comptes de *Cneus*. Per ara, aquesta opció només és una hipòtesi de treball.

40.a1)

LT: carrer de la Pau (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. PP/87-5822).

Dat.: Tiberi.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: QFS.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 109.

Com.: marca en cartella rectangular i lectura clara, sense puntuació intermèdia.

41. FA

Ref.: Pascual, 1991, núm. 84; Comas, 1997, núm. 142; Berni i Carreras, 2013, núm. 54.

LP: Sant Vicenç dels Horts.

Dat.: *Chrétienne H*, 15-20 dC.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: FA(*ventinus*)? o FA().

Com.: els 2 exemplars FA de Sant Vicenç dels Horts apareixen en una cartella rodona (2 cm diàm.), col·locats al costat del segell FE (FII). No coneixem més testimonis derivats d'aquest mateix punxó. El que més s'hi assembla és una troballa de Badalona sobre pivot de Dressel 3-2, amb la cartella del mateix diàmetre però les lletres lleugerament més petites (Comas, 1997, núm. 142).

La marca FA sembla estar relacionada amb una variant diferent recollida a la nau *Chrétienne H* sobre pivots de Dressel 3-2; ara bé, la grafia de la A no hi té res a veure. En aquest derelict s'han trobat dues marques FA en cartella circular de gran diàmetre (3,2 cm) (Corsi-Sciallano i Liou, 1985, p. 82, núm. 25). En ambdós casos fan pare-

lla amb un segell ER, una marca que també apareix a *Baetulo* (vegeu núm. 32).

Pel que fa a la lectura, dins de l'epigrafia monumental de la *Hispania Citerior*, hi ha alguns *nomina* força comuns, com *Fabius* (comú a *Barcino*), *Faventinus* (zona propera a *Barcino*), *Fannius* o *Faustus*. Tots ells tenen nombrosos exemples.

41.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 1004 *bis*).

Tip.: Dressel 3-2.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: FA.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 142.

Com.: en el cas de Badalona, la marca pertany al Museu i no té procedència coneguda. Formalment, les dues lletres són força irregulars, comparades amb les d'altres paral·lels de Sant Vicenç i de la *Chrétienne H*.

41.a2)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2020, núm. 30-146.

LC: Museu de Badalona (S-01-2011/151).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: FA.

42. CNFVLSE

Ref.: Pascual, 1991, núm. 59; Comas, 1997, núm. 19-21.

LP: Badalona.

Dat.: Badalona, 20-50 dC.

Coutances: 0-10 dC.

Tip.: Pascual 1.

Lect.: CN() FVL(*vi*) SE(*cundi*).

Com.: es tracta d'una marca ben coneguda a diverses excavacions de *Baetulo* com al carrer de Gaietà Soler, 2, que segurament identifica un productor local. La família *Fulvia* és ben coneguda a *Barcino*, com un *Fulvius Clementis* (IRC, IV, 127), *Fulvia Maxima* (IRC, IV, 130) o *Fulvius* (IRC, IV, 131). La presència de fins a 5 exemplars a *Baetulo* suggereix que es tracta d'una producció local, però també hi ha exemples a Mataró (IRC, I, 122), *Tarraco* i Empúries. És predominant a la zona del llevant, sobretot a *Saguntum*, *Carthago Nova* i *Ilici*.

Pel que fa a la seva distribució, tenim 5 exemplars de Port-la-Nautique (Bouscaras, 1974; Bergé, 1990) i Coutances (Deniaux, 1980).

42.a1)

LT: carrer de Gaietà Soler, 2 (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. 2-GS/88-486).

Dat.: mitjans del segle I dC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CN[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 19.

Com.: marca fragmentada de cartella rectangular que s'identifica com CNFVLSEC per altres paral·lels.

42.a2)

LT: carrer de Gaietà Soler, 2 (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. 2-GS/88-802).

Dat.: mitjans del segle I dC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CN[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 20.

Com.: similar a la marca anterior, la presència dels punts al voltant de la cartella la identifica clarament com a CNFVLSEC.

42.a3)

LT: Torre Vella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. TV/84-22041).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C(.)[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 21.

Com.: només es conserva la C i un punt, malgrat que la marca sempre inclou la CN de *Cneo*. S'ha incorporat dins del grup de CNFVLSEC, però amb dubtes.

42.a4)

LT: carrer de la Pau (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. PP/87-2589).

Dat.: 20-30 dC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]F(VL)SEC.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 24.

Com.: segell trencat en què només es conserva clarament el *nomen* i el *cognomen*.

42.a5)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-2280-15).

Tip.: Pascual 1.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (?) (N?) FVL(S?) [...]

Com.: es conserva només la part central del segell, en què es llegeix perfectament FVL, però es veu molt poc el *praenomen* CN.

43. H

Ref.: Pascual, 1991, núm. 164; Comas, 1997, núm. 25-29.

LP: Illa Fradera - Estació Badalona Central.

Dat.: *Cap del Vol*, 10 aC - 5 dC; Les Baux-de-Provence, August; Badalona, 0-50 dC.

Tip.: Pascual 1.

Lect.: H().

Com.: la marca H sembla produir-se a diversos tallers, alguns d'ells al Vallès, com Can Feu o La Salut, i d'altres a l'Estació Badalona Central. La possibilitat de discriminar cada marca del seu taller s'ha de fer a través de les característiques formals de la marca (lletra, cartel·la) i sobretot a través d'arqueometria —pastes ceràmiques—, si bé no resulta senzill (Martínez Ferreras, 2009 i 2014). Les marques H de Can Feu es troben en cartel·la circular en el pivot de les àmfores que són preferentment de pasta clara, només amb tres excepcions de pasta vermella. L'únic exemplar de pasta vermella que ha pogut veure l'autor presenta una cartel·la rectangular (Carreras, 2019, núm. 25.b1); les altres dues no s'han trobat. Junament amb les terrisseries de Can Feu i potser la de La Salut, la marca H s'ha trobat al jaciment badaloní d'Illa Fradera, amb una pasta ceràmica que sembla coincidir amb les marques documentades al derelict de *Cap del Vol* (Comas i Martínez Ferreras, 2015). Degut a aquesta coincidència de marques, resulta difícil reconèixer la distribució de les produccions de cadascun dels tallers.

En el cas de la producció d'Illa Fradera, la tenim en cartel·la circular i també quadrada de petites dimensions. Pel que fa a la distribució, a hores d'ara, es coneixen exemples de marques H en cartel·la circular a Port-la-Nautique (2) - Pascual 1 (Bouscaras, 1992 i 1993), Anterive? - Pascual 1, *Els Ullastres I* (1) - Pascual 1 (Pascual, 1991, núm. 101), Cours de Chapeau Rouge - Bordeus (1) - Pascual 1 (Berthault, 2009), Malard - Narbona (2) - Pascual 1 (Falguera, 1993) i *Cap del Vol* (1) - Pascual 1 (Geli *et al.*, 2024). En la recent publicació de noves marques de *Barcino* (Carreras, 2021), apareixen 2 exemplars en cartel·la circular dels carrers dels Carders i de la Freneria.

43.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 7677).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: H.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 25.

Com.: segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda. Està acompanyat per una altra marca que no es llegeix bé.

43.a2)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8853).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: H.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 26.

Com.: una altra marca de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda en cartel·la circular.

43.a3)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-2005).

Dat.: segona meitat del segle I dC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: H.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 27.

Com.: marca de petites dimensions en cartel·la circular.

43.a4)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-POU
SECTOR 3-62MC).Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: H.

Com.: una altra marca H de petites dimensions en una cartel·la petita, que sembla un tret que identifica la terrisseria d'Illa Fradera.

43.b1)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-8852).

Dat.: Claudi.

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: H.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 28.

Com.: marca de petites dimensions i cartel·la rectangular.

43.b2)

LT: carrer de Fluvià (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. F/85-10998).

Dat.: Tiberi.

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: H.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 29.

Com.: marca de petites dimensions i cartel·la rectangular.

43.b3)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1584-31).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: H.

Com.: marca de petites dimensions i cartel·la rectangular.

43.b4)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1516-22).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: H.

Com.: marca de petites dimensions i cartel·la rectangular.

43.b5)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3321-4-
64MC).Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: H.

Com.: marca de molt petites dimensions i cartel·la rectangular.

43.b6)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3321-5-
65MC).Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: H.

Com.: marca de molt petites dimensions i cartel·la rectangular.

43.b7)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2484-57MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: H.

Com.: marca de molt petites dimensions i cartella rectangular.

43.b8)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2574-1-72MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: H.

Com.: marca de molt petites dimensions i cartella rectangular. Està molt desgastada i inicialment s'havia confós amb una L.

44. HI

Nou segell

LP: Badalona?

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: HI(*lari*).

Com.: no existeix cap marca tarraconense simplement de HI; les úniques són en una Dressel 7-11 bètica a Sala (Boube, 1973-1975) i en una Dressel 1B de Mondragone. Segurament es pot associar amb la marca THIL (núm. 45 del catàleg) que s'han trobat també a Badalona. Finalment, la marca HIL també és coneguda a Can Tintorer (Berni i Carreras, 2013, núm. 65).

44.a1)

LT: lateral C-31 (Badalona).

LC: Museu de Badalona (LC-31-16-2099-1).

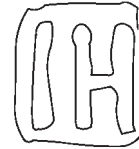
Tip.: Dressel 3-2.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: HI.

45. THIL

Ref.: Comas, 1997, núm. 110.

Tip.: Pascual 1.

Lect.: T() HIL(*ari*).

Com.: les úniques marques THIL conegudes són la present a Badalona, publicada per Comas (1997, núm. 10), i una troballa recent del carrer Ample de *Barcino* (Carreras, 2021). Ara bé, existeixen moltes altres marques similars al Baix Llobregat, que podria ser l'origen d'aquesta variant. Així, la marca TH es troba ben documentada a la terrisseria del Barri Antic de Sant Boi (Berni i Carreras, 2013, núm. 114), amb cronologies de 15-20 dC. A Can Tintorer apareix la marca THA (Berni i Carreras, 2013, núm. 65), a les mateixes dates, i THE a Sant Vicenç dels Horts (Berni i Carreras, 2013, núm. 117). Finalment, la marca HIL també és coneguda a Can Tintorer (Berni i Carreras, 2013, núm. 65).

45.a1).

LT: Badalona

LC: Museu de Badalona (Ref. B/81-10).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (TH)IL.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 110.

Com.: un segell únic amb una lectura molt clara, diferent als paral·lels del Baix Llobregat ja esmentats.

46. I

Ref.: Pascual, 1991, núm. 108.

LP: Estació Badalona Central.

Dat.: Saintes, August; *Cap del Vol*, 10 aC - 5 dC.

Tip.: Pascual 1.

Lect.: I().

Com.: cartella quadrada típica que es diferencia d'altres de circulars que es produeixen a Santa Caterina (Carreras, 2009a, núm. 14) o Can Feu (Carreras, 2019, núm. 29). La marca amb la mateixa cartella quadrada es troba a Saintes i en el carregament de *Cap del Vol* (Geli *et al.*, 2024), que arqueomètricament s'ha associat a la producció de Badalona.

46.a4)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1516-20).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: I.

Com.: marca molt clara en cartella rectangular.

46.a1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3321-6-66MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: I.

Com.: marca molt clara en cartella rectangular.

47. CI...

LP: Badalona?

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: C(aius) I(ulius)...

Com.: es tracta d'un segell trencat i, per tant, la seva interpretació està condicionada per aquest fet. Hi ha diverses marques que comencen per CI, des de la CI de Can Tintorer (Berni i Carreras, 2013, núm. 36) fins a CIAS, CILO, CISSI o CIVNI. Les altres possibilitats, com CIVLIT-HEOPHILI o CIVLIANTER, es descarten perquè tenen un punt entre la C i la I.

46.a2)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-128MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: I.

Com.: marca molt clara en cartella rectangular.

47.a1)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona) (2011), UE1117-1.

LC: Museu de Badalona (AC2-11-1117-2).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CI...

46.a3)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1516-21).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: I.

Com.: marca molt clara en cartella rectangular.

48. TI

Ref.: Pascual, 1991, núm. 109 (com IT).

Dat.: *Giraglia*, post. 20 dC.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: T(itus) I(ulius).

Com.: només es coneix un altre paral·lel d'aquesta marca a Ersà (França) (Sciallano, 2008) en un context posterior al 20 dC. Pel que fa a la seva lectura, *Titus Iulius* podria fer referència al possible *tria nomina Titus Iulius Placidus* (IRC, IV, 2-9)?

48.a1)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona), UE 339.

LC: Museu de Badalona (VA-12-15-339-2).

Tip.: Dressel 3-2.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (TI?).

Com.: també es podria identificar com un numeral, II.

49. IC

Nou segell

Tip.: Pascual 1.

Lect.: IC(eli).

Com.: no es coneixen paral·lels d'aquesta marca i tampoc no sembla que estigui *retro*. Una possible lectura de la marca seria el *cognomen Iceli*, del qual no tenim cap constància propera, a excepció d'una inscripció de Sagunt (CIL, II, 03394).

49.a1)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona) (2011), UE1074.

LC: Museu de Badalona (AC2-11-1074-1).

Tip.: Pascual 1.

Pos.: *in ansa*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: IC.

Com.: la C té una forma estranya però no es pot reconèixer cap altre caràcter alternatiu.

50. IN

Ref.: Comas, 1997, núm. 143-145; Carreras, 2019, núm. 34.

LP: Can Feu.

Dat.: Port-la-Nautique, 27 aC - 68 dC.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: IN().

Com.: un segell poc conegut que segurament prové de la terrisseria de Can Feu (Carreras, 2019, núm. 34), al Vallès Occidental, i que tindria sortida per mar a través de *Baetulo*, comunicada a través del riu Ripoll, un afluent del riu Besòs (l'antic riu *Baetulo*). Ara bé, totes les marques de Can Feu es troben en cartel·la quadrada, i els exemplars de Port-la-Nautique i Badalona són en cartel·la circular, per la qual cosa podria existir una altra terrisseria productora d'aquesta variant.

50.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8845).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: IN.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 143.

Com.: segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

50.a2)

LT: Ambulatori (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. Amb./73 s/n).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: IN.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 144.

Com.: marca en cartel·la circular.

50.a3)

LT: Badalona.

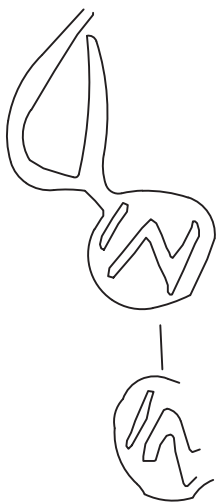
LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 11749).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: IN IN.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 145.

Com.: doble segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

51. INTIL

Nou segell

LP: Badalona?

Lect.: INTIL() o INTI() L().

Com.: possiblement associat a la marca IN. No hi ha cap *cognomen* INTIL conegut; l'altra possibilitat és que es tracti d'un nom indígena romanitzat o bé de dos noms. En el cas que fos un nom indígena, podria derivar d'*Intibil* —semblant al nom del famós Indíbil o potser només un nom, INTI, i la L podria indicar un altre nom, com LAKER o LAUR.³

51.a1)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona), UE 212.

LC: Museu de Badalona (VA-12-15-212-4).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: INTIL.

Com.: la marca és ben clara i no presenta cap dubte en la interpretació dels caràcters.

3. Aquesta és una proposta de Joan Ferrer, al qual volem agrair la seva ajuda.

52. IVNO

Ref.: Pascual, 1991, núm. 115; Comas, 1997, núm. 146.

Dat.: Badalona, 100-150 dC.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: IVNO(*nia*).

Com.: és una marca només coneguda per l'exemplar trobat a Badalona, sense cap paral·lel, per ara, a cap altre jaciment. Pel que fa a la seva lectura, segurament identifica el *nomen* *Iunonia*, com apareix en el CIL, VIII, 16816 i 21329.

52.a1)

LT: Torre Vella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. TV/83-6845).

Dat.: primera meitat del segle II dC.

Pos.: *in collo*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: IVNO.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 146.

Com.: l'exemplar es troba en una cartella rectangular en què la primera i la darrera lletra semblen desgastades.

53. L

Ref.: Pascual, 1991, núm. 116; Comas, 1997, núm. 30 i 147.

LP: Illa Fradera - Estació Badalona Central.

Dat.: Badalona, 14-37 dC; Port-la-Nautique, 25-0 aC; *Cap del Vol*, 10 aC - 5 dC; *Grand-Rouveau*, ca. 50 dC; *Sud-Lavezzi* 3, 1-15 dC.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: L().

Com.: un altre dels segells d'un únic caràcter que té més d'una terrisseria productora, en aquest cas Cal Ros de les Cabres (el Masnou), juntament amb l'Estació Badalona Central. Degut a la proximitat, segurament l'únic exemplar de Cal Ros de les Cabres (Járrega, 1987) podria ser de la producció d'Illa Fradera. Dins del conjunt de marques documentades L, hi ha una majoria de marques en

cartella rectangular que acostumen a trobar-se en àmfores Pascual 1, mentre que les de cartella circular són a Dressel 3-2.

Pel que fa a la distribució de la marca, hi ha fins a 13 exemplars trobats a Port-la-Nautique (Bergé, 1990; Bouscaras, 1992; ANTEAS, 1993) i la resta a derelictes com *Cap del Vol* (Geli *et al.*, 2024), *Grand-Rouveau* (Corsi-Sciallano i Liou, 1985) i *Sud-Lavezzi 3* (Corsi-Sciallano i Liou, 1985), vinculats a les rutes amb la *Gallia*. Recentment, se n'ha trobat un altre exemplar en cartella circular al carrer dels Carders de Barcelona (Carreras, 2021).

53.a1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3296-1-74MC).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: L?

Com.: marca en cartella quadrada.

53.a2)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3321-3-76MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: L.

Com.: marca en cartella quadrada.

53.a3)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-10-73MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: L.

Com.: marca en cartella quadrada.

53.a4)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5512).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: L.

Com.: marca en cartella quadrada.

53.a5)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5240-61MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: L.

Com.: marca en cartella quadrada.

53.a6)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. F/85-10999 *bis*).

Dat.: Tiberi.

Tip.: Pascual 1.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: H.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 30.

Com.: marca en una cartella regular adaptada a la lletra L.

53.a7)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1516-23).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: L.

Com.: marca en cartella quadrada.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: L.

Com.: les marques L en cartella circular es troben en Dressel 3-2, i n'hi ha en dos derelictes: *Grand-Rowveau* (ca. 50 dC) i *Sud-Lavezzi 3* (1-15 dC).

53.a8)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2011, núm. 141.171.

LC: Museu de Badalona (VA-12-2011).

Dat.: 30-0 aC.

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Com.: marca en cartella quadrada.

53.b2)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-11454).

Dat.: primera dècada del segle I dC.

Tip.: Dressel 3-2.

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: L.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 147.

Com.: cartella circular.

53.a9)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2011, núm. 141.171.

LC: Museu de Badalona (VA-12-2011).

Dat.: 30-0 aC.

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Com.: marca en cartella quadrada.

53.b3)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-14MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: L.

Com.: cartella circular.

53.a10)

LT: carrer de Font i Escolà, 21 (Badalona).

LC: Museu de Badalona (FE-01-1027-127).

Tip.: Pascual 1.

Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: L.

54. SLL

Ref.: Pascual, 1991, núm. 219; Comas, 1997, núm. 195-196; Carreras, 2019, núm. 35.

LP: Can Cabot, Sant Miquel de Martres.

Dat.: Badalona, 50 dC; Le Mans, 0-10 dC; Cartago, 14-37 dC.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: S() L() L().

Com.: es tracta d'una de les marques més conegudes de les terrisseries de la zona propera a

53.b1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5132-2-103MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.

Caldes de Montbui. S'associa a dues terrisseries conegudes, com són la propera a l'ermita de Sant Miquel de Martres i la de Can Cabot (Santa Eulàlia de Ronçana). Sembla que la seva exportació es faria a partir del port de *Baetulo* (Comas, 1997, núm. 75), on se n'han trobat almenys 2 exemplars i que la difusió es concentra al sud (*Ruscino*) i a *Carthago*.

Pel que fa a la interpretació del possible nom del personatge del segell, ja fa uns anys vam fer una proposta en relació amb la seva vinculació a la gens *Licinia* (Berni, Olesti i Carreras, 2005, núm. 174; Berni *et al.*, 2022). Les tres lletres indicarien dos noms, un primer de caràcter servil que seria *S(ecundus)* i les dues lletres següents serien del possible patró, i la proposta seria *L(uci) L(ici-ni)*. Hi ha altres segells que es relacionen amb aquesta gens que tenen una estructura similar, com *NLL*, *NLIC* (núm. 55 en aquest catàleg) o *TLIC*.

Si la identificació fos correcta, ens trobaríem davant d'uns dels personatges més coneguts de l'epigrafia de *Barcino*, el llibert de *Lucius Licinius Sura*, o sigui *Lucius Licinius Secundus* (IRC, IV, 83-104) (Fabrè, Mayer i Rodà, 1997). Si es tractés d'aquest mateix personatge, l'única datació de la marca que hi coincidiria seria la de Badalona (ca. 50 dC), ja que *Lucius Licinius Secundus* se situa cronològicament en època trajana (98-117 dC).

La vinculació de la gens *Licinia* amb Caldes de Montbui està ben representada en la inscripció IRC, I, 36, en què es fa esment de dos lliberts, *Publius Licinius Philetus* i *Licinia Crassi*, que fan culte a la deessa Isis (Fabrè, Mayer i Rodà, 1984, núm. 81-82).

Aquesta marca està ben representada a Badalona amb 2 exemplars, per la qual cosa podria ser aquest el port de sortida d'aquestes àmfores produïdes a Sant Miquel de Martres (Caldes) o Can Cabot (Santa Eulàlia de Ronçana). La marca es pot relacionar també amb els segells de *dolia* de la gens *L.LIC*, com, per exemple, la marca de Can Feu *L.LIC.CHRES* (Carreras, 2019, núm. 101; Berni *et al.*, 2022).

54.a1)

LT: carrer de Gaietà Soler, 2 (Badalona).
LC: Museu de Badalona (Ref. 2GS/88-111).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: SLL.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 195.

Com.: una marca perfectament conservada en cartel·la rectangular.

54.a2)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 2013).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: SL(L?).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 196.

Com.: segell de la col·lecció del Museu, sense procedència coneguda. Marca en cartel·la rectangular, en què la darrera lletra no es llegeix prou bé.

55. NLIC

Ref.: Pascual, 1991, núm. 153; Comas, 1997, núm. 189.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: N() LIC(ini).

Com.: marca de la qual disposem només d'un exemplar a *Baetulo*. S'ha relacionat amb les marques SLL i les possibles marques de la gens *Licinia* (Berni, Olesti i Carreras, 2005, núm. 174; Berni *et al.*, 2022).

55.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 1011).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: NLIC.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 189.

Com.: segell de la col·lecció del Museu, sense procedència coneguda.

56. LE

Ref.: Pascual, 1991, núm. 120.

Tip.: Dressel 3-2.

Dat.: *Diano Marina*, ca. 50 dC.

Lect.: LE().

Com.: només es coneixia una marca LE *retro* sobre una Dressel 3-2 del derelict de *Diano Marina* (Corsi-Sciallano i Liou, 1985).

56.a1)

LT: carrer de Font i Escolà, 21 (Badalona).

LC: Museu de Badalona (FE-01-1027-128).

Tip.: Pascual 1.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (LE?).

Com.: en el cas de la marca de Badalona, sembla que es tracta d'una lligadura, o si més no d'una connexió entre ambdós caràcters.

57. M

Ref.: Pascual, 1991, núm. 134.

LP: Can Tintorer (Berni i Carreras, 2013, núm. 73).

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Dat.: Can Tintorer, 15-50 dC; *Grand-Rouveau*, ca. 50 dC; *Sud-Lavezzi* 3, 1-15 dC; *Planier* 1, ca. 15 dC.

Lect.: M().

Com.: sembla que es tracta d'un segell del Baix Llobregat, concretament de Can Tintorer (Berni i Carreras, 2013, núm. 73), que també es troba a Can Pedrerol de Dalt i també està associat a la terrisseria de Torre Llauder (Pascual, 1991, núm. 132.3). Pel que fa a la distribució, es troba al sud de la *Gallia* a llocs com Port-la-Nautique (Bergé, 1990; Bouscaras, 1992) i Dax (Pascual, 1991, núm. 132.6).

57.a1)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1534-3).

Tip.: Pascual 1.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M.

Com.: segell en cartella circular.

57.a2)

LT: carrer de les Termes Romanes, 3 (Badalona) (2008-2010).

LC: Museu de Badalona (FC'09-2021-1).

Dat.: inicis del segle II dC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M.

57.a3)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona) (2010).

LC: Museu de Badalona (FC'10-12018-1).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M.

58. QMEVI

Ref.: Pascual, 1991, núm. 193; Comas, 1997, núm. 4-8.

Dat.: Badalona, 40 aC.

Tip.: Laietana 1 / Tarraconense 1, i Pascual 1.

Lect.: Q() MEVI.

Com.: es tracta d'un segell ben conegut en Laietana 1 / Tarraconense 1 i que majoritàriament es troba en jaciments de Badalona, on es creu que hi podria haver la seva terrisseria. El *no-men* MEVI només té un paral·lel a la *Hispania Citerior* a Mallorca (Veny, 1965, núm. 194). Els altres exemplars de la marca es troben a Empúries (Almagro, 1952, núm. 210), Vieille-Toulouse (Labrousse, 1976) i Saintes (Lauranceau, 1988).

Estr.: Q[...

Bibl.: Comas, 1997, núm. 6.

Com.: marca en un llavi de Laietana 1 / Tarraconense 1 que comença amb Q i que podria ser QMEVI.

58.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8814).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: QMEVI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 4.

Com.: marca de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda, en cartel·la rectangular.

58.a4)

LT: carrer de la Pau (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. PP/87-4272).

Dat.: 40 aC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: Q[...

Bibl.: Comas, 1997, núm. 7.

Com.: marca en un llavi de Laietana 1 / Tarraconense 1 que comença amb Q i que podria ser QMEVI.

58.a2)

LT: carrer de Pujol, 36 (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. 76/Sit-3188).

Dat.: 40 aC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...](M?)EVI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 5.

Com.: marca fragmentària en cartel·la rectangular.

58.a5)

LT: carrer de la Pau (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. PP/87-1193).

Dat.: 40 aC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: Q[...

Bibl.: Comas, 1997, núm. 8.

Com.: marca en un llavi de Laietana 1 / Tarraconense 1 que comença amb Q i que podria ser QMEVI.

58.a3)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/90-7061).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

58.a6)

LT: carrer de Fluvà (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. F/85-10626).

Dat.: Tiberi.

Tip.: Pascual 1.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]MEVI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 31.

Com.: marca que només inclou el *nomen* MEVI i que es troba en una Pascual 1.

58.a7)

LT: plaça de la Vil·la Romana (Badalona) (2006), UE20419, núm. 407.

LC: Museu de Badalona (PVR-6-20419/247).

Tip.: Laietana 1 / Tarraconense 1.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: QMEVI.

58.a8)

LT: carrer de Sant Felip i de Rosés (Badalona) (2012).

LC: Museu de Badalona (SFR-12-216).

Tip.: Laietana 1 / Tarraconense 1.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: Q(·)M(E?)(V?).

59. CMVCI

Ref.: Pascual, 1991, núm. 58; Comas, 1997, núm. 14.

LP: Badalona?

Dat.: Badalona, 40 aC.

Tip.: Laietana 1 / Tarraconense 1.

Lect.: C() MVCI(us).

Com.: es tracta d'una marca excepcional; sembla ser una producció d'una terrisseria de Badalona, ja que se'n va trobar un exemplar antigament al carrer de Pujol, 36 i, darrerament, a la plaça de la Vil·la Romana, 16. El *nomen* *Muci* s'ha associat amb la família senatorial de *P. Mucius Scaevola*, i fins i tot la marca podria identificar *C. Mucius Scaevola*, acompanyant d'August en les seves expedicions il·líriques el 35 aC (Miró, 1988, núm. 245). N'hi ha un altre exemplar documentat a Vinyoles d'Orís (Torrelló) (Berni, 1996) i darrerament a la vil·la del Pont del Treball Digne (Barcelona) (Carreras, 2021).

59.a1)

LT: carrer de Pujol, 36 (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. 76/Sit-3740).

Dat.: 40 aC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C(.)MVCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 14.

Com.: segell complet en cartella rectangular i exemple de *duo nomina* en les Laietana 1 / Tarraconense 1.

59.a2)

LT: plaça de la Vil·la Romana, 16 (Badalona) (2016), UE31.

LC: Museu de Badalona (PL-16-UE31).

Tip.: Laietana 1 / Tarraconense 1.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CMVCI.

60. N

Ref.: Pascual, 1991, núm. 148; Comas, 1997, núm. 152.

LP: Illa Fradera - Estació Badalona Central.

Dat.: Badalona, 14-37 dC; *Chrétienne H*, 15-20 dC.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: N().

Com.: una altra de les marques d'un únic caràcter que sembla produir-se a diverses terrisseries a part d'Estació Badalona Central, com seria el forn de Sant Vicenç dels Horts (Berni i Carreras, 2013, núm. 82). La presència de 3 marques a Badalona, i una d'elles a la terrisseria d'Illa Fradera, indicaria la seva producció local. Pel que fa a la seva distribució, es troba només a Port-la-Nautique (2 exemplars) (Bergé, 1990; Bouscaras, 1991) i al derelict de la *Chrétienne H* (Corsi-Sciallano i Liou, 1985).

60.a1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5147).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: N.

Com.: en cartel·la circular molt semblant a la marca de la *Chrétienne H*.

60.a2)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. 1005 *bis*).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: N.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 151.

Com.: segell de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda.

60.a3)

LT: carrer de Fluvià (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. F/85-10998).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: N.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 152.

Com.: un altre segell en cartel·la circular amb lletres gruixudes.

60.a4)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3208-119MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: N.

Com.: marca en cartel·la rodona.

61. O

Ref.: Comas, 1997, núm. 258.

LP: Illa Fradera - Estació Badalona Central.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: O().

Com.: es tracta d'una marca incisa en forma de O que es troba tant a la terrisseria d'Estació Badalona Central com a Santa Caterina (Barcelona) (Carreras, 2009a, núm. 19). A més a més, s'ha trobat un altre exemplar d'aquestes característiques a Roanne, en una Dressel 3-2.

61.a1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2180-1-113MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. cavis*.

Estr.: O.

Com.: en cartella rectangular amb la O incisa.

61.a2)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3208-1-109MC).

Pos.: *in campana*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. cavis*.

Estr.: O.

Com.: O incisa sense cartella perceptible.

61.a3)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3289-1-110MC).

Pos.: *in campana*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. cavis*.

Estr.: O.

Com.: O incisa sense cartella perceptible.

61.a4)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3922-3-111MC).

Pos.: *in campana*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. cavis*.

Estr.: O.

Com.: O incisa sense cartella perceptible.

61.a5)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5044).

Pos.: *in campana*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. cavis*.

Estr.: O.

Com.: O incisa sense cartella perceptible.

61.a6)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2663).

Pos.: *in campana*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. cavis*.

Estr.: O.

Com.: O incisa sense cartella perceptible.

61.a7)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5044-530MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. cavis*.

Estr.: O.

Com.: O incisa sense cartella perceptible.

61.a8)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5273).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. cavis*.

Estr.: O.

Com.: O incisa sense cartella perceptible.

Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: (L?)OC[...].

Com.: la marca està incompleta però sembla que hi hauria una altra lletra, i per això l'alternativa més probable seria una U i no pas una lligadura CI.

61.a9)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5145-123MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: O.

Com.: O incisa sense cartel·la perceptible.

62.a2)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. K/76-2621).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: LOC.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 233.

Com.: també és una marca incompleta i de nou l'opció LOCV sembla la més probable.

61.a10)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3204).

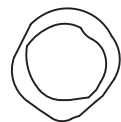
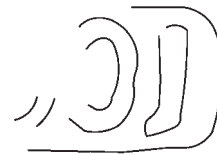
Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: O.

Com.: O incisa sense cartel·la perceptible.

62. LOCV

Nou segell

LP: Badalona?

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: L() OCV().

Com.: només s'ha trobat una marca semblant en àmfora tarraconense a Port-la-Nautique (Bouscaras, 1990, núm. 15). Existeix també la marca LOCI, trobada a Port-la-Nautique, però no sembla que la C tingui una lligadura amb una I (Bergé, 1990, núm. 198). Podria, també, associar-se a les marques PLOC de Sant Vicenç dels Horts (Berni i Carreras, 2013, núm. 94), i del mercat de Santa Caterina (Carreras, 2009a, núm. 15).

62.a1)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona), UE 339.

LC: Museu de Badalona (VA-12-15-339-5).

63. OPTA

Ref.: Pascual, 1991, núm. 161-162; Comas, 1997, núm. 155-156.

LP: Sant Vicenç dels Horts i Badalona?

Dat.: *Chrétienne H*, 15-20 dC; Cartago, 14-37 dC; *Cavallo 1*, 25-50 dC; Sant Vicenç dels Horts, 25-50 dC.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: OPTA(*ti*).

Com.: n'hi ha pocs exemplars, un només a Sant Vicenç dels Horts (Berni i Carreras, 2013, núm. 87) i un de *Carthago* associat a la marca CIAS (Pascual, 1991, núm. 161), mentre que dues marques es troben a Badalona. I un darrer exemple a la *Chrétienne H*, però és una marca completa OPTATI amb tots els caràcters i cap lligadura.

Existeix a *Barcino* una inscripció de *Marco Aemilio Optato* (IRC, IV, 052), mentre que el *cognomen* també es troba al Vallès, tant en el cas de *Lucio Marcio Optato* (IRC, I, 101) com en el

de *Quinto Granio Optato* (IRC, I, 97). També es tracta d'un *cognomen* popular a la zona de Llevant, com és el cas de Sagunt (CIL, II(2), 4.0410, 0497, 501, 535, 690).

63.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. H/87-6-249).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: OP(TA).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 155.

Com.: cartella rectangular amb lligadura (TA).

63.a2)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/95-186-187).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: OP[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 156.

Com.: cartella rectangular amb lligadura (TA).

64. OTO

Nou segell

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: OTO().

Com.: no existeix cap segell que comenci per OTO, així doncs ens trobem amb una marca original. Pel que fa a la lectura del *cognomen*, de la *Hispania Citerior* només es coneix el *cognomen* *Otobesanus* de Lliria (CIL, II, 3794) i el de Sagunt (CIL, II, 6047), segurament un nom indígena adaptat. Els *cognomina* *Oto* i *Otocillae* són altres alternatives trobades en altres províncies romanes, si bé no es tracta d'una arrel gaire corrent.

64.a1)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona) (2011), UE 1584.

LC: Museu de Badalona (AC-11-1584-1).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: O(T?)O[...]

65. P

Ref.: Pascual, 1991, núm. 164; Comas, 1997, núm. 157-161; Berni i Carreras, 2013, núm. 88.

LP: Illa Fradera; Sant Vicenç dels Horts.

Dat.: Bordeus, 20-30 dC; Vieille-Toulouse, 25-1 aC; *Planier 1*, ca. 15 dC; *Cap del Vol*, 10 aC - 5 dC; *Els Ullastres I*, 10 aC - 10 dC; Cartago, ca. 50 dC; Badalona, 0-50 dC; Font i Escolà (Badalona), finals del segle I aC.

Tip.: Dressel 3-2, Pascual 1, Laietana 1 / Tarraconense 1.

Lect.: P().

Com.: existeixen nombrosos segells P produïts a terrisseries tan diverses com Illa Fradera (Badalona: 50 dC), si bé també es manufacturen a Sant Vicenç dels Horts, Sant Miquel de Martres o Santa Caterina. També hi ha la marca P en la terrisseria de Riudoms (Berni, 2010), si bé les pastes són una mica diferents a les documentades a Badalona. Creiem que segurament aquesta, per la cartella rodona i la proximitat, correspon a la terrisseria d'Illa Fradera (EBC). Fins i tot, la marca es troba en una cartella circular al carrer de la Tapineria de Barcelona (Berni i Carreras, 2001) en una imitació de Dressel 20 de la Tarraconense.

En alguns derelictes s'associa a altres marques, com MSPVP al derelict *Planier 1* (L'Hour, 1984), però també la tenim a derelictes que semblen ser originaris de *Baetulo*, com a *Cap del Vol* (Geli et al., 2024) i a *Els Ullastres I*.

Pel que fa a la seva distribució, es localitza sobretot al sud de la *Gallia*, des del golf de Fòs (Amar i Liou, 1984), Port-la-Nautique (Bergé, 1990, ANTEAS, 1993; Bouscaras, 1993), Vieille-Toulouse (Benquet, 2013), Brams (Pascual, 1991) fins a Bordeus (Laubenheimer i Watier, 1991; Berthault, 1999). També s'ha trobat el segell P en el

nou mercat del Testaccio, de Roma (Contino *et al.*, 2013), i a les Illes Balears, com Alaïor (Nicolás *et al.*, 2015).

65.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. 8841).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 157.

Com.: segell de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda, en cartel·la quadrada.

65.a2)

LT: carrer de la Pau (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. PP/87-5637).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 158.

Com.: segell en cartel·la rectangular de base curta.

65.a3)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-8850).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 159.

Com.: segell en cartel·la rectangular de base curta. La P no acaba de tancar-se completament.

65.a4) S + P

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 1006 bis).

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: S + P.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 197.

Com.: segell de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda, en cartel·la rectangular, associada a una S.

65.a5)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1584-28).

Pos.: *in ventre*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Com.: segell en cartel·la quadrada.

65.a6)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1516-18).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Com.: segell en cartel·la quadrada. La P no acaba de tancar-se completament.

65.a7)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1520- 9).

Pos.: *in ventre*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Com.: segell en cartel·la quadrada.

65.a8)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1516- 17).

Pos.: *in ventre*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P

Com.: segell en cartel·la quadrada.

65.a9)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3036-1-94MC).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Com.: segell en cartel·la rectangular de base curta.

65.a10)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3321-1-75MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Com.: segell en cartel·la rectangular de base curta.

65.a11)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3656-1MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Com.: segell en cartel·la rectangular de base curta.

65.b1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 1010).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 160.

Com.: segell en cartel·la circular de la col·lecció del Museu, sense procedència coneguda.

65.b2) LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-1959).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 161.

Com.: segell en cartel·la circular.

65.b3)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. 8826 bis).

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 190.

Com.: segell en cartella circular de la col·lecció del Museu, sense procedència coneguda.

65.b4)

LT: carrer de les Termes Romanes (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. Termes Romanes/77-s/n).

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 191.

Com.: segell en cartella circular.

65.b5)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1584-27).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Com.: segell en cartella circular.

65.b6)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5016-2-91MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Com.: segell en cartella circular.

65.b7)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5032-1-99MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Com.: segell en cartella circular.

65.b8)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5142-3-97MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Com.: segell en cartella circular.

65.b9)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5246-34MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Com.: segell en cartella circular, si bé sembla escapçada.

65.b13)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona) (1997), UE562, núm. 269.

LC: Museu de Badalona (FC-97-269).

Tip.: Pascual 1.

Dat.: primer quart del segle I dC.

Pos.: *in pede*.Dir.: *retro*.Rel.: *litt. extantibus*.

65.b10)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-12-90MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.Estr.: P + (*Signum*) III.

Com.: segell en cartella circular associada a un possible signe numèric.

65.b14)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona), UE 223.

LC: Museu de Badalona (VA-12-15-223-1).

Tip.: Pascual 1.

Pos.: *in campana*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

65.b11)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5698-139MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Com.: segell en cartella circular.

65.b15)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona), UE 337.

LC: Museu de Badalona (VA-12-15-337-1).

Pos.: *in pede*.Dir.: *retro*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

65.b12)

LT: carrer de Font i Escolà (Badalona) (2001).

LC: Museu de Badalona (FE-01-1029-162).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

Com.: cartella circular.

65.b16)

LT: carrer de Font i Escolà (Badalona) (2001).

LC: Museu de Badalona (FE-01-1026-128).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P.

66. CPF

Ref.: Pascual, 1991, núm. 64.1.

LP: Ca l'Estrella (o voltants).

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Dat.: *Diano Marina*, ca. 50 dC.

Lect.: C() P() F().

Com.: fins a la troballa de les marques de Ca l'Estrella només se'n coneixia un exemplar, el del derelict de *Diano Marina* (ca. 50 dC) (Corsi i Sciallano i Liou, 1985); amb la troballa de 5 exemplars a Ca l'Estrella sembla que el seu lloc de producció seria una terrisseria propera a Ca l'Estrella.

Pel que fa a la lectura de les tres lletres, es podria interpretar com un *tria nomina*, que fes referència a una de la gens més coneguda de *Baetulo*, la *Porcia*. Podria llegir-se com un *Caius Porcius*, del qual no tenim cap evidència epigràfica monumental propera, a excepció d'un *Caius Porcius Seranus* (AE, 1985, 0625) de *Dertosa*.

66.a1)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1584-26).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (C?)P(.)F.

Com.: segell una mica erosionat, en què la C no es veu prou bé.

66.a2)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1584-24).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C(.)P(.)F(?)

Com.: marca de cartel·la rodona amb una línia en la part superior.

66.a3)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1584-23).

Pos.: *in ventre*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C(.)P(.)F.

Com.: marca de cartel·la rodona amb una línia en la part superior.

66.a4)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1584-25).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C(.)P(.)F.

Com.: marca de cartel·la rodona amb una línia en la part superior.

66.a5)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1584-22).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: C(.)P(.)F.

Com.: marca de cartel·la rodona amb una línia en la part superior.

66.a6)

LT: carrer de Font i Escolà (Badalona) (2001).

LC: Museu de Badalona (FE-01-1093-174).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: (C?)(.)P(.)F.

67. NP

Ref.: Pascual, 1991, núm. 65; Comas, 1997, núm. 153.

LP: Torre Llauder.

Dat.: *Ile-Rousse*, ca. 50 dC; Cartago, ca. 50 dC.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: N() P().

Com.: és un segell més conegut pels llocs de consum que pels de producció. S'associa a la terrisseria de Torre Llauder, si bé només hi ha un segell de la Col·lecció Ribes (TLL-5000). Totes les altres evidències, a excepció de la de Badalona, corresponen a llocs de consum. Principalment, la ciutat de Roma, com Castro Pretorio (CIL, XV, 3491.1-2), el nou mercat del Testaccio (Contino *et al.*, 2013) i també Òstia (Pascual, 1991, núm. 154) i *Herculaneum* (Tchernia i Zevi, 1972). Un altre dels seus mercats serà *Carthago*, on es localitzen 2 marques (Delattre, 1907), Fos-sur-Mer (Marty i Zaaraoui, 2009) i València (Fernández Izquierdo, 1984).

67.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. 8834).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: NP.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 153.

Com.: segell de la col·lecció del Museu, sense procedència coneguda.

67.a2)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona) (2011).

LC: Museu de Badalona (AC-11-1371-1).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: NP.

68. PP

Ref.: Comas, 1997, 162.

LP: Torre Llauder.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: P() P().

Com.: marca molt coneguda de la terrisseria de Torre Llauder, amb diversos exemplars de la col·lecció Ribes.

68.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. 8833).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: PP.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 162.

Com.: segell de la col·lecció del Museu, sense procedència coneguda.

69. QP

Ref.: Pascual, 1991, núm. 151.

Tip.: Pascual 1.

Lect.: Q() P().

Com.: fins ara només se'n coneixien 2 exemplars en àmfores Pascual 1 trobats a Port-la-Nautique (Bouscaras, 1974, núm. 118; Bergé, 1990, núm. 80). L'exemplar de Termes Romanes, que apareix *retro* amb una pasta tarraconense similar a la de Badalona, ens obre la possibilitat que es tracti d'una producció local. Encara no disposem de dades sobre la possible terrisseria d'origen ni la seva cronologia.

69.a1)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona) (2011).

LC: Museu de Badalona (ACS2-11-1512-1).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: PQ.

Com.: les dues lletres semblen en direccions oposades.

70. MPORCI

Ref.: Pascual, 1991, núm. 142; Comas, 1997, núm. 32-108.

LP: Badalona.

Dat.: Perigús, 15-10 aC; Vic-Fesenzac, August; Saintes, 10-0 aC; Saint-Jean-de-Castets, 10-0 aC; Vieille-Toulouse, 10-0 aC; Badalona, 14-37 dC; plaça de la Constitució, 10 (Badalona), primer quart del segle I dC.

Tip.: Pascual 1.

Lect.: M() PORCI.

Com.: una de les marques més conegudes de *Baetulo* i que arqueomètricament s'ha associat a la terrisseria de Can Peixau, on es va trobar només un exemplar d'aquesta marca. Ambdues terrisseries es troben a la mateixa riera de Canyet. No gaire lluny d'aquestes terrisseries s'ha trobat una vil·la rústica per a l'elaboració de vi amb 5 *lacus* i 42 empremtes de *dolia* al jaciment de Ca l'Estrella, on també es documenten un parell de segells de *M. Porcius* (Rodà et al., 2024). Ara bé, el més interessant del jaciment de Ca l'Estrella és la troballa d'una inscripció en calcària blanca amb el *nomen Porcius*. No sabem si es tracta del nom del propietari de la finca, tret que també identifica les marques, però sembla probable la seva associació, malgrat que al jaciment de Ca l'Estrella no es documenta cap terrisseria. Es coneix una variant de la marca que es llegeix com M.PORCI.FIG (Châteaumeillant, Cher) (Laubenheimer i Barthélémy-Sylvand, 2010, núm. 33, fig. 54), que indicaria una possible *figlina* de propietat de *M. Porcius*. Per tant, segurament *Marcus Porcius* era un productor de vi i també de les àmfores que el contenien.

Malgrat la presència d'algunes marques MPORCI en diverses terrisseries de *Baetulo*, tant

a Can Peixau com a Illa Fradera, no sembla que fossin el seu centre productor i, de fet, si fos per quantitats, aquest es localitzaria al centre de la ciutat (Comas i Carreras, 2024).

La marca MPORCI té una amplíssima distribució per tot el nord-est peninsular, el sud de la *Gallia* i fins i tot a Neuss (*Germania*). Potser es tracta de la marca més icònica de la distribució vinària de *Baetulo* en aquest primer moment d'exportació del darrer quart del segle I aC. En aquest sentit, la ruta de l'*isthme gaulois* (Narbona-Aude-Tolosa-Garona-Bordeus) seria el gran eix de distribució.

70.a1)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-5814 bis).

Dat.: primera meitat del segle I dC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)P?)ORC.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 32.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*) separats per un punt.

70.a2)

LT: solar Duran (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. SD/87-8386).

Dat.: primer quart del segle I dC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)PORC.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 33.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*) separats per un punt.

70.a3)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. SD/87-16641).

Dat.: primera meitat del segle II dC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)PORC.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 34.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*) separats per un punt.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)PORC.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 37.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*) amb la separació del punt. Segell de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda.

70.a4)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. Inv.gnral. 4501).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORC.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 35.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*) sense la separació del punt. Segell de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda.

70.a7)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8767/8768).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORC.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 38.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*) sense la separació del punt. Segell de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda.

70.a5)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-4352 bis).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORC.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 36.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*) sense la separació del punt.

70.a8)

LT: carrer de la Constitució, 83 (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. C/83-156).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)PORC.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 39.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*) amb la separació del punt.

70.a6)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 5935).

Pos.: *in labro*.

70.a9)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-5484 bis).

Dat.: Claudi.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (M?)PORC.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 40.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*) sense la separació del punt. Sembla una connexió entre la M, el punt i la P.

70.a10)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8574).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...](P?)ORC.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 41.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*) sense la separació del punt. Segell de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda.

70.a11)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-7446).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORC.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 42.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*) sense la separació del punt.

70.a12)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-2001-11).

Tip.: Pascual 1.

Pos.: *in ventre*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]PORC(I?).

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*) sense la separació del punt.

70.a13)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1520-12).

Tip.: Pascual 1.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. cavis*.

Estr.: M(.)PORC[...

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*) amb la separació del punt.

70.a14)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1489-2).

Tip.: Pascual 1.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORC.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*) sense la separació del punt.

70.a15)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (E-19-1516-28).

Tip.: Pascual 1.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

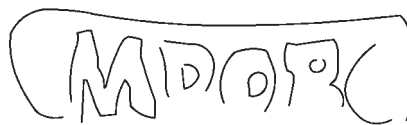
Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MP[...

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*) sense la separació del punt.

Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: MPORC.

70.a16)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).
LC: Museu de Badalona (E-19-1516-25).
Tip.: Pascual 1.
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: (M?)PORC.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*) sense la separació del punt.

70.a20)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona) (2011).
LC: Museu de Badalona (ACS2-11-1569-1).
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: MPORC.

70.a17)

LT: plaça de la Vil·la Romana (Badalona) (2006), UE20357, núm. 246.
LC: Museu de Badalona (VR-06-20357).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: (POR)CI.

70.a21)

LT: plaça de la Vil·la Romana (Badalona) (2006), UE20411, núm. 2.
LC: Museu de Badalona (PVR-06-24011/2).
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: M(.)PORC.

70.a18)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona) (2011), UE1117-1.
LC: Museu de Badalona (AC2-11-1117-1).
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: M(.)PORC.

70.a22)

LT: carrer de Sant Felip i de Rosés (Badalona).
LC: Museu de Badalona (SFR-12-106-1).
Tip.: Pascual 1.
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: ...]RC.

70.a19)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona), (2011), UE1406-1.
LC: Museu de Badalona (AC2-11-1406-1).
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.

70.b1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 5934).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)PORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 43.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, amb la separació del punt.

70.b2)

LT: carrer de Gaietà Soler (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. 2-GS/88-664).

Dat.: August.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 44.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

70.b3)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-7032).

Dat.: primer quart del segle I dC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)PORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 45.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, amb la separació del punt.

70.b4)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-7031).

Dat.: primer quart del segle I dC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 46.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

70.b5)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-155).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 47.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

70.b6)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-156).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)PORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 48.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, amb la separació del punt.

70.b7)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-3746).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 49.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, amb la separació del punt.

MPORCI

70.b8)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-157).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(?)PORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 50.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, amb la possible separació del punt.

MPORCI

70.b9)

LT: carrer de Fluvià (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. F/85-10784).

Dat.: Tiberi.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 51.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

MPORCI

70.b10)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-4098).

Dat.: Tiberi.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)PORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 52.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, amb la separació del punt.

MPORCI

70.b11)

LT: carrer de Fluvià (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. F/85-4096).

Dat.: Tiberi.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 53.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, amb la separació del punt.

MPORCI

70.b12)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-3747).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)PORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 54.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, amb la separació del punt.

MPORCI

70.b13)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 5933).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 55.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt. Segell de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda.

70.b16)

LT: Ambulatori (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. Ambulatori/73-s/n).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 58.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

70.b14)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/91-799).

Dat.: darrer quart del segle I aC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 56.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

70.b17)

LT: solar Duran (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. SD/87-15868).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)PORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 59.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, amb la separació del punt.

70.b15)

LT: carrer de Lladó (Badalona)

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-5287 bis).

Dat.: finals del segle I aC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 57.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

70.b18)

LT: solar Duran (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. SD/87-14296).

Dat.: Claudi.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)PORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 60.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, amb la separació del punt.

70.b19)

LT: solar Duran (Badalona).

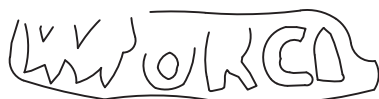
LC: Museu de Badalona (Ref. SD/87-12151).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (MP)ORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 61.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa. Novament apareix una mena de lligadura entre la M, el punt i la P.

70.b20)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8796).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(P?)ORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 62.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt. Segell de la col·lecció sense procedència coneguda.

70.b21)

LT: carrer de Fluvià (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. F/85-10618).

Dat.: Tiberi.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)PORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 63.

Com.: marca completa amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, amb la separació del punt.

70.b22)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-4150).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]PORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 64.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

70.b23)

LT: carrer de Fluvià (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. F/85-10783).

Dat.: Tiberi.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (M?)PORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 65.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt. La primera lletra sembla ser també una M.

70.b24)

LT: solar Duran (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. SD/87-9122).

Dat.: Tiberi.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]PORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 66.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

70.b25)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/81-1423).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]PORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 67.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

70.b28)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-10757).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]ORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 70.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

70.b26)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/81-410).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...](P?)ORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 68.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

70.b29)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 5941).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]ORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 71.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt. Segell de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda.

70.b27)

LT: plaça de l'Oli (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. PO/84-4061).

Dat.: August.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]RCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 69.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

70.b30)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-2742).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]ORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 72.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

70.b31)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).
 LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-4099).
 Pos.: *in labro*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: ...]PORCI.
 Bibl.: Comas, 1997, núm. 73.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

70.b32)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).
 LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-4100).
 Dat.: canvi d'era.
 Pos.: *in labro*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: ...]PORCI.
 Bibl.: Comas, 1997, núm. 74.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

70.b33)

LT: Badalona.
 LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 6054).
 Pos.: *in labro*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: (MP)OR[...
 Bibl.: Comas, 1997, núm. 75.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt. Segell de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda.

70.b34)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).
 LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-160).
 Pos.: *in labro*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: (M?)(.)PORC[...
 Bibl.: Comas, 1997, núm. 76.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, amb la separació del punt.

70.b35)

LT: carrer de Lladó (Badalona).
 LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-8849).
 Dat.: Claudi.
 Pos.: *in labro*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: ...]CI.
 Bibl.: Comas, 1997, núm. 77.

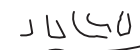
Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

70.b36)

LT: solar Duran (Badalona).
 LC: Museu de Badalona (Ref. SD/87-3270).
 Pos.: *in labro*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: ...]RCI.
 Bibl.: Comas, 1997, núm. 78.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa, sense la separació del punt.

70.b37)

LT: Torre Vella (Badalona).
 LC: Museu de Badalona (Ref. TV/84-24451).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]CI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 79.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa.

70.b38)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-7033).

Dat.: primer quart del segle I dC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]PORCI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 80.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*), però amb la I inclosa.

70.b39)

LT: carrer de la Pau (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. PP/87-1051).

Dat.: Tiberi.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORC[...

Bibl.: Comas, 1997, núm. 81.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*, però per les dimensions de la marca, l'hem agrupat aquí.

70.b40)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8774).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORC[...

Bibl.: Comas, 1997, núm. 82.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*, però per les dimensions de la marca, l'hem agrupat aquí. Segell de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda.

70.b41)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-9505).

Dat.: primer quart del segle I dC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)POR[...

Bibl.: Comas, 1997, núm. 83.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*, però per les dimensions de la marca, l'hem agrupat aquí. Apareix el punt.

70.b42)

LT: carrer de Sant Josep i de Rosés (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. SJR/79-4711).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPO(R?)[...

Bibl.: Comas, 1997, núm. 84.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*, però per les dimensions de la marca, l'hem agrupat aquí.

70.b43)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-7035).

Dat.: primer quart del segle I dC.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)PORC[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 85.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*, però per les dimensions de la marca, l'hem agrupat aquí. Presència de punt.

70.b44)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-4095-97).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)PO(R?)C[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 86.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*, però per les dimensions de la marca, l'hem agrupat aquí. Presència de punt.

70.b45)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-7034).

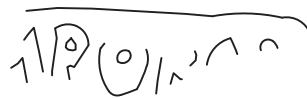
Dat.: primer quart del segle I dC.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPO(R?)(C?)(I?).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 87.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*, però per les dimensions de la marca, l'hem agrupat aquí.

70.b46)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-751 bis).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPOR[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 88.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*, però per les dimensions de la marca, l'hem agrupat aquí.

70.b47)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-2743 bis).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(P?)O(R?)[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 89.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*, però per les dimensions de la marca, l'hem agrupat aquí.

70.b48)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-5815 bis).

Dat.: mitjans del segle I dC.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPO[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 90.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*, però per les dimensions de la marca, l'hem agrupat aquí.

70.b49)

LT: solar Duran (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. SD/87-9120).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MP[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 91.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*.

70.b50)

LT: carrer de la Pau (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. PP/87-4697).

Dat.: darrer quart del segle I aC.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (MP)O[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 92.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*. Estranya lligadura (MP).

70.b51)

LT: solar Duran (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. SD/87-9121).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 93.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*.

70.b52)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-4093).

Dat.: canvi d'era.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)P[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 94.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*. Presència de punt.

70.b53)

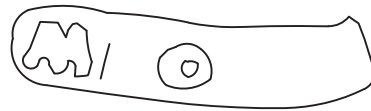
LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-4094).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(?)O[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 95.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*.

70.b54)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-752 bis).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)PO[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 96.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*. Presència de punt.

70.b55)

LT: carrer de les Eres (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LE/86-41).

Dat.: canvi d'era.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPO[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 97.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen i nomen*); no sabem si és de la variant *b*.

70.b56)

LT: carrer de Sant Felip i de Rosés, 53 (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. SF/79-249).

Dat.: darrer quart del segle I aC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPO[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 98.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen i nomen*); no sabem si és de la variant *b*.

70.b57)

LT: Torre Vella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. TV/83-10997).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M(.)PO[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 99.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen i nomen*); no sabem si és de la variant *b*.

70.b58)

LT: carrer de Fluvià (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. F/85-10785).

Dat.: Tiberi.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MP[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 100.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen i nomen*); no sabem si és de la variant *b*.

70.b59)

LT: solar Duran (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. SD/87-10712).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]RC[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 101.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen i nomen*); no sabem si és de la variant *b*.

70.b60)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-2193 bis).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 102.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen i nomen*); no sabem si és de la variant *b*.

70.b61)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/86-13400).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 103.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen i nomen*); no sabem si és de la variant *b*.

70.b62)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 5943).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M[...

Bibl.: Comas, 1997, núm. 104.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*. Segell de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda.

70.b63)

LT: carrer de Fluvià (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. F/85-10786).

Dat.: Tiberi.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M[...

Bibl.: Comas, 1997, núm. 105.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*.

70.b64)

LT: Torre Vella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. TV/84-s/n).

Dat.: darrer quart del segle I aC.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M[...

Bibl.: Comas, 1997, núm. 106.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*.

70.b65)

LT: carrer de Gaietà Soler (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. 2-GS/88-665).

Dat.: August.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M[...

Bibl.: Comas, 1997, núm. 107.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*.

70.b66)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/91-1248).

Dat.: darrer quart del segle I aC.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: M[...

Bibl.: Comas, 1997, núm. 108.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*.

70.b67)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2277-1).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPOR[...

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); no sabem si és de la variant *b*.

70.b68)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2432-1).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...](P?)ORCI.

Com.: marca trencada amb *duo nomina* (*prae-nomen* i *nomen*); presència del punt de separació.

70.b73)

LT: plaça de la Villa Romana (Badalona) (2006),
rasa 2, UE246, núm. 1.

LC: Museu de Badalona (PVR-6-20357/246).

Dat.: 40-0 aC.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]RCI.

70.b69)

LT: plaça de la Constitució, 10 (Badalona),
UE28, núm. 27.

LC: Museu de Badalona (PC-00-28).

Tip.: Pascual 1.

Dat.: primer quart del segle I dC.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

70.b74)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona) (1997),
UE577, núm. 58.

LC: Museu de Badalona (FC-97-577).

Tip.: Pascual 1.

Dat.: segona meitat del segle II dC.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

70.b70)

LT: Viver Municipal (Badalona) (2000),
UE803/3.

LC: Museu de Badalona (VM-00-803/3).

Dat.: segle II dC.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

70.b75)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona) (1997),
UE548, núm. 354 *bis*.

LC: Museu de Badalona (FC-97-548).

Tip.: Pascual 1.

Dat.: segona meitat del segle I dC.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

70.b71)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Ba-
dalona), UE2022, núm. 12.

LC: Museu de Badalona (VA-12-2022).

Tip.: Pascual 1.

Dat.: 40-0 aC.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

70.b76)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona) (2001),
UE3002, núm. 257.

LC: Museu de Badalona (FC-01-3002).

Tip.: Pascual 1.

Dat.: finals del segle II dC.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

70.b72)

LT: carrer de Barcelona (Badalona) (2003),
núm. 147-163.

LC: Museu de Badalona (B-03-147).

Dat.: segona meitat del segle I dC.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.

70.b77)

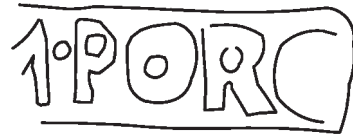
LT: plaça de Font i Cussó (Badalona) (2002),
UE3020, núm. 261.

LC: Museu de Badalona (FC-02-3020).

Tip.: Pascual 1.

Dat.: finals del segle II dC.

Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.

70.b78)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona) (2002),
UE3036, núm. 37.
LC: Museu de Badalona (FC-02-3036).
Tip.: Pascual 1.
Dat.: finals del segle I aC.
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.

70.b82)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona) (2011), UE1311-1.
LC: Museu de Badalona (AC2-11-1311-1).
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: ...](O?)RCI.

70.b79)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona) (2003),
UE3049, núm. 192.
LC: Museu de Badalona (FC-03-3049).
Tip.: Pascual 1.
Dat.: finals del segle I aC.
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.

70.b83)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona) (2011), UE1351-1.
LC: Museu de Badalona (AC2-11-1351-1).
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: ...]ORCI.

70.b80)

LT: carrer de les Termes Romanes (Badalona) (2008-10), UE2018.
LC: Museu de Badalona (FC'09-2018-1).
Tip.: Pascual 1.
Dat.: 30 aC.
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: ...]RCI.

70.b84)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona).
LC: Museu de Badalona (VA-12-15-339-4).
Tip.: Pascual 1.
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: ...POR(C?)[...

70.b81)

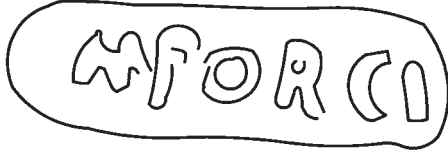
LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona) (2011), UE1102.
LC: Museu de Badalona (AC2-11-1102-1).
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: M(.)POR(CI).

70.b85)

LT: plaça de la Vil·la Romana, 16 (Badalona) (2016).
LC: Museu de Badalona (PRoman-16-12-1).

Tip.: Pascual 1.
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: MPORCI.

70.b86)
LT: plaça de la Vil·la Romana, 16 (Badalona)
(2016).
LC: Museu de Badalona (PRoman-16-12-2).
Tip.: Pascual 1.
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: ...]ORCI.

70.b87)
LT: plaça de la Vil·la Romana, 16 (Badalona)
(2016).
LC: Museu de Badalona (PRoman-16-12-3).
Tip.: Pascual 1.
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: MPORCI.

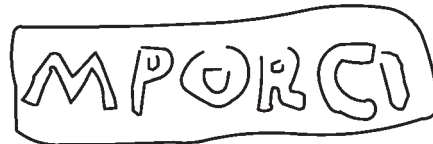
70.b88)
LT: plaça de la Vil·la Romana, 16 (Badalona)
(2016).
LC: Museu de Badalona (PRoman-16-12-4).
Tip.: Pascual 1.
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: M(.)PORCI.

70.b89)
LT: plaça de la Vil·la Romana, 16 (Badalona)
(2016).
LC: Museu de Badalona (PRoman-16-12-5).
Tip.: Pascual 1.
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: ...](P?)ORCI.

70.b90)
LT: plaça de la Vil·la Romana, 16 (Badalona)
(2016).
LC: Museu de Badalona (PRoman-16-31-1).
Tip.: Pascual 1.
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: MPORCI.

70.b91)
LT: plaça de la Vil·la Romana, 16 (Badalona)
(2016).
LC: Museu de Badalona (PRoman-16-31-2).
Tip.: Pascual 1.
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: M(.)P[...

70.b92)

LT: Casa de l'Heura (Badalona) (2017).

LC: Museu de Badalona (Casa de L'Heura-17-1544).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORCI.

70.b93)

LT: carrer de Sant Felip i de Rosés (Badalona).

LC: Museu de Badalona (SFR-12-194-29).

Tip.: Pascual 1.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: MPORCI.

70.b94)

LT: carrer de Sant Felip i de Rosés (Badalona).

LC: Museu de Badalona (SFR-12-205-1).

Tip.: Pascual 1.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (M?)PORCI.

71. PR

Ref.: Pascual, 1991, núm. 181.

LP: Can Portell (Mataró) o Sant Vicenç dels Horts.

Dat.: *Chrétienne H*, 15-20 dC; Ersa, *ca.* 20 dC; *Sud-Lavezzi 3*, 1-15 dC.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: PR().

Com.: es tracta d'un segell amb una gran difusió, sobretot al sud de la *Gallia*, en especial a Port-la-Nautique (Bouscaras, 1990; Bergé, 1990). A vegades associat amb la marca NP, que també trobem a Badalona. Altres llocs on es do-

cumenta aquesta marca són *Carthago*, Ersa, Ancely, i els derelictes *Anse de Montfort*, la *Chrétienne H* i *Sud-Lavezzi 3*. Pel que fa a la seva producció, la terrisseria de Can Portell presenta les marques en cartella quadrada (Aguilera i Revilla, 1994), mentre que a Sant Vicenç són rodones (Berni i Carreras, 2013, núm. 96). D'altra banda, també n'hi ha algun exemplar a terrisseries com Torre Llauder o Can Pedrerol.

71.a1)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona) (2011).

LC: Museu de Badalona (ACS2-11-1516-1).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P?R.

72. PRI

Ref.: Pascual, 1991, núm. 183; Comas, 1997, 163-164; Berni i Carreras, 2013, núm. 97.

LP: Sant Vicenç dels Horts, Santa Caterina?, Illa Fradera.

Dat.: *Chrétienne H*, 15-20 dC; solar Duran, 0-15 dC.

Tip.: Dressel 3-2.

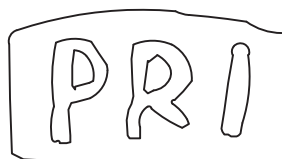
Lect.: PRI(mi).

Com.: es tracta d'una marca coneguda a diverses terrisseries, segurament indicant homonímia en aquest *cognomen* possiblement de caràcter servil. Se'n troben alguns exemplars a *Barcino* (Berni i Carreras, 2001, núm. 22; Carreras, 2009a), un d'ells associat a la terrisseria de Santa Caterina. D'altra banda, és una marca comuna en les produccions de Sant Vicenç dels Horts (Berni i Carreras, 2013, núm. 97). En el cas de Badalona, se n'han trobat fins a 4 exemplars, un d'ells associat a la terrisseria d'Illa Fradera - Estació Badalona Central, amb la mateixa pasta ceràmica que les produccions locals.

És una marca que es troba preferentment en Dressel 3-2 i que es distribueix per Port-la-Nautique (Bergé, 1990; Bouscaras, 1993), però sobretot cap a Roma, amb la presència de 4 exemplars al nou mercat del Testaccio (Contino *et al.*, 2013). També n'hi ha un exemplar a Cotaina, a Menorca (Nicolás, 1979).

72.a1)

LT: solar Duran (Badalona).
 LC: Museu de Badalona (Ref. SD/87-10861).
 Dat.: 0-15 dC.
 Pos.: *in pede*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: PRI.
 Bibl.: Comas, 1997, núm. 163.
 Com.: marca completa en una cartella rectangular, que inclou un grafit al costat.

72.a2)

LT: Badalona.
 LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 5939).
 Pos.: *in pede*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: P(R?)I.
 Bibl.: Comas, 1997, núm. 164.
 Com.: segell amb una R de lectura difícil que es troba a la col·lecció del Museu, sense procedència coneguda.

72.a3)

LT: Estació Badalona Central.
 LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358).
 Pos.: *in pede*.
 Dir.: *retro*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: PRI.
 Com.: segell complet invers en cartella rectangular, seguint el mateix model que la resta.

72.b1)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).
 LC: Museu de Badalona (E-19-1535-15).
 Pos.: *in pede*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: PRIA?
 Com.: és un segell una mica especial, de cartella circular, en què es veu clarament la RI, però tant la P com la A estan malmeses. Només n'hi ha un paral·lel que publica Miró (1988, núm. 27), de Vieille-Toulouse, en una Pascual 1.

73. Q

LP: Badalona?
 Dat.: Cours de Chapeau Rouge (Bordeus), 10-20 dC.
 Tip.: Pascual 1.
 Lect.: Q().
 Com.: només es coneix un altre exemplar d'aquesta marca a Bordeus (Berthault, 2009, núm. M10), precisament en una àmfora Pascual 1.

73.a1)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona), UE 339.
 LC: Museu de Badalona (VA-12-15-339-3).
 Pos.: *in pede*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: Q.

74. R

Ref.: Pascual, 1991, núm. 199; Comas, 1997, núm. 193-194; Berni i Carreras, 2013, núm. 102.
 LP: Estació Badalona Central i Sant Vicenç dels Horts.

Dat.: *Chrétienne H*, 15-20 dC; *Giraglia*, ca. 20 dC.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: R().

Com.: novament tenim un cas d'homonímia, amb un segell que es produeix a Sant Vicenç dels Horts (Berni i Carreras, 2013, núm. 102) i del qual ja es coneixien alguns exemplars a Badalona (Comas, 1997, núm. 193-194). Les marques que es poden assignar a Illa Fradera són de petites dimensions i dobles, seguint el model de la terrisseria d'altres marques com A/A i AM/AM. Els exemplars de cartella rectangular segurament es produeixen a més d'una terrisseria i no es descarta que pugui ser la mateixa *Baetulo*.

Pel que fa a la seva distribució, la marca es troba a dos derelictes de principis del segle I aC, com són la *Chrétienne H* (Corsi-Sciallano i Liou, 1985) i la *Giraglia* (Sciallano, 2008), però sobretot en jaciments del sud de la *Gallia*, com Mas d'Angenais (Cadenat, 1982), Argentièrre (Brentchaloff i Léquement, 1976) i el nou mercat del Testaccio (Contino *et al.*, 2013).

74.a1)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/95-s/n).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: R.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 192.

Com.: segell molt ben conservat, en cartella rectangular.

74.a2)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/95 Ct. 2313).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: R.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 193.

Com.: segell molt ben conservat, en cartella rectangular.

74.a3)

LT: carrer de Pujol, 36 (Badalona) (2005), UE10372/1.

LC: Museu de Badalona (HF-6-10372/1).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: R.

Com.: associada a la marca MSA.

74.b1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-131MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: R + R.

Com.: en cartella circular i de petites dimensions, com altres marques dobles de la terrisseria d'Illa Fradera.

74.b2)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-131MC).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: R + R.

Com.: en cartella circular i de petites dimensions, com altres marques dobles de la terrisseria d'Illa Fradera.

75. RES

Ref.: Pascual, 1991, núm. 203; Comas, 1997, núm. 192-193.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: RES(*tituti*).

Com.: es tracta d'un únic exemplar d'aquesta marca, del qual per ara no tenim paral·lels que ens permetin associar-lo a una terrisseria, tipologia amfòrica ni cronologia. Pel que fa a la lectura, existeixen diversos *cognomina* que comencen amb *Res*, però aquí es proposa el de *Restituto*, per un paral·lel proper en una inscripció monumental. Hi ha una inscripció a *Barcino* d'un *Lucio Fabio Restituto*, llibert de *Lucio* (IRC, IV, 139).

75.a1)

LT: Torre Vella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. TV/83-6841).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: RES.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 194.

Com.: l'únic exemplar de la marca en cartella circular.

76. RVFIO

Ref.: Márquez i Molina, 2005, núm. 215.

Dat.: Santa Pola, 20 aC - 70 dC.

Tip.: Pascual 1 i Oberaden 74.

Lect.: RVF() EN().

Com.: l'únic paral·lel d'aquesta marca fragmentada apareix en el coll d'una Oberaden 74 a Santa Pola (Márquez i Molina, 2005, núm. 215). La marca RVFIO tenia una segona marca, EN(), que no apareix aquí. Pel que fa a la lectura, el *cognomen* *Rufus*, *Rufidius* o *Rufinus* és ben conegut a la *Hispania Citerior*, sobretot a punts de la costa com Empúries, Sagunt o *Barcino*. Pre-

cisament per la seva proximitat, *Barcino* ofereix molts exemples d'inscripcions de *Rufus* (IRC, IV, 126, 133, 138, 160), *Rufidius* (IRC, IV, 208) o *Rufinus* (IRC, IV, 221).

76.a1)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona).

LC: Museu de Badalona (VA-12-15-223-3).

Tip.: Pascual 1.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (RVF?) [...]

Com.: marca trencada en què apareix la lligadura RVF, igual que al paral·lel de Santa Pola, però manca la segona part de la marca.

77. RVSTICI

Ref.: Pascual, 1991, núm. 208.

LP: Estació Badalona Central.

Dat.: *Chrétienne H*, 15-20 dC; *Giraglia*, ca. 20 dC.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: RVSTICI.

Com.: es coneixia la marca RVST en Dressel 3-2 als derelictes de la *Giraglia* i la *Chrétienne H* (Pascual, 1991, núm. 208). Ara bé, la variant d'Estació Badalona Central és diferent, ja que inclou tot el *cognomen* RVSTICI. Un *Lucius Marcius Rusticus* apareix en una inscripció barcelonina (IRC, IV, 192). A Termes Romanes, 2, es troba una ceràmica comuna amb la mateixa marca (TR_2_1375_20).

77.a1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3457-1-57MC).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (RV)S(TI)CI.

78. S

Ref.: Pascual, 1991, núm. 209; Comas, 1997, núm. 169-172.

LP: Estació Badalona Central.

Dat.: Badalona, 0-15 dC; 0-50 dC (carrer de la Pau); *Sud-Lavezzi* 3, 1-15 dC; *Chrétienne H*, 15-20 dC.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: S().

Com.: malgrat que és un altre segell d'un únic caràcter, a hores d'ara només sembla produir-se a Badalona a la terrisseria d'Illa Fradera, on se n'han trobat nombrosos exemplars amb una lectura inversa. A part, n'existeix un exemplar a la riera d'Argentona (Ribas, 1983), associat a una possible terrisseria.

És una marca documentada en nombrosos derelictes com la *Chrétienne H*, *Sud-Lavezzi* 3, *Cap del Vol* o *Port-Vendres* 4 i que es dirigiria cap a Narbona, ja que Port-la-Nautique és el punt principal de consum. Cal recordar que *Cap del Vol* és un derelict amb un carregament bàsicament compost per àmfores de *Baetulo* (Geli *et al.*, 2024). A més a més, també hi ha un altre segell a *Carthago* (Pascual, 1991, núm. 209.7).

78.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. CO-16/85-578).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: S.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 169.

Com.: segell en cartel·la circular ben conservat.

78.a2)

LT: carrer de la Pau (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. PP/87-5199).

Dat.: primera meitat del segle I dC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: S.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 170.

Com.: segell invers en cartel·la circular.

78.a3)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. B/81-7).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: S.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 171.

Com.: segell invers en cartel·la circular. És un exemplar de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

78.a4)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-11454).

Dat.: primer quart del segle I dC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: S.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 172.

Com.: segell invers, en cartel·la circular, de petites dimensions.

78.a5) S + P

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 1006 *bis*).

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: S + P.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 197.

Com.: segell invers en cartel·la circular de la col·lecció del Museu, de procedència desconeguda.

78.a6)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5145-126MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *retro*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: S.

Com.: segell invers, en cartella circular, de petites dimensions.

78.a7)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5255-122MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *retro*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: S.

Com.: segell invers, en cartella circular, de petites dimensions.

78.a8)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5273-1-102MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *retro*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: S.

Com.: segell invers en cartella circular.

78.a9)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-9-116MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *retro*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: S.

Com.: segell invers en cartella circular.

78.a10)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5485-120MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *retro*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: S.

Com.: segell invers en cartella circular.

78.a11)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-130MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *retro*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: S.

Com.: segell invers en cartella circular. La seva forma de S s'assembla a la marca de *Carthago* (Pascual, 1991, núm. 209.7).

78.a12)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3922-3-93MC).

Pos.: *in campana*.Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: S.
Com.: segell invers en cartella circular.

78.a13)
LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-5031-ILE2).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: S?
Com.: segell invers en cartella circular.

78.a14)
LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona), UE 123.
LC: Museu de Badalona (VA-12-15-123-4).
Pos.: *in campana*.
Dir.: *retro*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: S.

78.a15)
LT: carrer de Sant Felip i de Rosés (Badalona).
LC: Museu de Badalona (SFR-12-101-3).
Pos.: *in campana*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: S.

79. MSC
Ref.: Pascual, 1991, núm. 144; Comas, 1997, núm. 188.

LP: Badalona?
Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.
Lect.: M() S() C().

Com.: es tracta d'una marca amb un únic exemplar conegut. Sembla que hi ha pocs dubtes amb la lectura del segell, si bé la S no es perfila prou clarament.

79.a1)
LT: Badalona.
LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8826).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: M(S?)C.
Bibl.: Comas, 1997, núm. 188.
Com.: segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

80. CSERVILI
Ref.: Comas, 1997, núm. 2.
LP: Badalona?
Dat.: Badalona, 40 aC.
Tip.: Laietana 1 / Tarraconense 1.
Lect.: C() SERVILI.

Com.: es tracta d'un segell poc conegut en Laietana 1 / Tarraconense 1 amb la fórmula de *duo nomina* (*praenomen* i *nomen*). A part de l'exemplar de *Baetulo*, se n'han trobat 3 exemplars al jaciment de La Siutat (Roquelaure) (Benquet, 2018), en la ruta de Tolosa a Bordeus. Pel que fa al *nomen Servilius*, l'exemple més proper en epigrafia monumental es troba a *Ilerda* (IRC, II, 8).

80.a1)
LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).
LC: Museu de Badalona (Ref. FC/89-8344).
Tip.: Laietana 1 / Tarraconense 1.
Dat.: 40 aC.
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: CSERVILI.
Bibl.: Comas, 1997, núm. 2.
Com.: segell en cartella rectangular i ben conservat.

81. SIL

Ref.: Pascual, 1991, núm. 218; Comas, 1997, núm. 173-174.

LP: Illa Fradera.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: SIL(*vani*) o SIL(*oniani*).

Com.: només es coneixen 2 exemplars d'aquesta marca en àmfores tarraconenses i les dues de *Baetulo*. Tenen una cartel·la circular i estan associades a un cercle. Pel que fa a la seva lectura, el *cognomen* més conegut és *Silvani*, del qual hi ha multitud d'exemples, mentre que de *Siloniana* només n'hi ha un exemple proper a *Barcino* (IRC, IV, 54). Els paral·lels de *Silvani* a l'epigrafia monumental són innumbrables a ciutats properes com *Iluro* (IRC, I, 100) o *Barcino* (IRC, IV, 16, 135, 144), però el personatge més destacat és la de mateixa ciutat de *Baetulo*, *Quintus Licinius Silvanus Granianus*, patró de la ciutat (IRC, I, 138-139).

81.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 1015).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: SIL.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 173.

Com.: segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

81.a2)

LT: carrer de la Pau (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. PP/87-1307).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: SIL.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 174.

Com.: marca en cartel·la circular idèntica a l'anterior.

81.a3)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3945).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: SI(L?).

Com.: marca en cartel·la circular molt erosionada però que permet veure la S i la I.

82. PTE

Ref.: Pascual, 1991, núm. 188; Comas, 1997, núm. 165-167; Carreras, 2019, núm. 53.

LP: Mas Manolo (Caldes de Montbui).

Dat.: *Portus Illicitanus*, 14-54 dC; Badalona, 14-37 dC, *ca.* 50 dC; *Cavallo 1*, 25-50 dC; *Ile-Rousse*, *ca.* 50 dC.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: P() T() E().

Com.: sembla que és una marca produïda fonamentalment en Dressel 3-2 en una cronologia aproximada de 14-50 dC. Malgrat que es produeix a Mas Manolo (Caldes), se'n documenta un exemplar a Can Feu amb pasta ceràmica de Caldes, que indica una vinculació entre ambdues terrisseries que es dona amb altres marques. Segurament, les àmfores amb segell PTE sortirien al mar a través de *Baetulo*, ja que s'han trobat un total de 3 marques en aquesta ciutat (Comas, 1997, núm. 166-7) i, possiblement, a Mataró (Sant Crist).

És un segell que s'ha trobat en diversos derelictes, com *Cavallo 1* (França, *ca.* 25-50 dC), *Diano Marina* (Itàlia), *Ile-Rousse* (França, *ca.* 50 dC) o *Anse de Montfort*. Tal com indiquen els vaixells, hi hauria una ruta per la costa francesa fins a arribar a Itàlia i una altra que seguiria la ruta de les Illes, passant per les Balears (Sant Josep, Eivissa), Sardenya (Tharros), estret de Bonifaci (Ille Cavallo), fins a arribar a Òstia i, sobretot, a Roma (5 al nou mercat del Monte Testaccio) (Contino *et al.*, 2013).

82.a1)

LT: carrer de Fluvià (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. F/85-10622).

Dat.: 14-37 dC.

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P(.)T(.)E.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 165.

Com.: marca de cartella rectangular amb interpuncions entre les tres lletres.

82.a2)

LT: carrer de Gaietà Soler (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. 2-GS/88-267).

Dat.: ca. 50 dC.

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P(.)T(.)[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 166.

Com.: marca trencada de cartella rectangular amb interpuncions entre les tres lletres.

82.a3)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. B/81-11).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: PT(.)E.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 167.

Com.: marca de cartella rectangular amb interpuncions, però només se'n conserva una.

83. TROPM

Ref.: Pascual, 1991, núm. 237; Comas, 1997, núm. 175.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: TROP(hi)M(i).

Com.: és una marca de la qual només existeixen 2 exemplars, el primer a Ensérune (Lamour i Mayet, 1981) i el segon de Badalona. El *cognomen* TROPHIMI apareix a l'epigrafia monumental de *Barcino* (IRC, IV, 143, 162).

83.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 5937).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: TROPM.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 175.

Com.: segell de la col·lecció del Museu, amb unes lletres perfilades de procedència desconeguda.

84. V

Ref.: Pascual, 1991, núm. 241; Comas, 1997, núm. 198.

LP: Torre Llauder i Badalona?

Dat.: Giancola, ca. 20 dC; Saintes, 15-30 dC; Bordes, 30-80 dC.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: V().

Com.: es tracta d'una marca d'un únic caràcter que semblava procedent de Torre Llauder, perquè fins al 1997 només n'hi havia un exemplar a *Baetulo* (Comas, 1997). Les recents troballes a les excavacions de Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n, amb 7 noves marques, canvia el panorama i potser també es tracta d'una producció local.

84.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8828).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: V.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 198.

Com.: segell en cartella circular de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda.

84.a2)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona) (2011), UE1038.

LC: Museu de Badalona (AC2-11-1038-1).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: V.

84.a3)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona), UE 358.

LC: Museu de Badalona (VA-12-15-358-1).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: V.

84.a4)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona).

LC: Museu de Badalona (VA-12-15-339-5).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: V?

84.a5)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2020, núm. 147-163.

LC: Museu de Badalona (VA-12-2020).

Dat.: 40-0 aC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

84.a6)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2020, núm. 147-163.

LC: Museu de Badalona (VA-12-2020).

Dat.: 40-0 aC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

84.a7)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2020, núm. 147-163.

LC: Museu de Badalona (VA-12-2020).

Dat.: 40-0 aC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

84.a8)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2020, núm. 147-163.

LC: Museu de Badalona (VA-12-2020).

Dat.: 40-0 aC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

84.a9)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2020, núm. 147-163.

LC: Museu de Badalona (VA-12-2020).

Dat.: 40-0 aC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

84.a10)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2020, núm. 147-163.

LC: Museu de Badalona (VA-12-2020).

Dat.: 40-0 aC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

84.a11)

LT: Via Augusta / carrer de Saragossa, s/n (Badalona), UE2020, núm. 147-163.

LC: Museu de Badalona (VA-12-2020).

Dat.: 40-0 aC.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

85. QVA

Ref.: Pascual, 1991, núm. 197; Comas, 1997, núm. 168; Berni i Carreras, 2013, núm. 120.

LP: Barri Antic (Sant Boi).

Dat.: *Chrétienne H*, 15-20 dC; Luni, 40-50 dC; *Grand Ribaud D*, 9-1 aC.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: Q() VA().

Com.: dins d'aquest grup QVA ja s'havien inclòs altres segells similars del Baix Llobregat que es creia que pertanyien a la mateixa família, com QVAS, QVALE o VALE (Berni i Carreras, 2013, núm. 120). La variant QVA és produïda, sens dubte, a la terrisseria de Barri Antic de Sant Boi, que acostuma a tenir la lligadura (VA). La marca QVA està associada a altres marques en la mateixa àmfora. Les parelles QVA + SAB, QVA + F (c14), i QVA + QVALE (c15) són presents a la *Chrétienne H* en ca. 15-20 dC (Corsi-Sciallano i Liou, 1985, p. 84, núm. 47). La parella QVA + SOS està documentada sobre Dressel 3-2 a Roma (CIL, XV, 3530) i en la nau *Grand-Ribaud D* en un moment poc abans del canvi d'era (Hesnard *et al.*, 1988, p. 56). D'altra banda, aquest tipus de marca QVA es troba a Sant Boi en una producció local de gerres de ceràmica comuna oxidada.

De la forma QVA amb nexa (VA) distingim 3 variants. En elles ens crida l'atenció les dues maneres d'ajuntar la cua de la Q amb el nexa (VA), ja sigui per prolongació i contacte, o per sobreposició. La coneixem associada a altres segells fora del seu lloc de producció. La parella QVA + DE (*vide* núm. 46) és a Roma sobre una punta de Dressel 3-2 (CIL, XV, 3540). A la localitat francesa de Le Rey (Hérault) s'ha documentat la parella QVA + IVC en Dressel 3-2 (Lamour i Mayet, 1980, núm. 6 i 34).

85.a1)

LT: AC (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. 8-AC/88-485).

Dat.: ca. 50 dC.

Pos.: *in pede*.

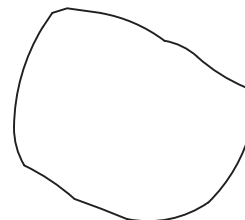
Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: Q() VA().

Bibl.: Comas, 1997, núm. 168.

Com.: l'únic exemplar que s'ha trobat està combinat amb una altra marca completament esborrada.

86. VAS

Ref.: Pascual, 1991, núm. 243; Comas, 1997, núm. 111-119.

LP: Badalona.

Dat.: Port-la-Nautique, darrer quart del segle I aC; *Cap del Vol*, 10 aC - 5 dC; Badalona: Claudi.

Tip.: Pascual 1.

Lect.: VAS(si).

Com.: és un segell ben conegut a Badalona, on se n'han trobat nombrosos exemplars en Pascual 1 (Comas, 1997, núm. 111-119). D'altres troballes són a Port-la-Nautique i a poblacions del sud de la *Gallia*, on es comercialitzaria aquesta producció, com Saintes (Étienne i Mayet, 2000) o Montoulliers (Lamour i Mayet, 1980). També s'ha documentat a *Cap del Vol* —el derelict de possible origen de *Baetulo*— i Torralba d'en Salort (Alaior, Menorca). Pel que fa a la seva lectura, no hi ha gaire *nomina* que comencin per VAS, tan sols és comú *Vassinus* o *Vassius*. Precisament, aquest *cognomen* es troba en una inscripció de *Barcino* (IRC, IV, 226) dedicada a una tal *Vassia*, datada entre el 30 aC i el 14 dC.

86.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8831).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (VA)S.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 111.

Com.: segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (VA)S.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 114.

Com.: segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

86.a2)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8839).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (VA)S.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 112.

Com.: segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

86.a5)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 5940).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (VA)S.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 115.

Com.: segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

86.a6)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 1018).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (VA)S.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 116.

Com.: segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

86.a3)

LT: Ambulatori (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. Amb./75).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (VA)S.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 113.

Com.: marca en cartella rectangular en què la lligadura (VA) també connecta amb la S.

86.a7)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8752).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

86.a4)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 1017).

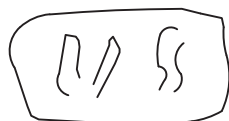
Estr.: (VA?)S.
Bibl.: Comas, 1997, núm. 117.
Com.: segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

86.a8)
LT: Badalona.
LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8831).
Dat.: Claudi.
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: (VA)S.
Bibl.: Comas, 1997, núm. 118.
Com.: segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

86.a9)
LT: Badalona.
LC: Museu de Badalona (Ref. TV/83-9605).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: (V?)S.
Bibl.: Comas, 1997, núm. 119.

86.a10)
LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-2560-106MC).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: (VA)S.

86.a11)
LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona).
LC: Museu de Badalona (VA-12-15-224-3).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: (VA)S.

87. LVOLTEIL
Ref.: Pascual, 1991, núm. 130; Comas, 1997, núm. 3.

LP: Sot del Camp (Sant Vicenç de Montalt).
Dat.: Badalona, 40 aC; Illes Formigues, 40-30 aC.

Tip.: Laietana 1 / Tarraconense 1, Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: L() VOLTEIL(i).

Com.: es tracta d'una marca produïda al Sot del Camp (Sant Vicenç de Montalt) i que es troba en diverses tipologies d'àmfores (Laietana 1 / Tarraconense 1, Pascual 1 i Dressel 3-2). És un segell que es distribueix preferentment al sud de la *Gallia* a través de Port-la-Nautique (15 exemplars) (Bouscaras, 1974; Bergé, 1990; ANTEAS, 1993), Narbona (Lamour i Mayet, 1980), Beziers (Pascual, 1991, núm. 130.11), Auterive (Pascual, 1991, núm. 130.13), La Sioutat (Benquet, 2018), Saint-Jean-le-Vieux (Mayet i Tobie, 1982) i Sainte-Foy-la-Grande (Vircoulon, 1974). Dins de la mateixa ruta cal destacar la troballa de 3 exemplars d'Empúries (Almagro, 1952).

Pel que fa a les troballes en derelictes, segueixen les mateixes rutes cap al sud de la *Gallia*; així, les troballes marines de Llavaneres (Pascual, 1977), Illes Formigues (Pascual, 1977), golf de Fòs (Amar i Liou, 1984) i *Cap Béar 1* (Liou, 1987), mentre que hi ha una única evidència de la ruta de les Balears al cap de Cavalleria (Fornells) (Nicolás, 1979).

87.a1)

LT: carrer del Germà Bernabé, s/n (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. Germà Bernabé s/n).

Tip.: Laietana 1 / Tarraconense 1.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: L(.)VOL[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 3.

Com.: es tracta d'un segell trencat en una cartel·la rectangular que representa un *duo nomina* (*praenomen* i *nomen*) separats per punt.

88. (*Signum*) III

Ref.: Carreras, 2019, núm. 57.

LP: Illa Fradera - Estació Badalona Central, Can Feu.

Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Lect.: III.

Com.: existeixen un conjunt de marques amb numerals procedents de l'excavació de la terrisseria de Can Feu (Sant Quirze del Vallès), que recorden aquesta marca (Carreras, 2019, núm. 57-59). Resulta difícil d'establir a ull nu si la pasta és de Can Feu o és una producció pròpia d'Illa Fradera, però la pasta dels exemplars d'Estació Badalona Central és idèntica a la de les altres produccions de la terrisseria.

88.a1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3002-67MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: III + III.

Com.: marca doble amb dos numerals III; en una d'elles els tres pals estan lligats a la part superior.

88.a2)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3002-67MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: III + III.

Com.: marca doble amb dos numerals III; en una d'elles els tres pals estan lligats a la part superior.

88.a3)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-12-90MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.Estr.: P + (*Signum*) III.

Com.: marca doble amb una P i un III.

89. (*Signum*) IXI

Ref.: Carreras, 2019, núm. 60.

LP: Illa Fradera - Estació Badalona Central, Can Feu.

Tip.: Pascual 1.

Com.: un altre segell numeral que sembla produir-se a Illa Fradera i del qual també hi ha exemplars a Can Feu.

89.a1)

LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-5044-1).
Pos.: *in campana*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: IXI.

90. (*Signum*) creu

Ref.: Comas, 1997, núm. 120.
LP: Horta Puig.
Tip.: Pascual 1.

Com.: un altre d'aquests segells simbòlics del qual no sabem quina és la procedència concreta.

90.a1)

LT: Badalona.
LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 5936).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: X.
Bibl.: Comas, 1997, núm. 120.

Com.: segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

90.a2)

LT: carrer de Sant Felip i de Rosés (Badalona).
LC: Museu de Badalona (SFR-12-194-1).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.

90.b1)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).
LC: Museu de Badalona (E-19-1374-4).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: (creu?).

91. (*Signum*) estrella

Ref.: Comas, 1997, núm. 199.
Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Com.: un altre d'aquests segells simbòlics del qual no sabem quina és la procedència concreta.

91.a1)

LT: Badalona.
LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8753).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: estrella.
Bibl.: Comas, 1997, núm. 199.

92. (*Signum*) flor

Ref.: Comas, 1997, núm. 229.
LP: Cal Ros de les Cabres.
Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.

Com.: els estudis recents dels materials excavats en els anys vuitanta a Cal Ros de les Cabres proporcionen un gran nombre de marques amb la flor de 6 pètals.

92.a1)

LT: Badalona.
LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8822).
Pos.: *in collo*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Bibl.: Comas, 1997, núm. 229.

Com.: iconogràficament s'assembla molt a una sèrie de marques de la terrisseria propera de Cal Ros de les Cabres.

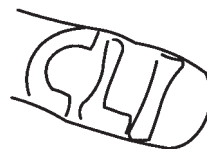

93. ...C

Tip.: Dressel 3-2 Tarraconense.

Lect.: ...]C.

Com.: si bé no coneixem exactament el segell de què es tracta, hi ha diverses opcions, des d'AC, AVC, LIC, LLC, MC, NC, SC fins a VIC; o bé la marca LC (en aquest mateix catàleg, núm. 21).

93.a1).

LT: Badalona

LC: Museu de Badalona (Ref. K/76-2630).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]C.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 232.

Com.: en cartella rectangular i amb un caràcter C gruixut.

94. ...CLI

LP: Badalona?

Lect.: ...CLI.

Com.: atès que la marca està fragmentada, resulta impossible la seva lectura i poden existir diverses possibilitats.

94.a1)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona) (2011), UE1063.

LC: Museu de Badalona (AC2-11-1063-1).

Pos.: *in campana*.Dir.: *retro*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]LI.

94.a2)

LT: lateral C-31 (Badalona) (2016).

LC: Museu de Badalona (L-31-16-316-3).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]CLI.

95. ...]NICI

Ref.: Comas, 1997, núm. 178.

Dat.: *Sud-Lavezzi 3*, 1-15 dC.

Tip.: Dressel 3-2.

Lect.: ...]NICI.

Com.: es tracta d'un segell del qual no tenim cap exemplar complet, si més no amb aquest final ...]NICI. Si es pogués interpretar que la N fos una lligadura NI, podria haver-n'hi un exemplar trobat al derelict *Sud-Lavezzi 3* (1-15 dC) on es llegeix ...]INICI i que està associat en un cas amb la marca ANDO. De la marca ANDO tenim més exemplars en el mateix vaixell i se n'ha trobat un a Can Pedrerol (Castellbisbal) (Berni i Carreras, 2013, núm. 11). Val a dir que l'exemplar de *Sud-Lavezzi 3* s'assembla molt a la marca de Badalona, tant en la cartella com en la forma de les lletres.

95.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 6617).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]NICI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 178.

Com.: segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

96. ...]VII

Tip.: Laietana 1 / Tarraconense 1.

Com.: es tracta d'un segell fragmentat en una Laietana 1 / Tarraconense 1 del qual no tenim cap paral·lel exacte. Tan sols en una marca d'Alaior (Nicolás, 1983) en Dressel 3-4 es llegeix quelcom semblant, ...]AVII.

96.a1)

LT: carrer de Pujol, 36 (Badalona) (2006), 10104/1.

LC: Museu de Badalona (HF-6-10104/1).

Tip.: Laietana 1 / Tarraconense 1.
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: ...]VII.

Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.

97. Anepigràfic
Ref.: Comas, 1997, núm. 200.
LP: El Roser o El Mual.
Tip.: Pascual 1 i Dressel 3-2.
Com.: segell circular que encara no s'ha pogut llegir, si bé podrien inferir-se algunes lletres.

97.a1)
LT: Ambulatori (Badalona).
LC: Museu de Badalona (Ref. Amb./75).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: Anepigràfica.
Bibl.: Comas, 1997, núm. 200.
Com.: segell en cartella circular.

98.c1)
LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-129MC).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.

98.d1)
LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-3956-69MC).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.

98. Il·legibles

98.a1)
LT: Ca l'Estrella (Badalona).
LC: Museu de Badalona (E-19-1408-21).
Tip.: Pascual 1.
Pos.: *in labro*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.

98.e1)
LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-5038-ILE3).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.

98.b1)
LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-3944-28MC).

98.f1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5044-3-115MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]I.

98.k1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3590).

Pos.: *in campana*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ?I[...

98.g1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5358-117MC).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. cavis*.

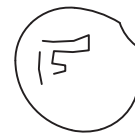
Estr.: I[...

98.l1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-2649).

Pos.: *in campana*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

98.b1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5016-ILE4).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

98.m1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5142).

Pos.: *in campana*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

98.i1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5038-ILE6).

Pos.: *in pede*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

98.n1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5145).

Pos.: *in campana*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

98.j1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5944).

Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

98.o1)

LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-53MC).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.

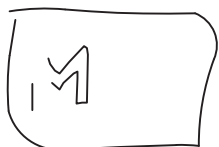
98.p1)

LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-2414).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.

98.q1)

LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-5262-37MC).
Pos.: *in campana*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: ?M?

98.r1)

LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-3945).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Estr.: ?AR?

98.s1)

LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-2495).
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.

98.t1)

LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-3331-2).
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.

98.u1)

LT: Estació Badalona Central.
LC: Museu de Badalona (EBC-08-5485).
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.

98.v1)

LT: plaça de la Constitució, 10 (Badalona),
UE28, núm. 67.
LC: Museu de Badalona (PC-00-28).
Tip.: Laietana 1 / Tarraconense 1.
Dat.: primer quart del segle I dC.
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.
Com.: cartella circular.

98.w1)

LT: plaça de la Vil·la Romana (Badalona) (2006),
UE20388, núm. 13.
LC: Museu de Badalona (VR-06-20388).
Pos.: *in pede*.
Dir.: *directa*.
Rel.: *litt. extantibus*.

98.x1)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona) (1997),
UE557, núm. 237.

LC: Museu de Badalona (FC-97-557).

Tip.: Laietana 1 / Tarraconense 1.

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

98.z1)

LT: carrer de Pujol, 36 (Badalona), 10098/1.

LC: Museu de Badalona (HF-6-10098_1).

Tip.: Pascual 1.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

98.ae1)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona), UE 2002.

LC: Museu de Badalona (VA-12-15-2002-2).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (AM?).

98.aa1)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona) (2011).

LC: Museu de Badalona (ACS2-11-1516-2).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

98.af1)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona), UE 342.

LC: Museu de Badalona (VA-12-15-342-1).

Pos.: *in pede*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

98.ab1)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona) (2011).

LC: Museu de Badalona (ACS2-11-1516-3).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

98.ac1)

LT: lateral 3 - C31 (Badalona) (2016).

LC: Museu de Badalona (L3C31-16-4002).

Tip.: Pascual 1.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

98.ag1)

LT: Via Augusta (2012-5) (Badalona), UE 347.

LC: Museu de Badalona (VA-12-15-347).

Tip.: Dressel 3-2.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

98.ab1)

LT: lateral C-31 (Badalona) (2016).

LC: Museu de Badalona (LC-31-16-2067-1).

Tip.: Dressel 3-2.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Com.: cartella rectangular.

98.ad1)

LT: carrer de Sant Felip i de Rosés (Badalona).

LC: Museu de Badalona (SFR-12-105-1).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

98.ai1)

LT: lateral C-31 (Badalona) (2016).
 LC: Museu de Badalona (LC-31-16-41216).
 Tip.: Dressel 3-2.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Com.: cartella rectangular.

98.aj1)

LT: lateral C-31 (Badalona) (2016).
 LC: Museu de Badalona (LC-31-16-4033-28).
 Tip.: Dressel 3-2.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Com.: cartella il·legible.

AFRICANA

99. ...(C?)OVNI

Nou segell.
 LP:

Com.: es tracta de l'únic exemplar conegut en una nansa de pasta africana, en què es pot llegir ...]COVNI o ...]COANI.

99.a1)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).
 LC: Museu de Badalona (E-19-1409-22).
 Pos.: *in ansa*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. cavis*.
 Estr.: ...(C?)OVNI.

Com.: es troba en una nansa curta de secció ovalada triangular típicament africana i una pasta que sembla clarament d'aquest origen.

100. PAPIRIFEL

Dat.: Testaccio, 247 dC.
 Lect.: ...I(.)F().

Com.: es tracta d'un segell del qual només es disposa d'un exemplar trobat al Monte Testaccio PAPIR/I(.)FEL amb una bona datació (Testaccio: 247 dC) (Remesal, 2007).

100.a1)

LT: Ca l'Estrella (Badalona).
 LC: Museu de Badalona (E-19-2375).
 Pos.: *in ventre*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. cavis*.
 Estr.: ...]I(.)F[...

Com.: segell fragmentat, del qual només es disposa d'una I, punt i F, a partir del qual s'ha interpretat que podia pertànyer a la família de PAPIRIFEL.

101. PC

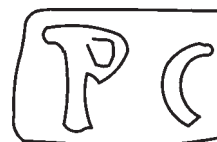
LP: Tripolitània.
 Dat.: Badalona, segle II dC.
 Tip.: Tripolitana 1.
 Lect.: P() C().

Com.: la revisió de la forma del llavi d'aquesta àmfora, la seva pasta i un paral·lel trobat a Bu Njem (Líbia) (Rebuffat, 1997) han permès reconèixer aquest exemplar com una Tripolitana 1. La pasta presenta uns grans de quars arrodonits de petites dimensions, així com òxid fèrric, per la qual cosa potser seria possible identificar la zona productora.

101.a1)

LT: Badalona.
 LC: Museu de Badalona (Ref. HI/85-923).
 Pos.: *in collo*.
 Dir.: *directa*.
 Rel.: *litt. extantibus*.
 Estr.: PC.
 Bibl.: Comas, 1997, núm. 226.

Com.: la lletra P té unes característiques molt definides, sobretot pel que fa a la rodona, que li fa un tret distintiu. La presència de la marca en el coll també és una característica de les produccions africanes.

ITÀLIA

APÚLIA - Brindisines

102. CHARI

Ref.: Palazzo, 1994; Manacorda i Pallecchi, 2012, núm. 453.

LP: Marmorelle (Brindisi).

Dat.: Marmorelle, 30 aC - 5 dC.

Tip.: Apani V - Giancola V.

Lect.: CHARI(*ton*).

Com.: segell del grup Chariton de la terrisseria de Marmorelle, que se situa en el període IIIA de la producció de la terrisseria (30 aC - 5dC). És sorprenent la importació de tantes àmfores oleàries brindisines en una data tan tardana, a diferència de la majoria d'importacions al NE d'aquesta tipologia, que arriben entre el 125-75 aC.

102.a1)

LT: solar Duran (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. SD/87-5191)

Pos.: *in campana*

Dir.: *directa*

Rel.: *litt. extantibus*

Estr.: CHARI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 210.

Com.: segell complet en una cartel·la rectangular.

103. LVCCO

Ref.: Palazzo, 1990, núm. 154.

LP: La Rosa.

Dat.: Alexandria, segle I aC.

Tip.: Apani V.

Lect.: LVCCO(*nianus*).

Com.: segell de La Rosa (Palazzo, 1990), de la qual per ara només es coneixen exemplars de la mateixa terrisseria, el de Badalona i un altre a Alexandria. La cronologia està poc definida en el segle I aC.

103.a1)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. FC/95-332-s/n).

Pos.: *in nansa*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: LVCCO.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 212.

Com.: segell molt ben conservat en què es poden llegir clarament tots els caràcters.

104. NVMENI

Ref.: Palazzo, 2013, núm. A1.01.

LP: Apani.

Dat.: Apani, *ca.* 150 aC; Vieille-Toulouse, 150 aC.

Tip.: Apani V.

Lect.: NVMENI.

Com.: segell de la terrisseria d'Apani de datació molt antiga (*ca.* 150 aC), del qual només es documenten exemplars a la mateixa terrisseria, a Vieille-Toulouse i a Badalona.

104.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 5942).

Pos.: *in nansa*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: NV(M?)(?)NI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 214.

Com.: segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda. Els caràcters centrals ME semblen erosionats i no es poden llegir correctament. És sorprenent la datació d'aquesta marca cap al 150 aC, molt abans de la fundació de la ciutat de *Baetulo*, cap al 80-70 aC. Potser la marca no prové de la ciutat sinó d'algun assentament proper anterior.

105. MTVCCILFTROGALEONIS

Ref.: Desy, 1989, núm. 1016.

Dat.: Alexandria, segle I aC; el Caire, segle I aC; Populònia, finals del segle I aC.

Tip.: Apani V.

Lect.: M() TVCCI L(uci) F(ili) TRO(menti-
nus) GALEONIS.

Com.: encara no es coneix bé la terrisseria d'aquest segell a Brindisi, ni tenim datacions gaire precises de les troballes d'Egipte i Populònia (Rovira, 2004). Ara bé, hi ha un personatge històric *M. Tuccius Galeo*, contemporani de Ciceró (Cipriano i Carré, 1989), que el mateix Ciceró cita en dues de les seves cartes datades al 47 aC (*Cic. Ad Att.* XI.12.4) i al 51 aC (*Cic. Ad Fam.* VII.8).

Pel que fa a la seva distribució, potser el treball de camp de Rovira (2004) fa que la majoria de troballes siguin a Egipte, com, per exemple, a Alexandria (9 exemplars), el Caire (5 exemplars) o Athribis (1 exemplar). Dos exemplars més es localitzen a la *Gallia*, tant a Adge (Lamour i Mayet, 1980) com al golf de Fòs (Amar i Liou, 1984).

105.a1)

LT: carrer de la Pau (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. PP/87-5030).

Pos.: *in nansa*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]CILF(.)TRO/...]EONIS.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 213.

Com.: el segell de Badalona, encara que trenat, es pot llegir perfectament com un exemplar d'aquest grup.

106. VEHILI

Ref.: Palazzo, 2013, F4.

LP: Apani.

Dat.: Apani, ca. 150-50 aC; Almeirim, 100-50 aC; Samalús, 100-75 aC; Badalona, 75-50 aC.

Tip.: Apani V.

Lect.: VEHILI.

Com.: el segell VEHILI és, potser, una de les marques més populars en les àmfores Apani V, produïdes a la terrisseria d'Apani (Palazzo, 2013). Per les diverses datacions conegudes, se situaria entre els primers dos quarts del segle I aC, i també es documenta en gran quantitat a Egipte, gràcies al treball de camp de Rovira (2004) des d'Ale-

xandria (29 exemplars), Fayum, Tanis o Cop-tos. També se'n troben altres exemplars a Delos, Sardenya o Sicília (Palazzo, 2013), al sud de la *Gallia*, com Vieille-Toulouse (Benquet i Gardes, 2008), Ensérune (Lamour i Mayet, 1980), Ginebra (Callender, 1965) i al golf de Fòs (Amar i Liou, 1984).

Pel que fa a la Península, es documenta tant a la *Hispania Ulterior* com a Alto dos Cascos (Fabião *et al.*, 2016) o Villaricos (Mateo, 2019), i també a diversos punts de la *Hispania Citerior* com Torre Llafuda (Nicolás, 1979), l'Alcúdia (Márquez i Molina, 2005, núm. 64), Bursau (Beltrán, 1980), Isona (Morán, 1997), Puig del Castell - Samalús (Carreras, 2019, núm. 88) o Sant Boi de Llobregat (Berni i Carreras, 2013, núm. 138).

106.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. HI/85-487).

Dat.: 75-50 aC.

Pos.: *in nansa*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: VEHILI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 215.

Com.: segell molt ben conservat, amb tots els caràcters, que a més a més té una datació fundacional a *Baetulo* (75-50 aC).

107. ...IO

LP: Apani.

Tip.: Apani V.

Com.: el grau de preservació del segell d'Illa Fradera fa molt difícil pronunciar-se sobre quina família de marques identificava. Totes les possibles candidates són de la terrisseria d'Apani i tres d'elles ens porten de nou a una cronologia de ca. 150 aC, que no podria correspondre a les marques de la ciutat de *Baetulo*, fundada quasi setanta anys més tard. Així doncs, les úniques candidates són les marques DAZIO i LVCRIO. No s'ha trobat cap element que pogués identificar la marca d'Illa Fradera només amb una d'elles.

107.a1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-5145).

Pos.: *in ansa*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]IO.

Com.: segell fragmentat en què es poden llegir clarament les dues lletres finals de la marca ...]IO.

CAMPÀNIA - Dressel 1B

108. NESTOR AELI

Ref.: Comas, 1997, núm. 220.

Dat.: Badalona, 50-1 aC.

Tip.: Dressel 1B.

Lect.: NESTOR AELI.

Com.: es tracta d'una marca coneguda només per 2 exemplars, un de trobat a Badalona i l'altre al golf de Fòs (Amar i Liou, 1984), que es troba fragmentat.

108.a1)

LT: carrer de Sant Josep i de Rosés (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. SJR/94).

Pos.: *in collo*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: NESTOR AELI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 220.

Com.: és l'única marca completa que es coneix d'aquesta família en un bon estat de conservació.

TIRRÈ - Dressel 1A

109. SES

LP: Cosa (Tirrè).

Tip.: Dressel 1A.

Dat.: Verbe-Incarné (Lió), 60-50 aC.

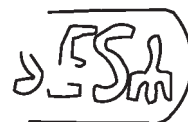
Lect.: SES(*tius*).

Com.: es tracta d'una de les variants de la marca de SESTIUS, produïda al voltant del port de Cosa (Tirrè) (Carré *et al.*, 1995) en una cronologia de mitjans del segle I aC. Marca que es distribueix sobretot pel sud de la *Gallia*, des de Bibracte (Laubenheimer, 1991; Olmer, 2003), i sobretot Lagaste (Pomas) (Rancoule, 1980) i Verbe-Incarné (Lió) (Mandy, 1989), amb un gran volum de marques. A Catalunya només se n'han trobat 3 exemplars a Empúries (Almagro, 1952; Nolla, 1974-1975; Sanmartí, Nolla i Aquilué, 1983-1984).

109.a1)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona) (2011).

LC: Museu de Badalona (ACS2-11-1457-1).

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.Estr.: SES(*tius*)(*trident*).

PICÈ - Lamboglia 2

110. DIONIS

Ref.: Callender, 1965, núm. 543.

Dat.: Lezhë, 65-35 aC.

Tip.: Lamboglia 2.

Lect.: DIONIS.

Com.: es tracta d'una marca amb molt pocs exemplars coneguts, per ara. El primer cop la va identificar Callender (1965, núm. 543) a Lugano (Suïssa) i, posteriorment, se n'han trobat altres exemplars a Milà (2 exemplars) (Bruno, 1995), Mòdena (Corti, 2004) i Lezhë, a Albània (Lahi, 2009), totes elles en Lamboglia 2.

110.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8790).

Pos.: *in nansa*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...](I?)O(NI)S.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 211.

Com.: segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

111. PAP

Ref.: Desy, 1989, núm. 199.

Dat.: Aquileia, ca. 100-50 aC; Badalona, 25-0 aC.

Tip.: Lamboglia 2 i Dressel 1.

Lect.: PAP() o P() A() P().

Com.: es tracta d'un segell amb pocs exemplars que es documenta bàsicament a Itàlia i la *Gallia* en Lamboglia 2 i Dressel 1. Es troba a Milà (Bruno, 1995), Marano Lagunare (Blanc-Bijon *et al.*, 1998), Aquileia (Verzár-Bass, ed., 1991) i Cremona (Nicodemo, Ravasi i Volonté, 2008) en Lamboglia 2; mentre que a Mont Beuvray i Decize (Olmer, 2003) i Llibeo (Garozzo, 2011), en Dressel 1.

111.a1)

LT: carrer de la Pau (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. PP/87-5803).

Dat.: 25-0 aC.

Pos.: *in nansa*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...](.)A(.)P.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 216.

Com.: en l'exemplar de *Baetulo* falta el primer caràcter i es diferencia de la resta de marques per la presència d'interpuncions.

112. PROTEMVS

Ref.: Comas, 1997, núm. 217.

Dat.: Azaila, primera meitat del segle I aC.

Tip.: Lamboglia 2.

Lect.: PROTEMVS.

Com.: és un segell que només s'ha trobat fins ara a Azaila (Beltrán, 1980) —3 exemplars— del qual només es coneix en una Apani V de Bríndisi. Així doncs, la presència en una Lamboglia 2 a *Baetulo* és una novetat i potser no és la mateixa marca PROTEMVS.

112.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8838).

Tip.: Lamboglia 2.

Pos.: *in labro*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: PROTE[...]

Bibl.: Comas, 1997, núm. 217.

Com.: només s'ha conservat la part inicial de la marca i hi falta el final. El segell és de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

113. SALVI

Ref.: Desy, 1989, núm. 904; Comas, 1997, núm. 218.

Dat.: Badalona, 40 aC.

Tip.: Lamboglia 2.

Lect.: SALVI.

Com.: es tracta d'un segell que en Lamboglia 2 només s'ha trobat a Cremona (Bruno, 1995) i a l'exemplar de Badalona. Sembla que es tracti d'un *cognomen* molt corrent, que també es troba en àmfores grecoitàliques, Dressel 1A tirrèniques i brindisines.

113.a1)

LT: Torre Vella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. TV/84-25130).

Dat.: 40 aC.

Pos.: *in collo*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: S(AL)VI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 218.

Com.: el segell es llegeix perfectament i presenta una lligadura (AL).

114. SENO

Ref.: Comas, 1997, núm. 219.

Dat.: Badalona, 40 aC.

Tip.: Lamboglia 2.

Lect.: SENO(nis).

Com.: es tracta d'un segell especial que la majoria d'autors han llegit com a SENO amb la E invertida, en comptes de llegir ONES(*ssimvs*), que podria ser la lectura més natural. Mantenint el criteri d'altres autors, com Amar i Liou (1984) per la troballa de golf de Fòs, Hvar (Blanc-Bijon *et al.*, 1998) o Cremona (Nicodemo, Ravasi i Volonté, 2008), ho llegim com SENO. Totes elles es troben en Lamboglia 2. Ara bé, la mateixa marca es pot trobar en Dressel 20 i es llegeix com a ONES.

114.a1)

LT: HI (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. HI/85-22-327).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: SENO.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 219.

Com.: l'exemplar de Badalona és igual que els altres paral·lels i fent la volta de 180° es llegeix perfectament com a ONES.

115. ...J

Tip.: Lamboglia 2 i Dressel 1C.

115.a1)

LT: carrer de Pujol, 36 (Badalona) (2005), UE10218.

LC: Museu de Badalona (HF-6-10218-3).

Tip.: Dressel 1C (caldria veure la identificació).

Dat.: finals del segle I aC.

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...JJ.

Com.: s'ha llegit com una J, però bé podria ser un altre caràcter, com una U o una V.

116. ...ILA

Dat.: Badalona, primera meitat del segle II dC.

Lect.: ...JILA.

Com.: la presència de xamota en una nansa ovalada sembla identificar una àmfora del Picè que podria ser una Dressel 1 o bé una Lamboglia 2.

116.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. TV/84-13612).

Pos.: *in ansa*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...JILA.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 227.

Com.: falta el primer caràcter per reconèixer la marca; cap altre paral·lel conegut sembla coincidir.

LIPARI

117. PVBL

LP: Portinenti (Illes Lipari).

Dat.: Cavaillon, 20 aC - segle II dC; Badalona, Tiberi.

Tip.: Richborough 527.

Lect.: PVBL().

Com.: es tracta d'una marca només coneguda a Cavaillon en un mínim de 9 exemplars d'un lot d'àmfores Richborough 527 (Borgard i Gateau, 1991) i a Portinenti (Lipari), possible centre de producció (Cavalier, 1994; Borgard i Cavalier, 2003). Resulta excepcional perquè d'aquesta tipologia d'àmfora acanalada només es coneixen

fins ara 7 famílies de marques i la PVBL és la més coneguda. Publicada per Comas (1997, núm. 225) sense reconèixer la tipologia, ara la podem ja assignar a aquesta tipologia d'àmfora que transportava *allum*, un fixador de colors a l'hora de tenyir la roba.

117.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8756).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (PVBL).

Dat.: Badalona, Tiberi.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 225.

Com.: l'exemplar està gairebé complet i identifica clarament els exemplars de Cavaillon.

COSTA BÈTICA - Salaons

118. ICIM

Nou segell.

Dat.: post. August.

Tip.: Dressel 7-11.

Lect.: I()C() I() M().

Com.: es tracta d'una marca en àmfora de salaons desconeguda fins ara.

118.a1)

LT: carrer de les Termes Romanes, 3 (Badalona) i plaça de Font i Cussó (Badalona) (2009), UE1525.

LC: Museu de Badalona (MBC-09-1525-1).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ICIM.

118.a2)

LT: carrer de les Termes Romanes, 3 (Badalona) i plaça de Font i Cussó (Badalona) (2009), UE1525.

LC: Museu de Badalona (MBC-09-1525-1).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CIM.

119. OPMLVCRSCG

CIL, XV, 3498.

LP: *Baelo Claudia*.

Dat.: *Baelo*, finals del segle I dC - principis del segle II dC.

Tip.: Dressel 21-22.

Lect.: OP(*tatus*) M() LVCR(*eti*) S(*oci*) C(*etari*) G(*aditani*).

Com.: és una marca excepcional tant per la tipologia, Dressel 21-22 de pasta de la costa gaditana, com pel segell. Ha estat llegit per Lagóstena (2001, núm. 80) com una marca del S(*oci*) C(*etari*) G(*aditani*), que corroboraria que aquesta tipologia transportava salaons. Avui en dia se sap que la Dressel 21-22 és principalment de procedència siciliana (Menchelli, 2021) i amb continguts piscícoles en el seu interior. També sembla que aquesta forma es produiria a la costa gaditana (Lagóstena, 2001), i ocasionalment a la *Tarraconense*, com demostra la presència d'un exemplar a *Caesaraugusta* amb el segell IVLITHEOPHILI (Beltrán, 2014).

Si bé la marca completa és única per ara, sí que es coneixen les marques OPMLVCR a *Baelo Claudia* —un total de 4 exemplars (Lagóstena, 2001, núm. 80)—, que podria ser el seu centre de producció. Tots aquests segells es troben en àmfores sense tipologia coneguda.

119.a1)

LT: carrer de Lladó (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. LL/85-690).

Pos.: *in labro*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. cavis*.

Estr.: ...]VCRS(C?)(G?).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 209 *bis*.

Com.: l'exemplar de *Baetulo* està fragmentat, però es pot vincular clarament als segells OPMLVCR de *Baelo Claudia*, i d'aquesta manera reconstruir la part inicial. Pel que fa a la fórmula SCG final, també existeixen d'altres paral·lels en Dressel 7-11 gaditanes i Dressel 1C (Lagóstena, 2001, núm. 38).

GUADALQUIVIR - Dressel 20

120. MAEALEX

Ref.: Carreras i Funari, 1998, núm. 39.

LP: El Mohino (Moros i Berni, 2004).

Dat.: Londres, abans del 50 aC; Kops Plateau, 41-54 dC; Xanten, 10-61 dC; Ponttailler-sur-Saône, 50-100 dC; Colònia, 90-91 dC; Vienne, 50-70 dC.

Tip.: Dressel 20 i Haltern 70.

Lect.: M() AE(li) ALEX(*andri*).

Com.: es tracta d'un segell ben conegut, del qual fins ara no se sabia el lloc de producció, fins la recent troballa d'una marca a la terrisseria d'El Mohino. Té una cronologia julioclàudia i flàvia, amb una distribució focalitzada a la frontera britànica i germana, amb troballes com Richborough, Colchester, Londres o Winterton (Carreras i Funari, 1998, núm. 39), Kops Plateau (Berni, 2017) o Colònia (Mayer, 2016), i també a la *Gallia* com a Vienne (Helly, Le Bot-Helly i Liou, 1986; CIL, XII, 21), el golf de Fòs (Amar i Liou, 1984) i Ponttailler-sur-Saône (Olmer, 1997).

El mateix segell es troba a Roma a l'Esquilí, en una Haltern 70, que segurament també es produeix a El Mohino (CIL, XV, 2689a).

120.a1)

LT: Torre Vella (Badalona).

LC: Museu de Badalona (Ref. TV/84 Ct. 6023).

Pos.: *in nansa*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (MAE)(.) (ALE)X.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 204.

Com.: exemplar amb una lligadura (MAE) al principi i un punt per separar *nomen* de *cognomen*.

120.a2)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. 76/C-1).

Pos.: *in nansa*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...](AE)(ALE)X.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 205.

Com.: exemplar fragmentat sense punt de separació amb el *cognomen*.

120.a3)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. K/76-3210).

Pos.: *in nansa*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]E(ALE)X.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 206.

Com.: exemplar fragmentat sense punt per separar *nomen* de *cognomen*.

121. CELSI

Ref.: Remesal, 1989, núm. 5.

LP: Cerro de los Pesebres.

Dat.: Nijmegen, 69-117 dC; Lió, flaviotrajana.

Tip.: Dressel 20.

Lect.: CELSI.

Com.: es tracta d'una marca coneguda a partir de les prospeccions de la terrisseria de Cerro de los Pesebres (Remesal, 1989; Barea *et al.*, 2008). A part d'aquestes marques, també se n'han trobat altres exemples al golf de Fòs, Lió, Saint-Romain-en-Gal o Southwark.

121.a1)

LT: carrer de les Termes Romanes, 3 (Badalona) i plaça de Font i Cussó (Badalona) (2009), UE1679.

LC: Museu de Badalona (MBC-09-1679-2).

Pos.: *in ansa*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: CELSI.

122. COSCONTI

Ref.: Comas, 1997, núm. 201; Berni, 1998, núm. 27.

Dat.: Badalona, finals del segle I dC - inici del segle II dC; Besançon, 65-120 dC.

Tip.: Dressel 20.

Lect.: COSCONTI.

Com.: una de les poques marques de Dressel 20 només té un paral·lel a Besançon, a part de l'exemplar de *Baetulo*.

122.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. TV/83-10627).

Pos.: *in nansa*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: COSCON(T?)I.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 201.

Com.: segell perfectament conservat amb la S i la N en direcció inversa.

123. III ENNIORIVLIORVM

CIL, XV, 2816.

Ref.: Ponsich, 1979, núm. 79; Remesal, 1986, núm. 86.

LP: Huerta del Río.

Dat.: Testaccio, ca. 145 dC.

Tip.: Dressel 20.

Lect.: III ENNIOR(um) IVLIORVM.

Com.: es tracta d'un segell ben conegut a les fronteres de l'Imperi romà (*Germania, Britannia, Gallia*) i a les excavacions del Monte Testaccio (Roma). Malgrat tot, és el primer cop que la marca es troba a una jaciment català (Berni, 1998).

123.a1)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona) (1997), UE500, núm. 365.

LC: Museu de Badalona (FC-97-500).

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

124. QFS

Ref.: Ponsich, 1979, núm. 253; Chic, 1985, núm. 209.

LP: La Dehesilla?

Dat.: Òstia (QFSAR), flavi-trajaneu.

Tip.: Dressel 20.

Lect.: Q() F() S().

Com.: el segell QFS sembla pertànyer a una família més àmplia de segells amb terminacions diverses com QFSAR d'Òstia (Étienne i Mayet, 2004, núm. 532), o bé QFSCVFM (Ponsich, 1979; Chic, 1985, núm. 209), que es podria llegir com Q(uintus) F() S() C(larissimi) V(ir) F(iglina) M(ediana?). L'exemplar de Badalona és l'únic amb només les tres lletres de *tria nomina*.

124.a1)

LT: plaça de Font i Cussó (Badalona) (1997), UE538, núm. 1399.

LC: Museu de Badalona.

Dat.: segona meitat del segle II dC.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

125. L.HORATI

LP: Coria del Río?

Dat.: Badalona, canvi d'era.

Tip.: Oberaden 83 / Ovoide 6.

Lect.: L() HORATI.

Com.: es tracta d'un segell especial, potser el més antic en una àmfora oleícola del Guadalquivir (González Tobar *et al.*, 2023), identificat inicialment com a LHOT (Comas, 1997, núm. 223), però que, a través de diversos paral·lels, s'ha pogut constatar que hi ha una lligadura (RATI) i, per tant, seria LHORATI. En el cas de *Baetulo*, la marca està molt erosionada i quasi no es veu la lligadura, només la T. És una marca que es distribueix sobretot per la *Lusitania* (Fabião *et al.*, 2016, núm. 48), a llocs com Santarém, Lisboa, Alto dos Cascos, Beja, Mesas de Castelinho; a Galícia (Castro de Vigo i Santa Tecla); Alacant (Márquez i Molina, 2005, núm. 321); Lleida (Morán, 2013) o Narbona. La marca trobada a la col·lecció de la Universitat de Sevilla (CAUS, núm. 444) indica que la procedència era Coria del Río, un indret al *lacus Ligustinus* que podria ser el centre de producció de la marca.

125.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. 2-GS/88-677).

Pos.: *in nansa*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: L(.)HOT.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 223.

Com.: la dificultat en la lectura de la marca de Badalona es deu al fet que està una mica erosionada i que de la lligadura només es veu la T i no (RATI); això sí, proporciona la millor cronologia per a la família de marques.

126. IVLINIGRI

CIL, XV, 2964.

Dat.: Hérault, 70-120 dC; Avenches, 50-105 dC.

Tip.: Dressel 20.

Lect.: IVLI NIGRI.

Com.: es tracta d'un altre segell de Dressel 20 ben conegut tant a la ciutat de Roma (CIL, XV, 2964) com a la *Gallia*, a llocs com Hérault (Rouquette, 1970), Tolosa (Labrousse, 1977) o Lió (Étienne i Mayet, 2004); a la *Germania* superior, com a Avenches (Schüpbach, 1983); a Wroxeter (Callender, 1965, núm. 770), a Mauritània Tingitana (com a Volubilis i Thamusia) (Mayet, 1978), i fins i tot a Sardenya, a Tharros (Sotgiu, 1987).

126.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8854).

Pos.: *in nansa*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: IVLINI(G?)RI.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 202.

Com.: segell de la col·lecció del Museu sense procedència coneguda. La G està completament erosionada.

127. PMANILISVPER

Ref.: Callender, 1965, núm. 208.

Dat.: Lisboa, 50-70 dC; golf de Fòs, 50-100 dC; Nijmegen, 54-79 dC; Sala, ca. 50 dC.

Tip.: Dressel 20.

Lect.: P() MANILI SVPER().

Com.: es tracta d'un segell ben conegut però del qual encara es desconeix el lloc de producció. Es troba en dues versions, PMANILISVPER o PMANILISVP i té una àmplia difusió per les principals províncies occidentals. La major part d'exemplars es troben a la *Gallia*, al golf de Fòs (7 exemplars) (Amar i Liou, 1984), Rouen (Laubenheimer i Marlière, 2010, núm. 143b), Tolosa (Labrousse, 1977), Roanne (Aulas, 1980-1981), Lió i Vienne (Étienne i Mayet, 2004, núm. 801), Nîmes, Andance i Sainte-Colombe (CIL, XII, 182 i 192a i b), Mèze (Garrote, 2015) i Amiens (Massy i Vasselle, 1976). També es troba en bon nombre a *Britannia*, a Londres (2 exemplars), Lincoln i Dorchester (Carreras i Funari, 1998, núm. 318). Ocasionalment, també apareix a Nijmegen (Berni, 2017), Erdlager (Remesal, 1997), Avenches (Callender, 1965, núm. 208), Lisboa (Fabião *et al.*, 2016) i Sala (Boube, 1973-1975).

127.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 5944).

Pos.: *in nansa*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P(.) (M?)...(S).

Bibl.: Comas, 1997, núm. 208.

Com.: segell de la col·lecció del Museu, sense procedència coneguda. L'estat de conservació de la peça fa que molts caràcters no es vegin, però sembla que podria identificar un PMANILISVP.

128. P

Ref.: Comas, 1997, núm. 207.

Dat.: Òstia, 90-120 dC; Roma, 98-161 dC; Arles, 50-70 dC.

Tip.: Dressel 20.

Lect.: P().

Com.: es tracta d'un segell poc conegut i amb una cronologia que difereix en funció del jaciment. Se n'han documentat 2 segells a la vall del Roine, un a Arles (Bigot, Duperron i Long, 2014) i l'altre a Lió (Allmer i Dissard, 1888). Els altres 3 exemplars coneguts a part del de *Baetulo* es troben a Roma (Biundo, 2008) i Òstia (Étienne i Mayet, 2004, núm. 877; Rizzo, 2014, núm. 206).

128.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 6049).

Pos.: *in nansa*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: P().

Bibl.: Comas, 1997, núm. 207.

Com.: segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

129. LPAEOA

CIL, XV, 3061.

Ref.: Remesal, 2014, núm. 1006.

LP: Arva (Maxwell, 1899).

Dat.: Monte Testaccio, 179-180 dC, 174 dC, 179 dC; Autun, 150-200 dC.

Tip.: Dressel 20.

Lect.: L() et P() AE(li) O() et A().

Com.: es tracta d'un segell ben conegut de la terrisseria d'Arva, amb molts exemples al Monte Testaccio de Roma (Remesal, 2014) en el seu format més clàssic, LPAEOA. L'exemple de Badalona és una mica diferent perquè s'hi llegeix LPEA i s'havia donat com una marca diferent (Berni, 1998, núm. 58). Ara bé, la similitud de les lletres podria suggerir una variant de la família LPAEOA.

129.a1)

LT: Badalona,

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8788).

Pos.: *in nansa*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: LPEA.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 203; Berni, 1998, núm. 58.

Com.: és un segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

130. PASSERAR

Ref.: Remesal, 1986, núm. 209.

LP: Casa del Guarda (Posadas).

Dat.: Autun, 69-118 dC; Ginebra, finals del segle I dC - principis del segle II dC; Saint Marcel, finals del segle I dC.

Tip.: Dressel 20.

Lect.: PASSERAR.

Com.: és una marca molt coneguda tant a la zona de producció, Casa del Guarda (Posadas), com a les diferents províncies occidentals. Present a Roma tant a l'Esquilí com a l'Hortus Torlonia, però també a la *Gallia* (Autun, Milau, Saint-Marcel, Nimes, Koenigshoffen, Avenches, Ginebra), *Britannia* (Londres, Caerhun, Chester), *Germania* inferior (Nijmegen, Xanten) i també al Tossal de Manises.

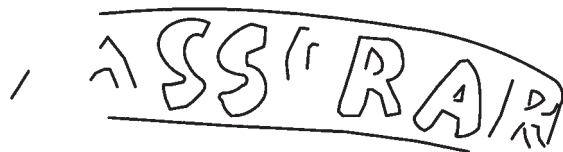
130.a1)

LT: carrer de Sant Felip i de Rosés (Badalona).

LC: Museu de Badalona (SFR-12-114-8).

Pos.: *in ansa*.Dir.: *directa*.Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ?ASS(E?)RAR.

131. VICTOR

Ref.: Ponsich, 1979, núm. 73.

LP: El Temple (Almodóvar del Río).

Dat.: Monte Testaccio, 208 dC.

Tip.: Dressel 20.

Lect.: VICTOR.

Com.: es tracta d'un segell també poc conegut, només a partir del lloc de producció —El Temple— gràcies a les prospeccions de Ponsich i les importacions al Monte Testaccio de Roma (Étienne i Mayet, 2014, núm. 294; Remesal, 2010, núm. 41). Tan sols un altre exemplar a Servian (Rouquette, 1980) i el de *Baetulo* trenquen aquesta distribució bàsica.

131.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 8835).

Pos.: *in nansa*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: VIC(T?)OR.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 209.

Com.: segell de la col·lecció del Museu de procedència desconeguda.

MARQUES D'ÀMFORES PER IDENTIFICAR-NE LA PASTA

132. LVCI?

Dat.: Badalona, Tiberi.

Lect.: L() V().

Com.: Gauloise?

132.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. F/85-2703).

Pos.: *in collo*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: LV?

Bibl.: Comas, 1997, núm. 224.

133. ...MMV...

Lect.: ...]MMV[...

133.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. R-1661).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]MMV.

Bibl.: Comas, 1997, núm. 228.

134. ...SSCO.

Lect.: ...]SSCO[...

134.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. Ct. 1014).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]SSCO[...

Bibl.: Comas, 1997, núm. 230.

135. ...VVR...

Lect.: ...]VVR[...

135.a1)

LT: Badalona.

LC: Museu de Badalona (Ref. H/90-541).

Pos.: *in campana*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: ...]VVR[...

Bibl.: Comas, 1997, núm. 231.

CERÀMICA COMUNA

136. CIA

Inèdita

LP: Estació Badalona Central.

Tip.: possible ceràmica comuna: nansa circular.

Lect.: C() I() A().

Com.: hi ha paral·lels en segells de Dressel 20 i Lamboglia 2 però amb formes molt diferents.
Lectura de la I.

136.a1)

LT: Estació Badalona Central.

LC: Museu de Badalona (EBC-08-3960-35MC).

Pos.: *in radica nansae*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: (CI)A.

137. O

LP: Estació Badalona Central.

Lect.: O().

Com.: gerra.

137.a1)

LT: Estació Badalona Central.

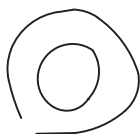
LC: Museu de Badalona (EBC-08-5145).

Pos.: *in ansa*.

Dir.: *directa*.

Rel.: *litt. cavis*.

Estr.: O.

138. RVSTICI

LP: Badalona.

Lect.: RVSTICI.

Com.: es tracta de 2 marques que es troben en una àmfora de petites dimensions amb una nansa plana amb canaladura central. La pasta és clarament local.

138.a1)

LT: carrer de les Termes Romanes, 2 (Badalona).

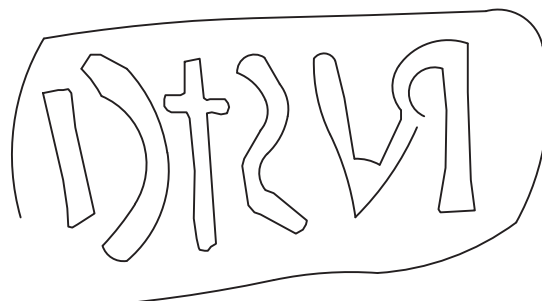
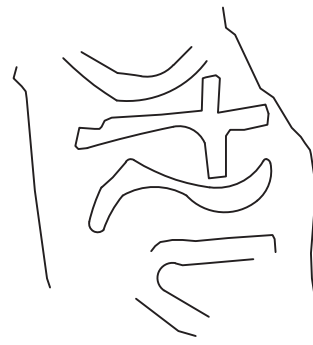
LC: Museu de Badalona (TR-2-1375-20).

Pos.: *in ansa*.

Dir.: *retro*.

Rel.: *litt. extantibus*.

Estr.: RVSTICI.

LA DIFUSIÓ DE LES ÀMFORES DE *BAETULO*: DERELICTES I *GALLIA*

Rut Geli

Museu d'Arqueologia de Catalunya - Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya (MAC-CASC)

Guillem Mauri

Museu d'Arqueologia de Catalunya - Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya (MAC-CASC)

Verònica Martínez Ferreras

Universitat de Barcelona

Joaquim Tremoleda

Museu d'Arqueologia de Catalunya - Empúries (MAC-Empúries)

Institut d'Estudis Catalans

1. INTRODUCCIÓ

Els derelictes constitueixen un testimoni directe dels fluxos comercials en època antiga i ens permeten, a partir de la seva localització i l'estudi dels carregaments, establir les rutes emprades per al transport dels productes.

Tot i això, cal prendre amb certa cautela el coneixement de les rutes a través dels derelictes, ja que la seva troballa sol ser fruit de l'atzar i es localitzen en major mesura en zones on més es practica el submarinisme o hi ha més activitat de pesca extractiva. També la naturalesa del fons on s'ubiquen, a més de la fondària, afecten el seu estat de conservació i la seva localització. Les troballes són menys freqüents en zones amb més sedimentació, com són les desembocadures de rius, però, per contra, es poden trobar molt més ben conservats i protegits. En canvi, en zones rocoses, les troballes són més freqüents, però aquests jaciments estan més abocats a la degradació per causes naturals i antròpiques (Geli, 2023, p. 2-5).

La recerca arqueològica i arqueomètrica realitzada els darrers anys sobre derelictes identificats al litoral de la Mediterrània occidental i sobre els seus carregaments ha suposat un avenç molt important per entendre les relacions co-

mercial entre les províncies *Citerior-Tarracensis* i la *Narbonensis* entre l'època republicana tardana i el període alt-imperial. En aquest estudi presentem una síntesi sobre els derelictes identificats fins al moment actual a la costa catalana i al sud de França (Portvendres), amb carregaments compostos d'àmfores Pascual 1 fabricades, en major o menor nombre, a les terrisseries de *Baetulo*.

2. LA DISTRIBUCIÓ DELS DERELICTES. LA RUTA COMERCIAL

Els derelictes amb carregament de vi envasat en àmfores Pascual 1 documentats fins ara es troben situats principalment entre la ciutat de *Narbo Martius* i la zona central de la costa catalana (figura 33). Aquesta distribució descriu un trajecte sud-nord en ruta directa des dels ports d'origen fins al port principal de destí, des d'on es redistribuïa el producte (Nieto i Raurich, 1998, p. 124; Geli, 2020, p. 75-76). Durant el període de producció de les àmfores Pascual 1, Narbona exerceix el paper de port principal, on arriben els diferents productes de les zones de producció redistribuïdes a la seva àrea d'influen-

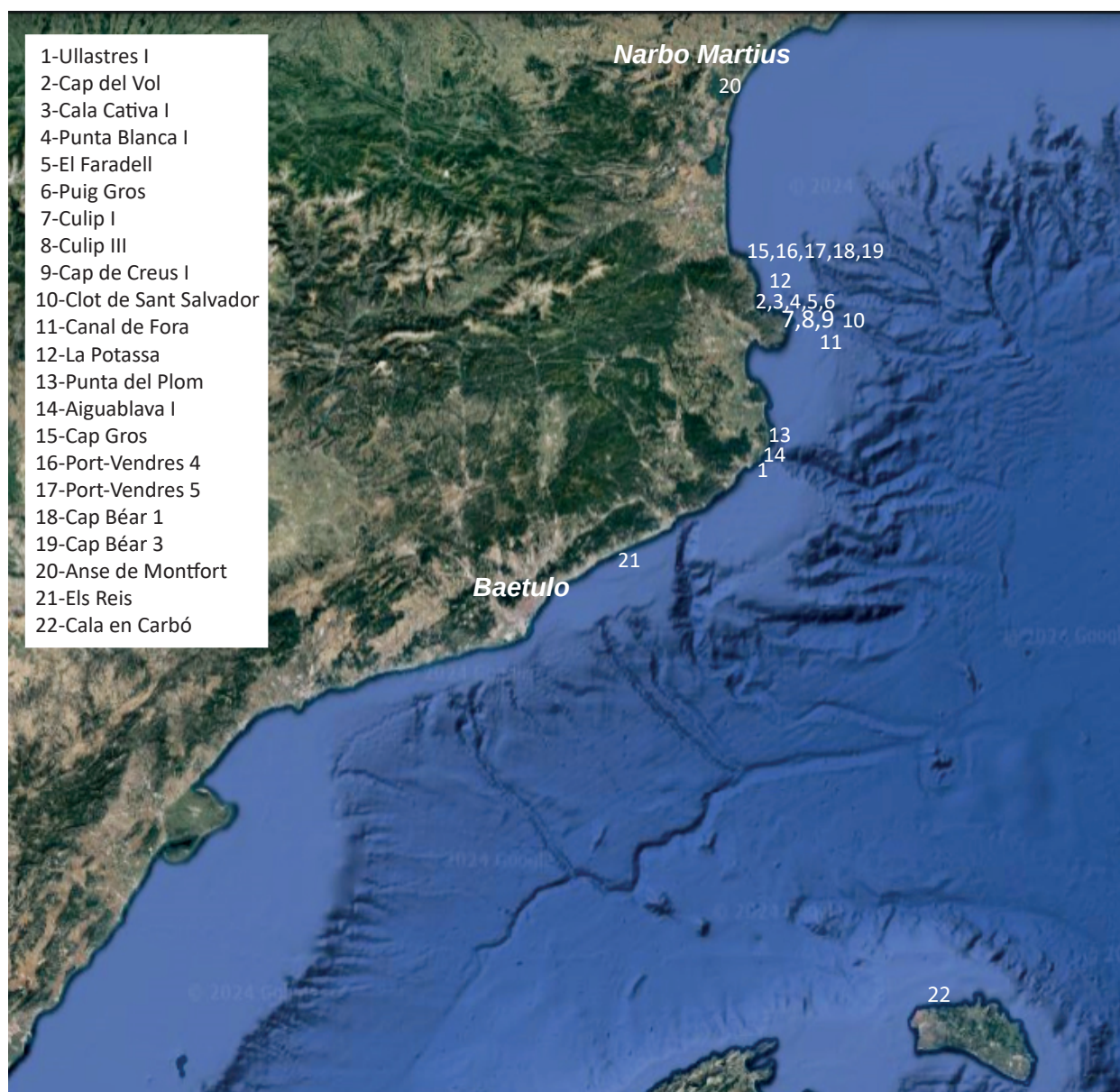

FIGURA 33. Distribució dels derelictes amb carregament d'àmfores Pascual 1. Font: Rut Geli, Guillem Mauri, Verònica Martínez Ferreras i Joaquim Tremoleda.

cia. Des de Narbona, les àmfores Pascual 1 serien exportades en bona part cap al sud-oest de la Gàl·lia fins a la Bretanya (Laubenheimer, 2005, p. 119-129; Laubenheimer, 2015; Sanchez, 2015).

Al mapa d'enfonsaments (figura 33) es pot observar com la majoria dels derelictes coneguts se situen al voltant dels principals accidents geogràfics del litoral, com són (de sud a nord) el cap de Begur, el cap de Creus i el cap Béar, ja que constitueixen punts perillosos per a la navegació en els quals s'accentua la probabilitat d'un naufragi. Dels jaciments documentats, el més meridional

és el dels Reis, al Maresme, mentre que a l'altre extrem, el més septentrional és el conegut com l'*Anse de Montfort* (Port-la-Nautique). Alguns autors inclouen en el grup de vaixells amb carregament de Pascual 1 el derelict de *La Mounine 2* (Marsella) (Brechon *et al.*, 2020, p. 148), però descartem la inclusió d'aquest vaixell en aquest grup, ja que els individus d'àmfora Pascual 1 documentats constitueixen només dues vores d'aquesta tipologia, que caldria adscriure a la tripulació i no al carregament (Solier *et al.*, 1981, p. 231-232).

Sobre els ports d'origen, el coneixement arqueològic és molt limitat; se situarien propers als nuclis urbans, als centres productors de vi i als tallers d'àmfores del sector litoral. Les instal·lacions portuàries també haurien d'acollir les àmfores fabricades a les *figlinae* situades al territori més interior si estaven destinades a un comerç marítim.

3. ELS VAIXELLS

Per entendre la navegació comercial marítima al nord-est peninsular, s'han de tenir en compte una sèrie de condicionants nàutics i tècnics a l'hora de seleccionar uns ports de càrrega, unes rutes marítimes preferents i uns tipus d'embarcacions determinats.

Coneixem bé les característiques constructives dels vaixells que transportaven àmfores Pascual 1 a partir de l'estudi de l'arquitectura naval de dos derelictes, el *Cap del Vol* i el *Cala Cativa I* (el Port de la Selva). Es tracta generalment de vaixells de fons molt pla i poc calat, adaptats a un espai nàutic format en bona part per maresmes, aiguamolls i estuaris, diferent al que presenta avui dia el litoral català. Taxonòmicament, es relacionen amb una tradició d'arquitectura naval ben documentada al golf de Lleó, basada en el sistema d'unió de les quadernes al casc mitjançant lligadures internes (Pomey, 2002). No obstant això, presenten unes característiques pròpies pel que fa als detalls, que els associen a una tradició constructiva més antiga. Podem parlar, per tant, de vaixells construïts en la mateixa àrea geogràfica de producció del vi, adaptats als condicionants marítics (Vivar, Juan i Geli, 2014, p. 97-108; Juan, 2018, p. 101).

Un altre factor a considerar en la navegació comercial antiga és l'estiba de la càrrega dels vaixells. Aquests necessitaven un pes mínim per assolir l'estabilitat i la navegabilitat, que s'aconseguia amb la càrrega i, en cas de no disposar-ne, amb el llast. Aquest condicionant bàsic de la navegació fa que sigui difícil pensar que el vaixell anés recaptant la càrrega en diferents ports fins a completar el carregament, ja que la disposició de les àmfores en la bodega d'un vaixell conformava una estiba inamovible des del port de partença.

Cal també tenir present que, en el transport marítim, un viatge d'anada en comporta un de

tornada, i un viatge en buit, sense càrrega, esdevé econòmicament i tècnicament inviable. Per tant, cal preguntar-se per la càrrega de tornada d'aquests vaixells un cop descarregaven les àmfores de vi tarraconense a Narbona. El cas del *Culip VIII* (Cadaqués, Alt Empordà), una petita embarcació inferior als 10 metres d'eslora, enfonsada al canvi d'era, amb un carregament d'una seixantena d'àmfores bètiques Haltern 70, constitueix una prova d'aquest comerç de retorn des de Narbona (Carreras *et al.*, 2004). Altres evidències donen suport a la hipòtesi d'una prevalença dels productes bètics en el viatge de retorn d'aquestes embarcacions. Per exemple, les dades del fondejador d'Aiguablava (Begur), excavat pel Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya (CASC) entre 2007 i 2008, amb una cronologia d'ús entre el segle III aC i el segle IV dC, mostren un nombre mínim d'individus tarraconenses molt similar al d'individus bètics en el període comprès entre la segona meitat del segle I aC i principis del segle I dC (Cle, 2011).

4. DERELICTES AMB CARREGAMENTS D'ÀMFORES PASCUAL 1 PROCEDENTS DE BAETULO

Malgrat la informació disponible, la recerca arqueològica sobre els derelictes amb carregament d'àmfores Pascual 1 s'enfronta a dues problemàtiques principals. Per una banda, l'espoli a què han estat subjectes les evidències que es troben a fondàries assequibles per al treball arqueològic amb metodologia científica. Per l'altra, alguns jaciments van ser excavats fa temps sense seguir una metodologia científica ni un registre sistemàtic, i la informació disponible és molt parcial. Només en alguns casos, s'han portat a terme recentment estudis que inclouen anàlisis arqueomètriques de les pastes dels contenidors per a la identificació dels centres productors (Martínez Ferreras, 2014; Martínez Ferreras *et al.*, 2013a i 2015; Brechon *et al.*, 2020). D'aquesta manera, tot i que el mapa d'enfonsaments mostra una quantitat considerable de derelictes que poden ser objecte d'estudi, els casos dels quals disposem més informació són escassos.

També hem de tenir en compte que dels vaixells que relacionem tot seguit, la majoria contenen altres àmfores Pascual 1 que van ser fabrica-

des en altres centres productors de la província que no són Badalona. En alguns casos, aquests contenidors són minoritaris en relació amb les produccions badalonines, mentre que en d'altres, les superen. En aquest estudi només comentarem el material que sabem que procedeix de les indústries de la ciutat segons l'anàlisi epigràfica i arqueomètrica dels envasos documentats a sis derelictes.

4.1. CAP DEL VOL

Aquest derelictes enfonsat al Port de la Selva va ser molt espoliat i s'ha perdut la major part de les àmfores del seu carregament. Tot i això, la conservació de la seva arquitectura naval va permetre'n l'estudi i la restitució de les línies d'aigua, i se situà la seva eslora en 15 metres. A partir d'aquestes dimensions, calculem que podria haver transportat un mínim de 400 àmfores Pascual 1 si comptem una sola capa a la bodega del vaixell, i entre 600 i 700 si es consideren dues capes d'àmfores estibades. Els materials de la tripulació recuperats situen la data de l'enfonsament cap al canvi d'era, entre els anys 10 aC i 5 dC (Nieto i Foerster, 1980; Nieto, 1982; Vivar, Juan i Geli, 2014; Geli *et al.*, 2024).

De les àmfores del carregament, un total de 30 individus han estat objecte d'estudi arqueomètric de les pastes, que ha permès determinar que la major part del conjunt provenia dels tallers ceràmics situats a l'extraradi de *Baetulo* (Martínez Ferreras *et al.*, 2013a; Geli *et al.*, 2024).

Tot i el grau d'espoli patit, aquest derelictes presenta nombrosa epigrafia estampillada en llavis i pivots d'àmfora Pascual 1 (figura 34). El segell més ben representat dins el conjunt és M·PORC (figura 34a), que es localitza abundantment a la ciutat de Badalona (Comas, 1985, p. 132, figura 59-60, lám. II-v; Comas, 1997) i ha estat associat amb el taller ceràmic de Can Peixau gràcies a l'anàlisi arqueomètrica (figura 35) (Martínez Ferreras, 2014; Comas i Martínez Ferreras, 2015, p. 136-138).

Una altra marca documentada sobre llavi és Q·F·S, en cartella rectangular, també identificada a les terrisseries de *Baetulo*, i la caracterització arqueomètrica portada a terme la vincula amb una provenença en aquesta ciutat (Comas, 1997, núm. 109; Comas i Martínez Ferreras, 2015, p. 137-138) (figures 34b i 35).

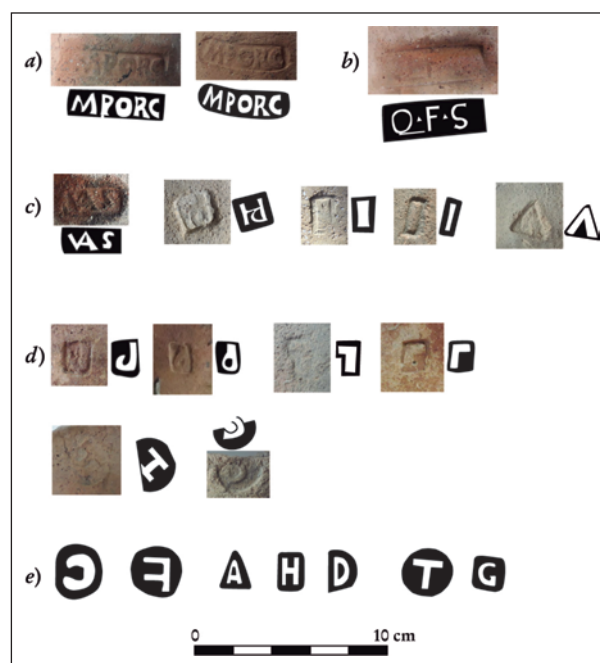

FIGURA 34. Segells identificats a *Baetulo* documentats al derelictes de *Cap del Vol* (el Port de la Selva). Font: Rut Geli, Guillem Mauri, Verònica Martínez Ferreras i Joaquim Tremoleda.

D'altra banda, trobem una sèrie d'exemplars amb estampilles ubicades a la part alta del pivot. Alguns paral·lels d'aquestes marques, com VAS, I en cartella quadrada, H en cartella quadrada i A en cartella triangular (figura 34), han estat també identificats a les terrisseries d'àmfores de *Baetulo*, i els estudis arqueomètrics confirmen aquest origen (figura 35) (Geli *et al.*, 2024).

En el cas d'un altre conjunt de segells presents en les àmfores del derelictes, coneixem paral·lels documentats als forns de *Baetulo*, però no s'ha fet cap anàlisi que certifiqui aquesta provenença; tots han estat documentats al vaixell *Els Ullastres I*. Es tracta de dos exemplars amb P invertida en cartella quadrangular, una sense tancar i l'altra més arrodonida; un exemplar dels segells S en cartella circular; L invertida en cartella quadrangular, i L invertida en cartella resseguint la lletra.

Segons informació antiga sobre l'epigrafia del derelictes (Pascual, 1991), també s'hi van documentar altres marques sobre pivot: C i F retrògrades, ambdues amb marc circular, que han estat també documentades als tallers de *Baetulo* (Comas, 1985 i 1997); T, en marc circular, per ara només documentada a Port-la-Nautique (Narbona), i I en marc rectangular resseguint la lletra,

la qual, per ara, s'ha localitzat únicament al derelict *Cap del Vol* (figura 34e).

A part de totes aquestes marques que poden ser associades majoritàriament amb la ciutat romana de Badalona, el derelict portava una minoria d'àmfores que, a partir dels resultats arqueomètrics, podem assegurar que van ser produïdes en altres punts de la Laietània. La composició

d'alguns d'aquests individus és compatible amb les produccions amforals dels tallers situats a la Laietània nord-oriental, entorn d'*Iluro*; en el cas d'un pivot amb el segell PH en cartella quadrada, l'àrea de provenença no ha estat identificada amb precisió, però la caracterització arqueomètrica apunta cap al sector del Llobregat (figura 35).

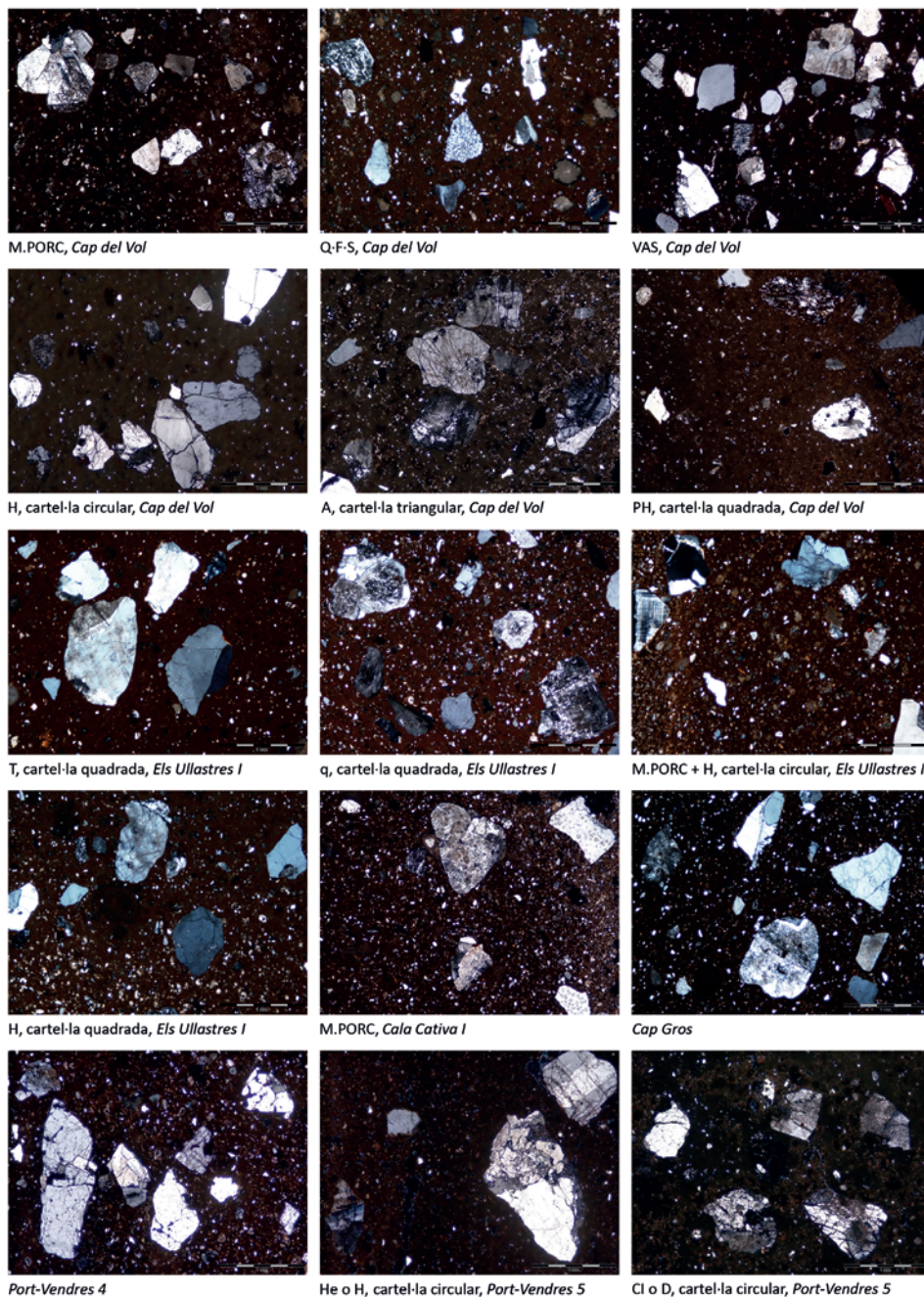

FIGURA 35. Fotografies de làmines primes d'àmfores Pascual 1 procedents de les terrisseries de *Baetulo* dels derelictes presentats en aquesta obra (40× LPC). Font: Rut Geli, Guillem Mauri, Verònica Martínez Ferreras i Joaquim Tremoleda.

4.2. *ELS ULLASTRES I*

El derelict *Els Ullastres I* (Palafrugell, Baix Empordà), enfonsat al canvi d'era, transportava un carregament homogeni d'àmfores Pascual 1 estibades a la bodega en dues capes. L'eslora del vaixell se situaria al voltant dels 15 metres i podia arribar a transportar unes 600-700 àmfores (Mauri, 2017 i 2019). Com en el cas anterior, s'han identificat un gran nombre d'exemplars estampillats; la caracterització arqueomètrica de 28 àmfores amb segell i sense apunta que la majoria van ser fabricades als tallers ceràmics de *Baetulo*.

El pis superior estava compost en la seva totalitat per àmfores amb els segells T (majoritari) i Q al llavi, ambdós en cartella quadrada. Els estudis arqueomètrics de la pasta ceràmica d'aquestes àmfores indiquen una provenença dels forns de l'àrea de *Baetulo* (figura 35). A aquest grup probablement se li podria afegir el segell F *retro* en cartella quadrada al llavi, documentat en un individu que presenta les mateixes característiques morfològiques i d'anàlisi macroscòpica de les pastes (figura 36a) (Geli *et al.*, 2024).

Les àmfores del pis inferior presenten més heterogeneïtat pel que fa a la composició i als segells. Tot i això, la majoria dels exemplars analitzats, incloent les àmfores sense segell, procedeixen de *Baetulo* o de la vall inferior del riu Besòs. S'hi troba representat el segell M·PORC, estampillat en cartella rectangular sobre el llavi. Aquest apareix en solitari o associat als segells A o H, en cartella circular i situats al pivot (figura 35). En altres exemplars, en els quals només es conserva el pivot, trobem també les marques S i LL en cartella circular (figura 36b).

Un segon grup d'àmfores contenen segells d'una sola lletra sobre el pivot en els quals la cartella ressegueix la forma de la mateixa lletra. Es tracta de H, en cartella quadrada (figura 35); P, invertida, en cartella ovalada en alguns casos i amb un extrem ovalat o escairat en d'altres, i A, invertida, en cartella triangular (figura 36c). L'anàlisi arqueomètrica de les àmfores amb segell H permet associar-les a una provenença badalonina. Malgrat que no disposem de dades arqueomètriques sobre la resta de segells d'aquest grup, tant les similituds tipològiques dels envasos, com les característiques macroscòpiques de les pastes, suggereixen un origen comú en el territori de Badalona, com ja havien atribuït altres autors en es-

tudis anteriors (Comas, 1985 i 1997; Nieto i Raurich, 1998). A més, els resultats de les analítiques arqueomètriques del segell amb una A invertida, en cartella triangular, procedent de *Cap del Vol*, assenyalen els forns de *Baetulo* com els centres de producció (Geli *et al.*, 2024).

Un tercer conjunt de pivots, probablement procedents del pis inferior, presenten segells que també han estat relacionats amb els forns ceràmics de l'àrea de Badalona, tant des del punt de vista arqueològic com arqueomètric: VAS, en cartella rectangular, amb nexa entre la V i la A (Pascual, 1977; Comas, 1997; Nieto i Foerster, 1980); L, invertida, en cartella quadrangular (Nieto i Foerster, 1980); L, invertida, en cartella que ressegueix la forma de la lletra (Comas, 1997; Nieto i Foerster, 1980); V, invertida, en cartella triangular resseguint la lletra (Nieto i Raurich, 1998), i D, orientada a l'esquerra, en cartella que ressegueix la lletra (Comas, 1985) (figura 36d). Finalment, s'han documentat tres marques de les quals no es coneixen paral·lels i són, per ara, úniques del derelict *Els Ullastres I*. Es tracta d'un petit segell amb la lletra O emmarcada en cartella quadrangular, un segell amb la lletra C orientada cap a l'esquerra en cartella en forma de mitja lluna i un segell amb la lletra S en cartella rectangular (figura 36e).

L'anàlisi arqueomètrica, juntament amb l'estudi dels segells, permet determinar que la major part de les àmfores del carregament del vaixell *Els Ullastres I* tenia el seu origen a *Baetulo*. Les úniques excepcions són els individus corresponents a àmfores del tipus Pascual 1B, tipologia molt minoritària en el carregament del vaixell (nombre mínim d'individus [NMI]: 6); la recerca arqueomètrica apunta una provenença per a aquests envasos en altres zones de l'antiga Laietània que podríem situar al sector nord-oriental, entorn de la ciutat d'*Iluro*, i a la plana baixa del Llobregat. La poca quantitat d'àmfores Pascual 1B documentades al derelict *Els Ullastres I* podria indicar, bé que aquests envasos pertanyien a la tripulació, bé que transportaven un producte diferent al del carregament principal o el mateix producte procedent d'altres zones, amb diferent qualitat i amb la finalitat de servir com a mostra (Geli *et al.*, 2024).

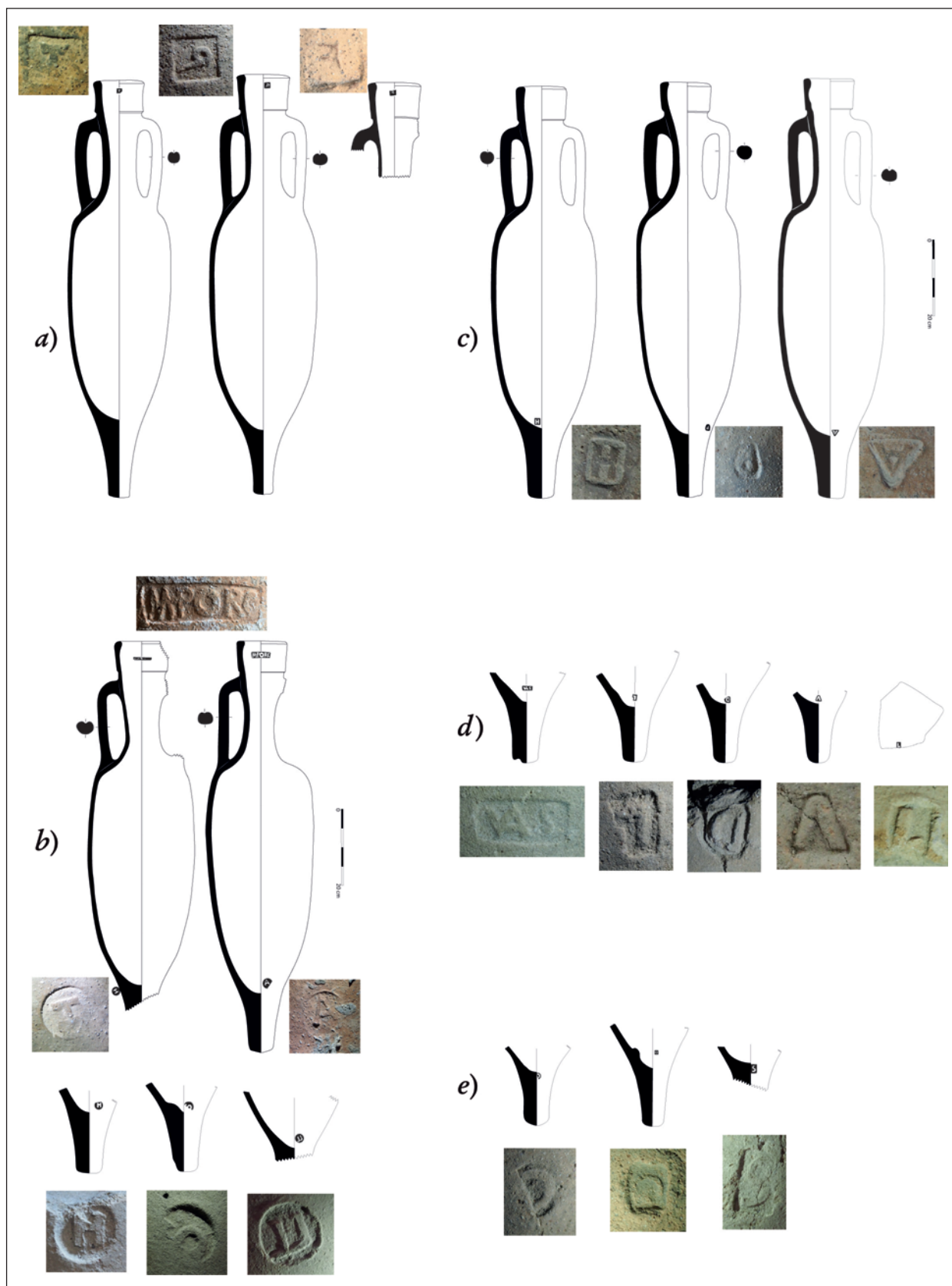

FIGURA 36. Segells identificats a *Baetulo* documentats al derelict *Els Ullastres I* (Palafrugell).
Font: Rut Geli, Guillem Mauri, Verònica Martínez Ferreras i Joaquim Tremoleda.

4.3. CALA CATIVA I

El carregament del vaixell *Cala Cativa I*, enfonsat al Port de la Selva, ha estat molt espoliat, però les restes arqueològiques documentades indiquen que estaria constituït de manera homogènia per àmfores Pascual 1. L'estudi dels materials de la tripulació situen la data de l'enfonsament entre el 40 aC i el 25 aC. L'eslora del vaixell, restituïda a partir de les restes de fusta conservades, tindria al voltant de 12 metres.

La caracterització arqueomètrica realitzada sobre 19 àmfores Pascual 1 del derelictes mostra proveniències diverses. Tot i així, entre els individus analitzats, el grup més majoritari presenta una composició compatible amb l'àrea de *Baetulo* (figura 35). Aquesta interpretació se sosté en la presència del segell M·PORC en aquest grup, que es troba representat en 3 individus (figura 37) (Comas i Martínez Ferreras, 2015; Geli *et al.*, 2024).

4.4. CAP GROS

Els materials recuperats per a l'estudi d'aquest vaixell enfonsat a la zona del cap Béar, al sud de França, són escassos. El carregament format per àmfores Pascual 1, de les quals se n'han recuperat fragments pertanyents a 24 individus, presenta una gran homogeneïtat pel que fa a la composició de les pastes; exceptuant un individu que procediria del territori d'*Iluro*, i que es podria atribuir a la tripulació, la resta d'exemplars tindrien un origen a *Baetulo* (figura 35). Cap de les àmfores presenta epigrafia, tot i que s'han localitzat marques incises o digitades en alguns pivots. En 12 dels 19 pivots conservats s'ha documentat un digitat simple o doble, generalment orientat de forma paral·lela a l'eix de l'àmfora. A diferència dels segells, aquestes marques són més senzilles en disseny i execució, i farien referència a l'organització de la producció, per comptar o identificar un artesà (Laubenheimer, 1985; Martín Menéndez, 2015; Brechon *et al.*, 2020).

L'escassetat de materials atribuïbles a la tripulació no permet extreure una cronologia precisa de l'enfonsament més enllà de la indicada per l'interval de producció de les àmfores Pascual 1 que conformen el carregament.

FIGURA 37. Segells M·PORC documentats al derelictes de *Cala Cativa I* (el Port de la Selva).
Font: Rut Geli, Guillem Mauri, Verònica Martínez Ferreras i Joaquim Tremoleda.

4.5. PORT-VENDRES 4

El derelictes *Port-Vendres 4*, localitzat al sud de França, ha estat molt espoliat i només se n'ha documentat una petita part del carregament. D'acord amb l'estudi arqueològic i l'anàlisi arqueomètrica realitzada sobre algunes de les àmfores recuperades, transportava un carregament heterogeni tant pel que fa al tipus d'àmfores com al seu origen. La cronologia de l'enfonsament se situaria entre el 40 aC i el 30 aC i, a diferència dels casos comentats anteriorment, a *Port-Vendres 4* s'han identificat àmfores d'origen tarraconense i itàlic formant part del carregament. En relació amb les primeres, s'ha recuperat un nombre mínim de 31 individus de Pascual 1 provinents de diversos tallers de la *Tarraconense*; les àmfores d'origen itàlic van ser fabricades en

diferents zones de la costa tirrena; corresponen a 36 exemplars de Dressel 1B i 22 de Lamboglia 2, els darrers atribuïts a la Campània i, concretament, al golf de Nàpols (Kotarba, Castellví i Mazière, 2007, p. 625; Martínez Ferreras *et al.*, 2015).

Entre les àmfores Pascual 1 caracteritzades, s'han identificat produccions de la vil·la de Sant Pol de Mar, una amb el segell CHR, i d'altres tallers del sector litoral entre *Iluro* i *Blandae*. Però també destaca la presència d'alguns envasos procedents de Badalona (figura 35) i, probablement, d'altres tallers situats al curs inferior del riu Llobregat (Martínez Ferreras *et al.*, 2015).

Part de les àmfores Pascual 1 del carregament presenten epigrafia, però tant les característiques macroscòpiques com la seva caracterització arqueomètrica no les fan compatibles amb l'àrea de Badalona. En 7 individus hi ha representat el segell S retrògrad, generalment associat a altres marques com un grafit VS i els segells DE, B i TH (Martínez Ferreras *et al.*, 2015). Aquest segell S, en posició *retro* i cartella quadrangular, no es coneix en cap taller ceràmic del nord-est peninsular (figura 38).

La diversitat de tipologies amfòriques identificades en aquest derelict, amb un clar carregament heterogeni pel que fa a l'origen de la càrre-

ga, procedent de zones de producció situades a la *Hispania Citerior* i a la costa tirrena d'Itàlia, suggereix que realitzaria un comerç de redistribució.

4.6. PORT-VENDRES 5

Port-Vendres 5 correspon també a un derelict localitzat al sud de França i que transportava un carregament heterogeni en el moment del seu enfonsament. Les intervencions arqueològiques realitzades han permès recuperar un nombre mínim de 148 individus d'àmfora Pascual 1, 11 exemplars de Dressel 2-4 tarraconenses i 5 grans plaques de marbre. Els materials de la tripulació situen la cronologia de l'enfonsament entorn les dues primeres dècades del segle I dC (10-20 dC) (Kotarba, Castellví i Mazière, 2007, p. 623-625; Martínez *et al.*, 2013b, p. 95-106).

Els estudis de pastes de les àmfores Pascual 1 i Dressel 2-4 han permès distingir dues zones de procedència principals: per una banda, *Blandae* i *Iluro*, i per l'altra, les indústries urbanes instal·lades al *suburbium* occidental de la ciutat de *Baetulo*. D'un total de 19 àmfores Pascual 1 analitzades, 6 provenen dels voltants d'*Iluro* i *Blandae*, i 5 (3 amb segell) serien compatibles amb les produccions amfòriques de *Baetulo* (Martínez *et al.*, 2013b, p. 95-106). Els segells en cartella circular identificats sobre alguns pivots podrien tenir una lectura diferent de la proposada en anteriors publicacions (figura 35); d'aquesta manera, HE podria ser només H, i CI podria correspondre a D; tant H com D han estat recuperats en pivots d'àmfora Pascual 1 a *Cap del Vol* i a *Els Ullastres I* (Geli *et al.*, 2024).

5. CONCLUSIONS

Entre els casos d'estudi avaluats, podem diferenciar els derelictes que representen carregaments homogenis, com *Cap del Vol*, *Els Ullastres I*, *Cala Cativa I* i *Cap Gros*, dels conformats per carregaments heterogenis, com *Port-Vendres 4* i *Port-Vendres 5*.

Generalment, quan es tracta de carregaments de composició homogènia, parlem de vaixells de comerç directe des de la zona de producció cap als centres receptors. Les evidències arqueològi-

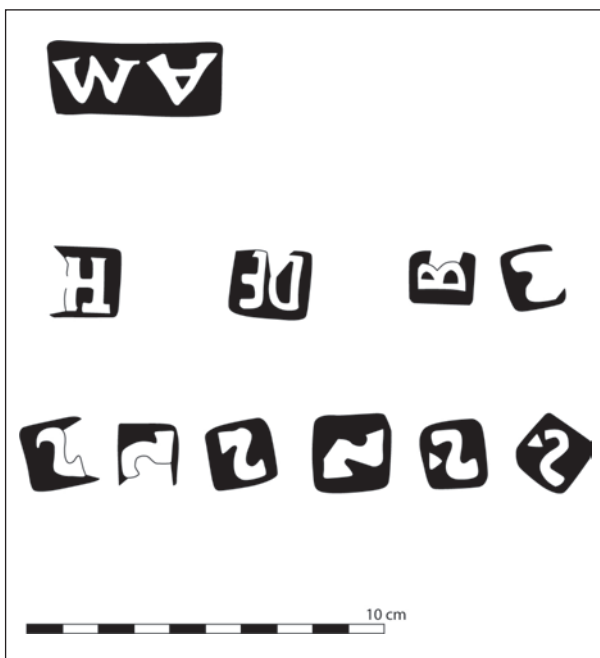

FIGURA 38. Segells identificats en les àmfores Pascual 1 del derelict *Port-Vendres 4* (França). Font: Martínez Ferreras *et al.*, 2015, p. 283.

ques daten aquest tipus de carregaments entre els anys 40-25 aC, com demostra l'exemple de *Cala Cativa I*, i el canvi d'era, com evidencien *Cap del Vol* i *Els Ullastres I*; no obstant això, cal destacar que les àmfores Pascual 1 de *Cala Cativa I* presenten una gran diversitat composicional i poden ser atribuïdes a diversos tallers de la Laietània. En canvi, en els carregaments dels derelictes *Cap del Vol* i *Els Ullastres I*, característics d'època augustal, les àmfores Pascual 1 són majoritàriament d'origen badaloní.

Quan la composició del carregament és heterogènia, segurament es tracta de vaixells de redistribució, que han embarcat les diverses mercaderies en un port principal per ser redistribuïdes a la seva zona d'influència. Els dos exemples avaluats presenten unes cronologies lleugerament distants. D'una banda, *Port-Vendres 4*, datat entre 40 aC i 30 aC, seria proper en el temps a *Cala Cativa I*, però correspon a un cas únic de transport marítim d'àmfores Pascual 1 amb envasos vinaris d'origen itàlic. En canvi, *Port-Vendres 5* és un dels exemples més tardans del comerç marítim entre la *Tarraconensis* i la *Narbonensis*. Datat a les primers dècades del segle I dC, comercialitzava àmfores Pascual 1 juntament amb Dressel 2-4, que serà el contenidor que substituirà progressivament el tipus Pascual 1 durant la primera meitat del segle I dC. D'aquesta manera, *Port-Vendres 5* podria evidenciar una nova dinàmica comercial, en la qual les àmfores Pascual 1 de Badalona ja han perdut certa rellevància en el comerç marítim cap a la Gàl·lia, en detriment d'altres zones productores que recuperen o adquireixen el protagonisme.

Els tres exemples de vaixells que presenten composició homogènia i il·lustren un comerç directe des de *Baetulo* cap a Narbona són el *Cap del Vol*, *Els Ullastres I* i *Cap Gros*. Reflecteixen una dinàmica productiva i comercial del vi de la ciutat de *Baetulo*, amb una capacitat de produc-

ció molt alta i capaç de noliejar la càrrega sencera d'aquests vaixells. Majoritàriament, les àmfores d'aquests tres carregaments procedeixen dels tallers de Can Peixau i Illa Fradera (Antequera *et al.*, 2010; Padrós *et al.*, 2013, p. 439-454), que disposaven d'uns equipaments potents i d'unes estructures portuàries. Aquestes produccions tenien un circuit comercial orientat al port de Narbona. L'absència de segells M·PORC a Empúries (Almagro, 1952, p. 199-224) demostra que, en una navegació de cabotatge, aquests vaixells no feien escala a la ciutat, tot i passar-hi per davant. Al contrari, el port principal de recepció de les àmfores seria Narbona, des d'on eren redistribuïdes als mercats de destí. Aquesta tendència marca l'inici d'una dinàmica comercial, que es manifestarà durant tota l'època alt-imperial, segons la qual Empúries esdevindrà un port secundari, en favor de Narbona, que guanya protagonisme (Geli *et al.*, 2024).

Pel que fa als vaixells de composició heterogènia, donada la problemàtica de l'estiba de la càrrega a la bodega del vaixell, que fa molt difícil la possibilitat que aquests fessin escales al llarg del recorregut per anar recaptant les diferents mercaderies, és més plausible la hipòtesi que es tracti de vaixells que haurien embarcat els productes en un port principal per ser redistribuïts. Aquest seria el cas dels derelictes *Cala Cativa I*, amb Pascual 1 fabricades en diferents tallers del sector central català, i *Port-Vendres 4* i *Port-Vendres 5*, en els quals la diversitat de tipologies i provenien-ces és més gran.

La presència de produccions de *Baetulo* en els vaixells de redistribució indica la importància econòmica d'aquest centre productor i exportador vitivinícola, sobretot cap al canvi d'era, capaç de noliejar la càrrega sencera de vaixells, com el de *Cap del Vol* i *Els Ullastres I*, i de tenir presència en les càrregues dels vaixells de redistribució, com *Port-Vendres 4* i *Port-Vendres 5*.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILERA, A.; REVILLA, V. (1994). «Artesanado cerámico y estadística. Análisis de las producciones anfóricas del taller de Can Portell (Mataró, el Maresme)». *Laietania* [Mataró: Museu de Mataró], núm. 9, p. 215-232.
- ALCUBIERRE, D.; ARDIACA, J.; ARTIGUES, P. L.; RIGO, A. (2020). «Las fases bajoimperial y tardoantigua de la villa del Pont del Treball Digne (Barcelona), siglos IV-VI». A: *Actas del Congreso Internacional «Las villas romanas bajoimperiales de Hispania»* (Palència, 15-17 novembre 2018), p. 259-270.
- ALFARÀS, R. (1894). «Pesca de ánforas». *Boletín de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa* [Barcelona], núm. 40, p. 89-94.
- ALLMER, A.; DISSARD, P. (1888). «Trion. Antiquités découvertes en 1885, 1886 et antérieurement au quartier de Lyon dit de Trion». A: *Mémoires de l'Académie des Sciences, Belles-Lettres et Arts de Lyon. Volume vingt-cinquième*. Lió.
- ALMAGRO, M. (1952). *Las inscripciones ampuritanas griegas, ibéricas y latinas*. Barcelona: Diputació Provincial de Barcelona: CSIC.
- AMAR, G.; LIOU, B. (1984). «Les estampilles sur amphores du golfe de Fos». *Archaeonautica* [París: CNRS], núm. 4, p. 145-211.
- ANTEAS (1993). *Rapport du sondage 53-93 réalisé du 01.05 au 31.05 1993. Site: Port-la-Nautique (Narbonne, Aude)*. Narbona: Association Narbonnaise de Travaux et d'Études Archéologiques Subaquatiques, p. 65.
- (1995). *Anse de Montfort, Narbonne, Aude; rapport du sondage*. Narbona: Association Narbonnaise de Travaux et d'Études Archéologiques Subaquatiques, p. 24-26.
- ANTEQUERA, F. (2009). «Memòria de la intervenció preventiva en les obres de construcció del Projecte d'aparcament subterrani de l'Illa Fradera (Badalona, Barcelonès)». [Memòria dipositada al Museu de Badalona]
- ANTEQUERA, F.; PADRÓS, P.; RIGO, A.; VÁZQUEZ, D. (2010). «El suburbium occidental de Baetulo». A: VAQUERIZO, D. (ed.). *Las áreas suburbanas en la ciudad histórica: Topografía, usos, función*. Córdoba. (Monografías de Arqueología Cordobesa; 18), p. 173-210.
- ANTEQUERA, F.; VÁZQUEZ, D.; RIGO, A. (2011). «Desenvolupament urbà i industrial extramurs de Baetulo: ocupació republicana, centre productor amfòric i necròpolis alt-imperials». *Tribuna d'Arqueologia* [Barcelona], núm. 2009-2010, p. 265-294.
- AULAS, C. (1980-1981). «Marques et inscriptions sur amphores trouvées à Roanne». *Cahiers Archéologiques de la Loire* [Roanne: Fédération des Groupes de Recherches Archéologiques du Département de la Loire], núm. 1, p. 61-91.
- BALIL, A. (1964). «Mosaicos romanos de Baetulo (Badalona)». *Zephyrus: Revista de Prehistoria y Arqueología* [Salamanca: Universidad de Salamanca], núm. 15, p. 85-100.
- BARBERAN, S.; MALIGNAS, A.; MARTÍNEZ FERRERAS, V.; RENAUD, A.; SILVÉRÉANO, S.; VINCENT, G. (2009). «Un ensemble augustéen mis au jour au pied du monument corinthien de l'agglomération du Castellàs (Murviel-lès-Montpellier, Hérault)». A: *Actes du Congrès de Colmar*. Marsella: Société Française Étude Céramique Antique Gaule, p. 289-317.
- BAREA, J. S.; BAREA, J. L.; SOLÍS, J.; MOROS, J. (2008). *Figlina 'Scalsensia': un centro productor de ánforas Dressel 20 de la Bética*. Barcelona: Universitat de Barcelona. (Instrumenta; 27)
- BARRAL, X. (1978). *Les mosaïques romaines et médiévales de la 'Regio Laietana': Barcelona et ses environs*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- BATS, M. (1975). «Lueurs nouvelles sur Beneharnum-Lescar à l'époque gallo-romaine». *Revue de Pau et du Béarn*, núm. 3, p. 25-37.
- BECKER, C.; CONSTANTIN, C.; DESBAT, A.; JACQUIN, L.; LASCoux, J. P. (1986). «Le dépôt d'amphores augustéen de la rue de la Favorite à Lyon». *Figlina* [Lió: Société Française d'Étude de la Céramique Antique en Gaule], núm. 7, p. 65-89.
- BELTRÁN, M. (1980). «El comercio del aceite en el valle del Ebro a finales de la República y comienzos del Imperio romano». A: BLÁZQUEZ MARTÍNEZ, J. M. (ed.). *Producción y comercio del aceite en la Antigüedad: Primer Congreso Internacional*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, p. 187-224.
- (2014). «Iulius Theophilus. Un nuevo fabricante de salazones tarraconenses en época de Augusto». A: ESCRIBANO, M. V.; DUPLÁ, A.; SANCHÓ, L.; VILLACAMPA, M. A.

- (coord.). *Miscelánea de estudios en homenaje a Guillermo Fatás Cabeza*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 143-153.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J.; COMAS, M.; GURRI, E.; JUAN, J. (2006). «Noves aportacions sobre la producció de vi a la Laietània romana: instal·lacions vinícoles i anàlisis de residus». *Quarhis: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, núm. 2, p. 92-107.
- BENQUET, L. (2013). «Les importations d'amphores au Ier siècle av. J.-C.: le faciès Toulousain». A: OLMER, F. (ed.). *Itinéraires des vins romains en Gaule: IIIe-Ier siècles avant J.-C. Confrontation de faciès: Actes du colloque européen organisé par l'UMR 5140 du CNRS, Lattes, 30 janvier - 2 février 2007*. (Monographies d'Archéologie Méditerranéenne. Hors-série; 5), p. 139-158.
- (2018). «Les premières importations de vin espagnol dans le sud-ouest de la Gaule à partir des timbres sur amphores de Tarraconaise». A: RIVET, L. (ed.). *Actes du Congrès de Reims, 10-13 mai 2018*. Marsella: Société Française Étude Céramique Antique Gaule, p. 519-526.
- BENQUET, L.; GARDES, P. (2008). «Les dernières phases d'occupation de l'oppidum de Vieille-Toulouse (Haute-Garonne)». A: *Actes du Congrès de L'Escala-Empúries, 1er-4 mai 2008*. Marsella: Société Française Étude Céramique Antique Gaule, p. 535-552.
- BERG, J. van den (2013). «La primera evidencia de un producto ampuritano en el interior de la frontera germana. Hallazgo de un sello anfórico ANTH en Coriovallum (Heerlen, Holanda)». *Boletín Ex Officina Hispana*, núm. 4 (octubre), p. 11-13.
- (2014). «Amphora stamps from Fectio (Vechten, NL)». A: BLÁZQUEZ MARTÍNEZ, J. M.; REMESAL RODRÍGUEZ, J. (ed.). *Estudios sobre el Monte Testaccio: Roma VI*. Barcelona: Universitat de Barcelona. (Instrumenta; 47), p. 704.
- BERGÉ, A. (1990). «Les marques sur amphores Pascual 1 de Port-la-Nautique». *Cahiers d'Archéologie Subaquatique* [Frejús], núm. 9, p. 131-201.
- BERNI, P. (1996). «Instrumentum domesticum romà del Museu Episcopal de Vic. La col·lecció de segells en àmfora, tegula i morter». *Pyrenae*, núm. 27, p. 311-326.
- (1998). *Las ánforas de aceite de la Bética y su presencia en la Cataluña romana*. Barcelona: Universitat de Barcelona. (Instrumenta; 4)
- (2010). «Epigrafia sobre *amphorae*, *tegulae*, *imbres* i *dolia* a l'àrea occidental del Camp de Tarragona». A: GOROSTIDI PI, D. *Ager Tarraconensis 3: Les inscripcions romanes (IRAT): The roman inscriptions*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documenta; 16), p. 153-226.
- (2016). «Sellos». A: CARRERAS, C.; BERG, J. van den (ed.). *Amphorae from the Kops Plateau (Nijmegen): Trade and supply to the Lower-Rhineland from the Augustan period to AD 69/70*. Oxford: Archaeopress. (Archaeopress Roman Archaeology; 20), p. 189-282.
- (2017). «Amphorae-Epigraphy: Stamps, graffiti and *tituli picti* from Roman Nijmegen (Chapter 8)». A: CARRERAS, C.; BERG, J. van den (ed.). *Amphorae from the Kops Plateau (Nijmegen): Trade and supply to the Lower-Rhineland from the Augustan period to AD 69/70*. Oxford: Archaeopress. (Archaeopress Roman Archaeology; 20), p. 185-282.
- BERNI, P.; CARRERAS, C. (2001). «El circuit comercial de *Barcino*: reflexions al voltant de les marques amfòriques». *Fa ventia*, núm. 23, fasc. 1, p. 103-129.
- (2013). «Corpus epigràfic de segells en àmfores, *dolia*, *tegulae* i gerres de ceràmica comuna oxidada del Baix Llobregat». A: CARRERAS, C.; LÓPEZ MULLOR, A.; GUITART, J. (ed.). *'Barcino' II. Marques i terrisseries d'àmfores del Baix Llobregat*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Institut Català d'Arqueologia Clàssica, p. 127-186. (Corpus International des Timbres Amphoriques; 18)
- BERNI, P.; CARRERAS, C.; OLESTI, O.; GUÀRDIA, M. (2022). «Les propietats de la gens *Licinia*: una proposta per a un topònim». A: *In illo tempore: Granollers en època romana*. Granollers: Museu de Granollers, p. 56-87.
- BERNI, P.; CARRERAS, C.; REVILLA, V. (1998). «Sobre dos nuevos Cornelii del vino tarraconense». *Laetania* [Mataró], núm. 11, p. 111-123.
- BERNI, P.; MIRÓ, J. (2020). «Le vin léétanien et de Tarraco à Carthage». *Antiquités Africaines*, núm. 56, p. 129-159.
- BERNI, P.; OLESTI, O.; CARRERAS, C. (2005). «La gens *Licinia* y el nordeste peninsular. Una aproximación al estudio de las formas de propiedad y gestión de un rico patrimonio familiar». *Archivo Español de Arqueología*, núm. 78, p. 167-178.
- BERTHAULT, F. (1999). «Les amphores de la place Camille-Jullian à Bordeaux». *Aquitania*, núm. 16, p. 251-293.
- (2009). «Les amphores de Bordeaux-Chapeau-Rouge; étude sur les relations commerciales de Burdigala au début de l'Empire». *Aquitania*, núm. 25, p. 143-197.
- BIGOT, F.; DUPERRON, G.; LONG, L. (2014). «Nouveaux timbres sur amphores à huile de Bétique découverts à Arles». A: *Actes du Congrès de Chartres*. Marsella: Société Française Étude Céramique Antique Gaule, p. 753-774.
- BIUNDO, R. (2008). «I bolli sulle anse delle anfore Dressel 20». A: FILIPPI, F. (cur.). *Horti et sordes: Uno scavo alle falde del Gianicolo*. Roma: Quasar, p. 284.
- BLANC-BIJON, V.; CARRÉ, M. B.; HESNARD, A.; TCHERNIA, A. (1998). *Recueil de timbres sur amphores romaines II (1989-1990 et compléments 1987-1988)*. Ais de Provença: Publications de l'Université de Provence.
- BORGARD, P.; CAVALIER, M. (2003). «The Lipari origin of the Richborough 527. Amphorae in Britain and the western Empire». PLOUVIEZ, J. (ed.). *Journal of Roman Pottery Studies* [Oxford: Oxbow Books], vol. 10, p. 96-106.
- BORGARD, P.; GATEAU, F. (1991). «Des amphores cannelées à Cavaillon (Vaucluse) à la fin du Ier siècle avant notre ère. Nouveaux éléments pour l'étude des Richborough 527». A: *Actes du Congrès de Cognac*. Marsella: Société Française Étude Céramique Antique Gaule, p. 311-328.
- BOUBE, J. (1973-1975). «Marques d'amphores découvertes à Sala, Volubilis et Banasa». *BAM* [Rabat: Direction des Musées et Antiquités du Maroc], núm. 9, p. 163-235.
- BOUSCARAS, A. (1974). «Les marques sur amphores de Port-la-Nautique». *Cahiers d'Archéologie Subaquatique* [Frejús], núm. 3, p. 103-131.
- (1990). «Au large de Narbonne - Port-la-Nautique». *Bilan Scientifique du DRASSM*.

- BOUSCARAS, A. (1991). «Au large de Narbonne - Port-la-Nautique». *Bilan Scientifique du DRASSM*; pl. I, núm. 8.
- (1992). «Au large de Narbonne - Port-la-Nautique». *Bilan Scientifique du DRASSM*; pl. I, núm. 20.
- (1993). «Au large de Narbonne - Port-la-Nautique». *Bilan Scientifique du DRASSM*; pl. III, núm. 120.
- BRECHON, F.; MARTÍNEZ FERRERAS, V.; ENCUNTRA, J. O.; NANTET, E.; SALVAT, M. (2020). «Le transport maritime du vin léétanien au haut Empire. L'apport du gisement d'amphores du Cap Gros (Port-Vendres)». *RAN: Revue Archéologique de Narbonnaise* [Narbonne], núm. 53, p. 147-174.
- BRENTCHALOFF, D.; LEQUEMENT, R. (1978). «Timbres amphoriques de Fréjus». *Archaeonautica* [París: CNRS], núm. 2, p. 221-231.
- BRUNO, B. (1995). *Aspetti di storia economica della Cisalpina romana: Le anfore di tipo Lamboglia 2 rinvenute in Lombardia*. Roma: Quasar. (Studi e Ricerche sulla Gallia Cisalpina; 7)
- BUFFAT, L. (2009). «L'exploració vinícola i les seves vinyes: l'exemple de la Gallia Narbonensis». A: PREVOSTI, M.; MARTÍN OLIVERAS, A. (ed.). *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui: Actes del simpòsium*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documenta; 7)
- BUXEDA, J.; GURT, J. M. (1998). «La caracterització arqueomètrica de les àmfores de Can Peixau (Badalona) i la seva aportació al coneixement de la producció de Pascual 1 al territori de Baetulo». A: *El vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. Actes*. Badalona: Museu de Badalona. (Monografies Badalonines; 14), p. 193-217.
- CADENAT, P. (1982). *Nouvelles recherches dans la nécropole gallo-romaine d'VSSVBIVM (dite aussi de Saint-Martin), commune du Mas d'Agenais*. Agen: Société Académique d'Agen.
- CALLENDER, M. H. (1965). *Roman amphorae (with an index of stamps)*. Londres: Oxford University Press.
- CARRÉ, M. B.; GAGGADIS-ROBIN, V.; HESNARD, A.; TCHERNIA, A. (1995). *Recueil de timbres sur amphores romaines (1987-1988)*. Ais de Provença: Publications de l'Université de Provence.
- CARRERAS, C. (2009a). «Les marques d'àmfores produïdes als tallers de Barcino». A: CARRERAS, C.; GUITART, J. (ed.). *'Barcino' I. Marques i terrisseries d'àmfores al Pla de Barcelona*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Institut Català d'Arqueologia Clàssica, p. 21-44.
- (2009b). «Del Muijal a Xanten: noves visions del comerç romà del vi de la Tarraconense». A: PREVOSTI, M.; MARTÍN OLIVERAS, A. (ed.). *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui: Actes del simpòsium*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documenta; 7), p. 167-178.
- (2019). «Catàleg de marques d'àmfora, tègula, dolia i signacula del Vallès Occidental i Oriental». A: CARRERAS, C.; FOLCH, J.; GUITART, J. (ed.). *Laietania interior: marques i terrisseries d'àmfores al Vallès Occidental i Oriental*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Institut Català d'Arqueologia Clàssica, p. 117-196.
- (2021). «Nous segells d'àmfores de les excavacions de Barcino (2009-2020)». *Faventia*, núm. 43, p. 1-35.
- CARRERAS, C.; AGUILERA, A.; BERNI, P.; GARROTE, E.; MARIMON, P.; MORAIS, R.; MOROS, J.; NIETO, X.; PUIG, A.; REMESAL, J.; ROVIRA, R.; VIVAR, G. (2004). *'Culip VIII' i les àmfores Haltern 70*. Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya. Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya. (Monografies del CASC; 5)
- CARRERAS, C.; FUNARI, P. P. A. (1998). *Britannia y el Mediterráneo: estudios sobre el abastecimiento de aceite bético y africano en Britannia*. Barcelona: Servei de Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- CASAS, J. (1989). *L'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos: Dos establiments agrícoles d'època romana a Viladamat: Campanyes de 1982 a 1988*. Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona. (Sèrie Monogràfica; 10)
- CAVALIER, M. (1994). «Les amphores Richborough 527. Découverte d'un atelier à Portinenti (Lipari, Italie)». A: *Actes du Congrès de Millau*. Marsella: Société Française Étude Céramique Antique Gaule.
- CERDÀ, D. (1999). *El vi en l'ager Pollentinus' i en el seu entorn amb una síntesi de la Palma romana amb el seu port (Portopí)*. Palma: Consell de Mallorca, Cultura i Patrimoni.
- CERDÀ, J. A.; GARCÍA, J.; MARTÍ, C.; PUJOL, J.; PERA, J.; REVILLA, V. (1997). «Els estrats del segle v dC i l'amortització del cardo maximus d'Iluro». *Laietania* [Museu de Mataró], vol. II, núm. 10: *El 'cardo maximus' de la ciutat romana d'Iluro' (Hispania Tarraconensis)*.
- CHIC, G. (1985). *Epigrafía anfórica de la Bética I: Las marcas impresas en el barro sobre ánforas olearias (Dressel 19, 20 y 23)*. Sevilla: Universidad de Sevilla.
- CIPRIANO, M. T.; CARRÉ, M.-B. (1989). «Production et typologie des amphores sur la côte adriatique de l'Italie». A: *Amphores romaines et histoire économique: Dix ans de recherche: Actes du Colloque de Sienne (22-24 mai 1986)*. Rome: École Française de Rome. (Publications de l'École Française de Rome; 114), p. 67-104.
- CLAUSTRES, G. (1961). «Inscriptions antiques en Roussillon». *Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales* [Perpinyà], núm. 76, p. 145-169.
- CLAVERIA, M.; RODÀ, I. (2015). «Estructuras e inscripciones del entorno funerario de Barcino». A: AUGUSTA-BOULAROT, S.; ROSSO, E. (ed.). *'Signa et tituli': Monuments et espaces de représentation en Gaule méridionale sous le regard croisé de la sculpture et de l'épigraphie*. Arles, p. 175-189.
- CLE, A. (2011). «Cala Aiguablava: un fondejador d'època clàssica». *Lligams: Una Lectura Interdisciplinària de la Història* [Girona: Universitat de Girona], núm. 9, p. 6-7.
- COLLS, D. (1986). «Les amphores léétaniennes de l'épave Cap Béar III». *Revue des Études Anciennes* [París: De Boccard], núm. LXXXVIII: *Hommage à Robert Etienne*, p. 201-213.
- COLLS, D.; CASTELLVI, G.; SALVAT, M.; MARTÍNEZ FERRERAS, V.; JÉZÉGOU, M.-P. (2015). «L'épave Port-Vendres 4 (Port-Vendres, Pyrénées-Orientales, France): un exemple de commerce d'exportation à partir d'un port de Tarraconaise (Ier s. av. J.-C.)». A: MARTÍNEZ FERRERAS, V. (ed.). *La difusión comercial de las ánforas vinarias de 'Hispania Citerior-Tarraconensis' (s. I aC - I dC)*. Ox-

- ford: Archaeopress. (Archaeopress Roman Archaeology; 4), p. 147-164.
- COLUMELLA. *De arboribus*.
— *De re rustica*.
- COMAS, M. (1985). *'Baetulo': Les àmfiores*. Badalona: Museu de Badalona.
- (1991). «Les amphores de M. Porcius et leur diffusion de la Léétanie vers la Gaule». A: *Actes du Congrès de Cognac*. Marsella: Société Française Étude Céramique Antique Gaule, p. 329-345.
- (1997). *'Baetulo': Les marques d'àmfora*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1998). «Présence et absence des amphores léétaniennes en Gaule». A: *Actes du Congrès d'Istres*. Marsella: Société Française Étude Céramique Antique Gaule, p. 225-233.
- COMAS, M.; CARRERAS, C. (2024). «Les marques d'Illa Fradera (EBC-Badalona): una primera aproximació». A: *El vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani. III Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. Actes* (Badalona, octubre 2022). Badalona: Museu de Badalona, p. 62-73.
- COMAS, M.; MARTÍNEZ FERRERAS, V. (2015). «Productores y mercadores de *Baetulo* (Badalona). Las ánforas vinarias y la epigrafía asociada». A: MARTÍNEZ FERRERAS, V. (ed.). *La difusión comercial de las ánforas vinarias de 'Hispania Citerior-Tarraconensis' (s. I aC - I dC)*. Oxford: Archaeopress. (Archaeopress Roman Archaeology; 4), p. 125-146.
- COMAS, M.; PADRÓS, P. (2003). «Un ensemble funéraire de la fin du I siècle ap. J.-C. à *Baetulo* (Badalona)». A: *Actes du Congrès de Saint-Romain-en-Gal*. Marsella: Société Française Étude Céramique Antique Gaule, p. 325-328.
- (2011). «Contextes céramiques des niveaux de circulation d'une voie à proximité de la Via Augusta et de l'atelier d'amphores de Can Peixau à *Baetulo* (Badalona)». A: *Actes du Congrès d'Arle*. Marsella: Société Française Étude Céramique Antique Gaule, p. 303-308.
- CONTINO, A.; D'ALESSANDRO, L.; LUCCHERINI, F.; MASTRODONATO, V.; TANGANELLI, R. (2013). «Anfore Dressel 2-4 "Tarraconensi" a Roma: ricerche epigrafiche dal sito del Nuovo Mercato Testaccio. Dati preliminari». A: BERNAL, D.; JUAN, L. C.; BUSTAMANTE, M.; DÍAZ, J. J.; SÁEZ, A. M. (ed.). *Hornos, talleres y focos de producción alfarera en 'Hispania': I Congreso Internacional de la SECAH - Ex Officina Hispana* (Cadix, 3-4 març, 2011). Tom II. Cadix: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz. (Monografías Ex Officina Hispana; 1), p. 333-350.
- CORRALES, A. (2022). *De re vinaria: Estudi diacrònic del conreu de la vinya, la producció de vi i el seu consum durant l'antiguitat al nord-est de la península Ibèrica (segles VII a. n. e. - VIII d. n. e.)*. Tarragona: Publicacions Universitat Rovira i Virgili.
- CORSI-SCIALLANO, M.; LIOU, B. (1985). «Les épaves de Tarraconaise à chargement d'amphores Dressel 2-4». *Archaeonautica* [París: CNRS], núm. 5.
- CORTI, C. (2004). *L'ager' nord-occidentale della città di Mutina: Il popolamento nel Carpigiano e nella media pianura dalla romanizzazione al tardoantico-altomedioevo*. Roma: «L'Erma» di Bretschneider.
- CUOMO DI CAPRIO, N. (1971-1972). «Proposta di classificazione delle fornaci per ceramica e laterizi nell'area italiana, dalla preistoria a tutta l'epoca romana». *Sibrium*, núm. 11, p. 371-464.
- CUYÀS, J. M. (1977). *Història de Badalona*. Vol. III: *Badalona romana i visigòtica*. Badalona.
- (1978). *Història de Badalona*. Vol. IV: *Segles VIII al XIV-XV*. Badalona.
- DEDET, B.; SALLES, J. (1981). «Aux origines d'Alès. Recherches sur l'oppidum de l'Ermitage, Gard». *Bulletin de l'École Antique de Nîmes*, núm. 16, p. 5-67.
- DELATTRE, A. L. (1907). «Un second mur à amphores découvert a Carthage». *Bulletin de la Société Archéologique de Sousse*, núm. 7, p. 33-48.
- DENIAUX, E. (1980). «Recherches sur les amphores antiques de Basse-Normandie». *Annales de Normandie* [Caen: CNRS], p. 94-118.
- DESY, P. (1989). *Les timbres amphoriques de l'Apulie républicaine: Documents pour une histoire économique et sociale*. Oxford: British Archaeological Reports. (BAR International Series; 554)
- ÉTIENNE, R.; MAYET, F. (2000). *Le vin hispanique*. París: De Boccard.
- (2004). *L'huile hispanique: Corpus des timbres amphoriques sur amphores Dressel 20*. París: De Boccard.
- FABÍÃO, C.; GUERRA, A.; ALMEIDA, J.; ALMEIDA, R. R.; PIMENTA, J.; FILIPE, V. (2016). *Marcas de ânforas romanas na Lusitânia (do Museu Nacional de Arqueologia de Lisboa ao Museu Nacional de Arte Romano de Mérida)*. Lisboa: Union Académique Internationale: Academia das Ciências de Lisboa: Centro de Arqueologia da Universidade de Lisboa (UniArq). (Corpus International des Timbres Amphoriques; 19)
- FABRÉ, G.; MAYER, M.; RODÀ, I. (1984). *Inscriptions romaines de Catalogne*. Vol. I: *Barcelone (sauf Barcino)* (IRC, I). París: De Boccard.
- (1985). *Inscriptions romaines de Catalogne*. Vol. II: *Lérida* (IRC, II). París: De Boccard.
- (1997). *Inscriptions romaines de Catalogne*. Vol. IV: *Barcino* (IRC, IV). París: De Boccard.
- (2002). *Inscriptions romaines de Catalogne*. Vol. V: *Suppléments aux volumes I-IV et Instrumentum Domesticum* (IRC, V). París: De Boccard.
- FALGUERA, J. M. (1993). «Les fouilles de Malard à Narbonne. Résultats préliminaires d'un sondage sur un lit d'amphores du 1er siècle après J. C.». *Cahiers d'Archéologie Subaquatique* [Frejús], núm. 11, p. 79, 81.
- FERNÁNDEZ IZQUIERDO, A. (1984). *Las ánforas romanas de 'Valentia' y su entorno marítimo*. València: Ajuntament de València.
- FONT I CUSSÓ, J. (1980). *62 articles*. Badalona: Museu de Badalona.
- FORN, C. (2024). «La ciutat i el vi. Espais de producció i comercialització a *Baetulo* (Hispania Citerior)». A: *El vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani. III Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. Actes* (Badalona, octubre 2022). Badalona: Museu de Badalona, p. 322-334.
- FORN, C.; MORENO, I. (2024). «La producció de vi al territori de *Baetulo*. Les vil·les de l'Estrella i Can Peixau». A:

- El vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani. III Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. Actes* (Badalona, octubre 2022). Badalona: Museu de Badalona, p. 74-83.
- FORN, C.; PADRÓS, P. (2023). «Noves dades sobre la fase tardorepublicana de la ciutat de *Baetulo*». A: BURCH, J.; NOLLA, J. M.; TREMOLEDA, J. (cur.). *El gran canvi: La fundació de les primeres ciutats romanes al nord-est de la Hispània Citerior*. Girona: Documenta Universitaria.
- FORN, C.; PADRÓS, P.; VÁZQUEZ, D. (2022). «Rituales y prácticas funerarias en las necrópolis de la ciudad romana de *Baetulo* (*Hispania Tarraconensis*). El ejemplo de la necrópolis occidental de Illa Fradera». A: RUIZ OSUNA, A. (coord.). *Morir en 'Hispania': Novedades en topografía, arquitectura, rituales y prácticas funerarias*. Sevilla: Universidad de Sevilla (SPAL Monografías Arqueológicas; XXXVII), p. 279-298.
- Gallia* (2001), núm. 58: *La viticulture en Gaule*, p. 1-258.
- GAROZZO, B. (2011). *Bolli su anfore e laterizi in Sicilia (Agrigento, Palermo, Trapani)*. Pisa: Scuola Normale Superiore.
- GARROTE, E. (2015). *La presència de l'oli bètic a la 'Gallia Narbonensis'* [en línia]. Tesi doctoral inèdita. Barcelona: Universitat de Barcelona. <<http://hdl.handle.net/10803/398543>>.
- GELI, R. (2020). «El derelict *Aiguablava I*: un exemple de comerç de vi de la Tarraconense en època d'August». *Empúries* [Barcelona], núm. 58, p. 51-79.
- (2023). «La aportación de los pecios a los estudios cerámicos en época antigua». *Boletín Ex Officina Hispana*, núm. 14, p. 2-5. [Editorial]
- GELI, R.; MAURI, G.; MAYORAL, J.; TREMOLEDA, J.; MARTÍNEZ, V.; LAGRESA, M. (2024). «El comerç del vi en ànfores Pascual 1 de la Tarraconense. Volum, epigrafia, origen i destí». A: *El vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani. III Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. Actes* (Badalona, octubre 2022). Badalona: Museu de Badalona, p. 460-478.
- GELI, R.; MAURI, G.; MAYORAL, J.; VIVAR, G. (2021). «El pecio *Cala Cativa I*. Uno de los primeros barcos de comercio de vino en ánforas Pascual 1». *CYANYs 2021: I Congreso Iberoamericano de Arqueología Náutica y Subacuática*. [Llibre de resums]
- GONZÁLEZ TOBAR, I.; BERNI, P.; ALMEIDA, R. R.; GONZÁLEZ, H.; GARCÍA VARGAS, E. (2023). «Lucius Horatius y los sellos más antiguos sobre ánforas de aceite del sur de *Hispania*. Consideraciones a partir del hallazgo de nuevos ejemplares». *Zephyrus* [Salamanca], núm. xci, p. 163-181.
- GUITART, J. (1976). *Baetulo: Topografía arqueológica. Urbanismo e historia*. Badalona: Museu Municipal. (Monografías Badalonesas; 1)
- GUITART, J.; PADRÓS, P. (1990). «*Baetulo*, cronología y significación de sus monumentos». A: *Stadt und Ideologie. Die Monumentalisierung hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit. Kolloquium in Madrid vom 19. bis 23. Oktober 1987*. Munic: Bayerische Akademie der Wissenschaften, p. 165-177.
- GURT, J. M.; PADRÓS, P.; PUJOL, J.; COMAS, M.; PALET, J. M.; RIERA, S. (1990). «La Via Augusta entre el *municipium Baetulo* i la colonia *Barcino*». *Carrer dels Arbres: Revista Anuari del Museu de Badalona* [Badalona], vol. 1, p. 35-50.
- (1997). «La Via Augusta entre el *municipium Baetulo* i la colonia *Barcino*». A: *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*. París: Maison des Sciences de l'Homme. (Documents d'Archéologie Française; 61), p. 239-245.
- HELLY, B.; LE BOT-HELLY, A.; LIOU, B. (1986). «Un dépôt d'amphores Dressel 20 à inscriptions peintes découvert à Sainte Colombe (Rhône)». *Archaeonautica* [París: CNRS], núm. 6, p. 121-145.
- HESNARD, A.; CARRÉ, M.; RIVAL, M.; DANGRÉAUX, B. (1988). «L'épave romaine *Grand Ribaud D* (Hyères, Var)». *Archaeonautica* [París: CNRS], núm. 8.
- IZQUIERDO, P. (1987). «Algunes observacions sobre l'anconatge de *Les Sorres* al delta del riu Llobregat». A: *El vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. I Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. Actes*. Badalona: Museu de Badalona. (Monografies Badalonines; 9), p. 133-139.
- JÁRREGA, R. (1987). «Un possible taller i una nova estampilla amforal de la vil·la romana de Cal Ros de les Cabres (Ocata - El Masnou, Maresme)». A: *El vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. I Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. Actes*. (Monografies Badalonines; 9), p. 246-249.
- JASHEMSKI, W. (1972). «A vineyard at Pompeii: Part II: The vineyard complex». *Archaeology*, vol. 25, núm. 2, p. 132-139.
- JUAN, C. de (2018). «El pecio de Binissafúller y los barcos en la cultura ibérica». *Archaeonautica* [Ais de Provença: CNRS], núm. 20, p. 89-102.
- KOTARBA, J.; CASTELLVÍ, G.; MAZIÈRE, F. (2007). *Carte Archéologique de la Gaule*. Núm. 66: *Les Pyrénées Orientales*. París: Académie des Inscriptions et Belles-Lettres: Ministère de l'Éducation Nationale: Ministère de la Recherche: Ministère de la Culture et de la Communication: Maison des Sciences de l'Homme.
- LABROUSSE, M. (1976). «Circonscription de Midi-Pyrénées». *Gallia* [París: CNRS], núm. 34 (2), p. 463-502.
- (1977). «Marques d'amphores à huile espagnoles trouvées à Toulouse, Cahors et Rodez». *Memoires de la Société Archéologique du Midi de la France*, núm. 41, p. 7-38.
- LAGÓSTENA, L. (2001). *La producción de salsas y conservas de pescado en la 'Hispania' romana (II a. C. - VI d. C.)*. Barcelona: Servei de Publicacions de la Universitat de Barcelona. (Instrumenta; 11)
- LAHL, B. (2009). *Amfora transporti të shekujve 3-4 pr. Kr. në Shqipëri (mit einer ausführlichen Zusammenfassung in deutscher Sprache)*. Tirana: Qendra e Studimeve Albanologjike. Instituti i Arkeologjisë.
- LAMOUR, C.; MAYET, F. (1980). *Glanes amphoriques*. Vol. I: *Région de Béziers et Narbonne*. Pézenas: Les Amis de Pézenas. (Études sur Pézenas et l'Hérault; 11), p. 3-16.
- (1981). *Glanes amphoriques*. Vol. II: *Régions de Montpellier Sète Ensérune Le Cayla (Mailhac)*. Pézenas: Les Amis de Pézenas. (Études sur Pézenas et l'Hérault; 12), p. 3-18.

- LAUBENHEIMER, F. (1985). *La production des amphores en Gaule narbonnaise sous le Haute-Empire*. París: Les Belles Lettres.
- (1991). *Les amphores de Bibracte: Le matériel des fouilles anciennes*. París: Maison des Sciences de l'Homme.
- (2005). «La distribution des vins de Tarraconaise en Gaule». A: GIANNATTASIO, B. M.; CANEPA, C.; GRASSO, L.; PICCARDI, E. (ed.). *Aequora, pontos, jam, mare...: Mare, uomini e merci nel Mediterraneo antico. Atti del Convegno Internazionale, Genova 9-10 dicembre 2004*. Gènova: All'Insegna del Giglio, p. 119-129.
- (2015). «Les circuits d'exportation des vins de Tarraconaise en Gaule». A: MARTÍNEZ FERRERAS, V. (ed.). *La difusión comercial de las ánforas vinarias de 'Hispania Citerior-Tarraconensis' (s. 1aC - 1dC)*. Oxford: Archaeopress. (Archaeopress Roman Archaeology; 4), p. 181-192.
- LAUBENHEIMER, F.; BARTHÉLÉMY-SYLVAND, C. (2010). «Des amphores de l'oppidum de Châteaumeillant (Cher): le matériel des fouilles des xix e et xx e s.». *Gallia* [París: CNRS], núm. 67 (2), p. 1-39.
- LAUBENHEIMER, F.; MARLIÈRE, E. (2010). *Échanges et vie économique dans le nord-ouest des Gaules: Le témoignage des amphores du iie siècle avant J.-C. au ixe siècle après J.-C.* Besançon: Presses Universitaires de Franche-Comté. 2 v. (Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité; EA 4011)
- LAUBENHEIMER, F.; MARTÍNEZ FERRERAS, V. (2015). «L'origine des amphores de l'ensemble aristocratique d'Antran (Vienne, France)». A: MARTÍNEZ FERRERAS, V. (ed.). *La difusión comercial de las ánforas vinarias de 'Hispania Citerior-Tarraconensis' (s. 1aC - 1dC)*. Oxford: Archaeopress. (Archaeopress Roman Archaeology; 4), p. 193-204.
- LAUBENHEIMER, F.; SÉGUIER, J.-M.; SCHMITT, A. (2005). «Les amphores de Gourjade à Castres (Tarn) et les circuits commerciaux dans l'Albigeois Antique». *Aquitania* [Talence: Editions de la Fédération Aquitania], núm. 21, p. 253-283.
- LAUBENHEIMER, F.; WATIER, B. (1991). «Les amphores des Allées de Tourny à Bordeaux». *Aquitania* [Talence: Editions de la Fédération Aquitania], núm. 9, p. 5-39.
- LAURANCEAU, N. (1988). «Les amphores des zones 10 et 11». A: *Les fouilles de "Ma Maison": Études sur Saintes antique*. (Suppléments Aquitania; 3), p. 263-278.
- LE NY, F. (1988). *Les fours de tuiliers gallo-romains. Méthodologie. Étude technologique, typologique et statistique. Chronologie*. París: Maison des Sciences de l'Homme. (Documents d'Archéologie Française; 12)
- L'Hour, M. (1984). «Les statuettes de bois de l'épave *Planier 1* à Marseille». *Archaeonautica* [París: CNRS], núm. 4, p. 53-61.
- LIU, B. (1987). «L'exportation de vin de Tarraconaise d'après les épaves». A: *El vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. I Colloqui Internacional d'Arqueologia Romana. Actes*. (Monografies Badalonines; 9), p. 271-284.
- LÓPEZ MULLOR, A.; MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2008). «Tipologia i datació de les àmfores tarraconenses produïdes a Catalunya». A: LÓPEZ MULLOR, A.; AQUILUÉ, X. (ed.). *La producció i el comerç de les àmfores de la província 'Hispania Tarraconensis': Homenatge a Ricard Pascual i Guasch. Actes*. Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya. (Monografies del Museu d'Arqueologia de Catalunya; 8), p. 33-94.
- MANACORDA, D.; PALLECCHI, S. (2012). *Le fornaci romane di Giancola (Brindisi)*. Bari: Edipuglia.
- MANDY, B. (1989). «Découverte d'un lot d'amphores républicaines à Lyon». A: *Amphores romaines et histoire économique: Dix ans de recherche. Actes du colloque de Sienne (22-24 mai 1986)*. Roma: École Française de Rome, p. 602-603.
- MÁRQUEZ, J. C.; MOLINA, J. (2005). *Del 'Hiberus' a 'Carthago Nova'. Comercio de alimentos y epigrafía anfórica grecolatina*. Barcelona: Universitat de Barcelona. (Instrumenta; 18), p. 228-229.
- MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2015). «Consideraciones sobre las marcas en ánforas tarraconenses en la Layetania septentrional. Los casos de El Mual - El Roser (Calella) y Can Rodon y Ca l'Arnau (Cabrera de Mar)». A: MARTÍNEZ FERRERAS, V. (ed.). *La difusión comercial de las ánforas vinarias de 'Hispania Citerior-Tarraconensis' (s. 1aC - 1dC)*. Oxford: Archaeopress. (Archaeopress Roman Archaeology; 4), p. 39-54.
- MARTÍN OLIVERAS, A. (2012). «Anàlisi tecnofuncional d'estructures productives vitivinícoles d'època romana. Identificació i localització a Catalunya de fosses de maniobra de premses de biga amb contrapès tipus *arca lapidum*». *Pyrenae*, núm. 43, vol. 2, p. 53-98.
- MARTÍN OLIVERAS, A.; MARTÍN-ARROYO, D. J.; REVILLA, V. (2017). «The wine economy in Roman Hispania. Archaeological data and modellization». A: REMESAL, J. (ed.). *The Roman economy: New perspectives*. Barcelona: Universitat de Barcelona. (Instrumenta; 55), p. 189-237.
- MARTÍN OLIVERAS, A.; REVILLA, V.; REMESAL, J. (2019). «The economy of Roman wine: A proposal for analyse an intensive wine production system and trade. Case Study Research: Regio Laietana (Hispania Citerior Tarraconensis) from 1st century BC to 3rd century AD». A: REVILLA CALVO, V.; REMESAL RODRÍGUEZ, J.; MARTÍN I OLIVERAS, A.; MARTÍN-ARROYO SÁNCHEZ, D. J. (ed.). *Paisajes productivos y redes comerciales en el Imperio Romano = Productive landscapes and trade networks in the Roman Empire*. Barcelona: Universitat de Barcelona (Instrumenta; 65), p. 41-72.
- MARTÍNEZ FERRERAS, V. (2008). *Estudi arqueomètric i arqueològic de la producció i difusió d'àmfores vinàries de la zona central i sud de la costa catalana durant els segles 1aC i 1dC* [en línia]. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona <<http://www.tdx.cat/TDX-0303108-115302>>.
- (2009). «Problemàtica en l'estudi arqueomètric: marques i àmfores del mercat de Santa Caterina a partir de l'estudi arqueomètric». A: CARRERAS MONFORT, C.; GUITART I DURAN, J. (ed.). *'Barcino' I. Marques i terrisseries d'àmfores al Pla de Barcelona*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Institut Català d'Arqueologia Clàssica, p. 97-117.
- (2011-2012). «El estudio arqueométrico de las ánforas vinícolas. Una nueva forma de aproximarnos al conoci-

- miento de la producción y exportación del vino de la *Tarraconensis*». *Anales de Prehistoria y Arqueología* [Múrcia: Universidad de Murcia], vol. 27-28: NOGUERA, J. M.; ANTOLINOS, J. A. (ed.). 'De vino et oleo Hispaniae'. Áreas de producción y procesos tecnológicos del vino y del aceite en la 'Hispania romana'. *Actas del Coloquio Internacional*, p. 513-525.
- MARTÍNEZ FERRERAS, V. (2013). «La diffusion commerciale des amphores vinaires de Tarraconaise à la ville portuaire de Lattara (Lattes, Hérault)». A: OLMER, F. (ed.). *Itinéraires des vins romains en Gaule: IIIe-1er siècles avant J.-C. Confrontation de faciès: Actes du colloque européen organisé par l'UMR 5140 du CNRS, Lattes, 30 janvier - 2 février 2007*. (Monographies d'Archéologie Méditerranéenne. Hors-série; 5), p. 257-273.
- (2014). *Ánforas vinarias de 'Hispania Citerior-Tarraconensis' (s. I aC - I dC): Caracterización arqueométrica*. Oxford: Archaeopress. (Roman and Late Antique Mediterranean Pottery; 4)
- (2016). «Las ánforas vinarias de la Layetania. Dinámicas de producción y difusión comercial en el siglo I aC y I dC». A: JÁRREGA, R.; BERNI, P. (ed.). 'Amphorae Ex Hispania': paisajes de producción y consumo. III Congreso Internacional de la Sociedad de Estudios de la Cerámica Antigua (SECAH) - Ex Officina Hispana (Tarragona, 10-13 desembre 2014). (Monografías Ex Officina Hispana; 3), p. 139-153.
- (2019). «Caracterització arqueomètrica de les àmfores vinàries de la Laietània interior». A: CARRERAS, C.; FOLCH, J.; GUITART J. (ed.). *Laietània interior: marques i terrisseries d'àmfores al Vallès Occidental i Oriental*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Institut Català d'Arqueologia Clàssica, p. 87-116.
- MARTÍNEZ FERRERAS, V.; BRECHON, F. (2020). «L'épandage d'amphores du Cap Gros, vestiges d'une cargaison vinicole léétanienne. Analyses archéométriques des amphores». *Archéo 66: Bulletin de l'Association Archéologique des Pyrénées-Orientales 2019*, núm. 34, p. 92-100.
- MARTÍNEZ FERRERAS, V.; CAPELLI, C.; CABELLA, R.; NIETO, X. (2013a). «From Hispania Tarraconensis (NE Spain) to Gallia Narbonensis (S France). New data on Pascual 1 amphora trade in the Augustan period». *Applied Clay Science*, núm. 82, p. 70-78.
- MARTÍNEZ FERRERAS, V.; CAPELLI, C.; JÉZÉGOU, M.-P.; SALVAT, M.; CASTELLVI, G.; CABELLA, R. (2015). «The Port-Vendres 4 Shipwreck Cargo: Evidence of the Roman wine trade in the western Mediterranean». *The International Journal of Nautical Archaeology*, vol. 44, núm. 2, p. 277-299.
- MARTÍNEZ FERRERAS, V.; JÉZÉGOU, M.-P.; DESCAMPS, C.; SALVAT, M. (2013b). «La proveniencia de las ánforas vinarias tarraconenses del pecio Port-Vendres 5 (Pirineos orientales, Francia)». A: NIETO PRIETO, X.; RAMÍREZ PERNÍA, A.; RECIO SÁNCHEZ, P. (ed.). *Navegación y comercio en la Antigüedad. Actas del I Congreso de Arqueología Náutica y Subacuática Española. Cartagena, 14, 15 y 16 de marzo de 2013*. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, p. 109-125.
- MARTY, F.; ZAARAOU, Y. (2009). «Contextes céramiques du haut-empire de la bonification de l'Estagnon à Fos-sur-mer (Bouches-du-Rhône)». A: *Actes du Congrès de Colmar*. Marsella: Société Française Étude Céramique Antique Gaule, p. 397-426.
- MASSY, J.-L.; VASSELLE, F. (1976). «Le commerce des amphores à Amiens». *Cahiers Archéologiques de Picardie*, núm. 3, p. 153-162.
- MATEO, D. (2019). «Epigrafía anfórica grecolatina de la antigua Baria (Villaricos, Almería)». *Hispania Antiqua: Revista de Historia Antigua*, núm. XLIII, p. 103-154.
- MAURI, G. (2017). *El pecio romano 'Ullastres I'*. Treball de fi de màster. Cadis: Universidad de Cádiz. Escuela Internacional de Doctorado en Estudios del Mar. Máster Oficial en Arqueología Náutica y Subacuática.
- (2019). «L'excavació subaquàtica del derelict romà Ullastres I durant la dècada dels anys 70». *Institut d'Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], núm. 38, p. 23-41.
- MAXWELL, W. G. (1899). «The Roman towns in the valley of the Baetis, between Cordoba and Seville». *The Archaeological Journal* [Londres: Archaeological Institute of Great Britain and Ireland], vol. 56, p. 245-305.
- MAYER, D. (2016). «Stempel auf Amphoren aus Köln». A: *Kölner Jahrbuch*. Vol. 49. Berlín: Gebr. Mann Verlag, p. 309-366. [Edició especial]
- MAYET, F. (1978). «Marques d'amphores de Maurétanie Tingitane (Banasa, Thamusida, Volubilis)». *Mélanges de l'École Française de Rome: Antiquité* [Roma: École Française de Rome], tom 90, núm. 1, p. 357-406.
- MAYET, F.; TOBIE, J. L. (1982). «Au dossier des amphores de M. Porcius». *Annales du Midi: Revue de la France Méridionale* [Tolosa: Édouard Privat], vol. 94, núm. 156, p. 5-16.
- MENCHELLI, S. (2021). «Italian and Sicilian amphorae and their contents: A general overview». A: BERNAL-CASASOLA, D.; BONIFAY, M.; PECCI, A.; LEITCH, V. (ed.). *Roman amphora contents: Reflecting on the maritime trade of foodstuffs in Antiquity*. Oxford: Archaeopress, p. 259-272.
- MIQUEL, J. (2023). «Informe final de la intervenció arqueològica preventiva a Can Peixau (Badalona, Barcelonès)». [Informe dipositat al Museu de Badalona]
- MIRÓ, J. (1988). *La producción de ánforas romanas en Cataluña: Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (siglos I aC - I dC)*. Oxford: British Archaeological Reports. (BAR International Series; 473)
- MORÁN, A. (2013). «Herennius y Marus también en Ilerda». *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 23, p. 223-226.
- MORÁN, M. (1997). «Notas sobre epigrafía anfórica en la Catalunya interior». *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 7, p. 249-258.
- MORENO, I. (2019). «Memòria de la intervenció arqueològica al Vial lateral de la C31. Badalona». [Memòria dipositada al Museu de Badalona]
- (2020). «Memòria de la intervenció arqueològica a Ca l'Estrella (Badalona, Barcelonès)». [Memòria dipositada al Museu de Badalona]
- MORENO, I.; FORN, C. (2024). «Transformaciones en el hábitat rural entre la antigüedad tardía y la alta edad media en el noreste de Hispania: la villa de la Estrella, Badalona (Barcelona)». A: *Housing in late antique Mediterranean: 4th CISEM International Congress. Universidad de Castilla-La Mancha, Facultad de Ciencias de la Educación y Humanidades, Cuenca (España)*.

- MOROS, J.; BERNI, P. (2004). «Epigrafia sobre àmfors Haltern 70 bétiques. Catálogo de sellos». A: *'Culip VIII' i les àmfors Haltern 70*. Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya. Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya. (Monografies del CASC; 5), p. 51-57.
- NICODEMO, M.; RAVASI, T.; VOLONTÉ, M. (2008). «Le vie delle anfore. Il commercio di derrate alimentari a Cremona dal II secolo aC attraverso la testimonianza dei recipienti anforari dello scavo di Piazza Marconi». A: BAIONI, M.; FREDELLA, C. (cur.). *Archaeotrade: Antichi commerci in Lombardia orientale*. Milà: Edizioni Et, p. 285-303.
- NICOLÁS, J. C. de (1979). «Epigrafia anforaria de Menorca». *Revista de Menorca* [Maó: Ateneu Científic, Literari i Artístic], núm. 70 (1r semestre), p. 5-80.
- (1983). «Romanización de Menorca». A: *Geografía e historia de Menorca*. Vol. IV. Ciutadella, p. 201-283.
- (1987). «Vi de la Laietània i vi de la Campània a Menorca (Illes Balears)». A: *El vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. I Colloqui Internacional d'Arqueologia Romana. Actes*. (Monografies Badalonines; 9), p. 237-245.
- NICOLÁS, J. C. de; BERNI, P.; MARLIÈRE, E.; TORRES, J. (2015). «Comercio de vino tarraconense en Menorca. Nuevas aportaciones de la epigrafía anfórica». A: MARTÍNEZ ORTEGA, A.; GRAZIANI ECHÁVARRI, G. (coord.). *VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears* (Formentera, 26, 27 i 28 setembre 2014). Formentera: Consell Insular de Formentera: Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears. Secció d'Arqueologia, p. 203-214.
- NIETO, X. (1982). «El pecio de *Cap del Vol*. Nuevas aportaciones». *Cypsela* [Girona], núm. IV, p. 165-168.
- NIETO, X.; FOERSTER, F. (1980). «El pecio romano de *Cap del Vol* (campanyes de 1978 y 1979)». *Cypsela* [Girona], núm. III, p. 163-177.
- NIETO, X.; RAURICH, X. (1998). «El transport naval de vi de la Tarraconense». A: *El vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. Actes del II Colloqui Internacional d'Arqueologia Romana*. Badalona: Museu de Badalona. (Monografies Badalonines; 14), p. 113-137.
- NOLLA, J. M. (1974-1975). «Las ánforas romanas de Ampurias». *Ampurias* [Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya], núm. 36-37, p. 147-197.
- OLESTI, O. (2005). «Propietat de la terra i elits locals. L'exemple de l'ager *Barcinonensis*». *Laietania* [Mataró], núm. 16, p. 163-176.
- (2017). «El paisaje social de la producción vitivinícola layetana: la génesis de un modelo de éxito». A: JÁRREGA, R.; BERNI, P. (ed.). *'Amphorae Ex Hispania': paisajes de producción y consumo*. III Congreso Internacional de la Sociedad de Estudios de la Cerámica Antigua (SECAH) - Ex Officina Hispana (Tarragona, 10-13 desembre 2014). (Monografías Ex Officina Hispana; 3), p. 154-162.
- OLESTI, O.; CARRERAS, C. (2013). «Le paysage social de la production vitivinicole dans l'ager *Barcinonensis*: esclaves, affranchis et instituteurs». *Dialogues d'Histoire Ancienne* [Besançon], vol. 39, núm. 2, p. 147-189.
- OLMER, F. (1997). *Les amphores romaines en Bourgogne: Contribution à l'histoire économique de la région dans l'Antiquité, depuis La Tène finale jusqu'au Haut-Empire*. Tesi doctoral. Dijon: Université de Bourgogne. 4 v.
- (2003). *Les amphores de Bibracte-2: Le commerce du vin chez les Éduens d'après les timbres d'amphores. Catalogue des timbres de Bibracte (1984-1998)*. Catalogue des timbres de Bourgogne. Glux-en-Glenne: Centre Archéologique Européen. (Bibracte; 7)
- PADRÓS, P. (1998). «Can Peixau. Un centre productor d'àmfors al territorium de Baetulo». A: *El vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. Actes del II Colloqui Internacional d'Arqueologia Romana*. Badalona: Museu de Badalona. (Monografies Badalonines; 14), p. 185-192.
- PADRÓS, P.; ANTEQUERA, F.; RIGO, A.; VÁZQUEZ, D. (2013). «El complejo alfarero de Illa Fradera y el papel de *Baetulo* en el comercio del vino layetano, siglos I aC - I dC». A: BERNAL, D.; JUAN, L. C.; BUSTAMANTE, M.; DÍAZ, J. J.; SÁEZ, A. M. (ed.). *Hornos, talleres y focos de producción alfarera en 'Hispania': I Congreso Internacional de la SECAH - Ex Officina Hispana* (Cádiz, 3-4 març 2011). Tom II. Cádiz: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz. (Monografías Ex Officina Hispana; 1), p. 439-454.
- PADRÓS, P.; BOSCH, M. (2001). «Memòria de la intervenció arqueològica al carrer Font i Escolà SN (antiga Lory). Ciutat romana de *Baetulo* (Badalona, Barcelonès)». [Memòria dipositada al Museu de Badalona]
- PADRÓS, P.; CHAVARRIA, A. (1999). «Món funerari del llevant de la Mediterrània». A: PALOL, P. de; PLADEVALL, A. (dir.). *Del romà al romànic: Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 281-283.
- PADRÓS, P.; COMAS, M. (1996). «Memòria excavació d'urgència "Can Peixau"». Carrer Baldomer Solà núm. 60. Badalona, Barcelonès. [Memòria dipositada al Museu de Badalona]
- PALAZZO, P. (1990). «Brindisi. Località "La Rosa": i reperti anforari». *Taras*, vol. 10, núm. 1, p. 141-156.
- (1994). «Brindisi. Località Marmorelle: le fornaci e i reperti anforari». A: *Epigrafia e territorio: Politica e società: Temi di antichità romane*. Vol. 3. Bari: Edipuglia, p. 201-225.
- (2013). *Le anfore di Apiani (Brindisi)*. Roma: Scienze e Lettere. (Fecit Te; 1)
- PALET, J. M. (1997). «Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'alt-medieval, segles II-I aC - X-XI dC». Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura. Centre d'Arqueologia de la Ciutat.
- PASCUAL, R. (1977). «Las ánforas de la Layetania». A: *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores: Actes du Colloque de Rome, 27-29 mai 1974*. Roma: École Française de Rome, p. 47-96.
- (1991). *Índex d'estampilles sobre àmfors catalanes*. Barcelona: Servei del Llibre de L'Estaquiro. (Documenta; 14)
- PEÑA, Y. (2010). «Torcularia». *La producción de vino y aceite en 'Hispania'*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documenta; 14)

- PEREIRA, I.; ARDIACA, J.; ARTIGUES, P. L.; SÁNCHEZ, J. (2015). «Memòria de la intervenció arqueològica en el solar de l'antiga fàbrica Estrella de Badalona motivada per la construcció d'un col·lector. Badalona, Barcelonès». [Memòria dipositada al Museu de Badalona]
- PLINI. *Història natural*.
- POMEY, P. (2002). «Une nouvelle tradition technique d'assemblage antique: l'assemblage de la membrure par ligatures et chevilles». A: TZALAS, H. (ed.). *Tropis VII: 7th International Symposium on Ship Construction in Antiquity*. Vol. 2. Atenes, p. 597-604.
- PONSICH, M. (1979). *Implantation rurale antique sur le Bas-Guadalquivir*. París: De Boccard.
- PREVOSTI, M. (1981). *Cronologia i poblament a l'àrea rural de Baetulo*. Badalona: Museu de Badalona. (Monografies Badalonines; 3)
- PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F. (1987). «El taller de ánforas de Torre Llauder: nuevas aportaciones». A: *El vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. I Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. Actes*. Badalona: Museu de Badalona. (Monografies Badalonines; 9), p. 199-210.
- PUERTA, C.; RODRÍGUEZ, M. (1987). «Una indústria urbana de producció de vi a Baetulo (Badalona)». A: *El vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. I Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. Actes*. Badalona: Museu de Badalona. (Monografies Badalonines; 9), p. 183-188.
- PURCELL, N. (1985). «Wine and wealth in ancient Italy». *The Journal of Roman Studies*, núm. 75, p. 1-19.
- PY, M. (2004). «La vigne et le vin dans la cité portuaire de Lattara (Lattes, Hérault)». A: BRUN, J.-P.; POUX, M.; TCHERNIA, A. (dir.). *Le vin: Nectar des dieux, génie des hommes*. Golion: Infolio: Pôle Archéologie du Département du Rhône, p. 142-145.
- RANCOULE, G. (1980). *La Lagaste: Agglomération gauloise du Bassin de l'Aude*. Carcassonne: Laboratoire de Préhistoire et de Paléontologie.
- RAURICH, X. (2000). «El jaciment de Cala Cativa: notes sobre el primer treball d'arqueologia subaquàtica realitzat a Catalunya». *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* [Figueres], núm. 27, p. 261-271.
- REBUFFAT, R. (1997). «Les marques d'amphores de Bu Njem (Notes et documents XII)». *Libya Antiqua* [Trípoli], p. 163-173.
- REMESAL J. (1986). *La 'annonna militaris' y la exportación de aceite bético a Germania*. Madrid: Universidad Complutense.
- (1989). «Tres nuevos centros productores de ánforas Dressel 20 y 23. Los sellos de Lucius Fabius Cilo». *Ariadna*, núm. 6, p. 121-153
- (1997). *Heeresversorgung und die wirtschaftlichen Beziehungen zwischen der Baetica und Germanien-Corpus der in Deutschland gefundenen Stempeln auf Amphoren Dr.20*. Stuttgart: Kommissionsverlag Konrad Theiss.
- (2007). «Los sellos». A: BLÁZQUEZ MARTÍNEZ, J. M.; REMESAL RODRÍGUEZ, J. (ed.). *Estudios sobre el Monte Testaccio: Roma IV*. Barcelona: Universitat de Barcelona. (Instrumenta; 24)
- (2010). «Los sellos». A: BLÁZQUEZ MARTÍNEZ, J. M.; REMESAL RODRÍGUEZ, J. (ed.). *Estudios sobre el Monte Testaccio: Roma V*. Barcelona: Universitat de Barcelona. (Instrumenta; 35)
- (2014). «Los sellos». A: BLÁZQUEZ MARTÍNEZ, J. M.; REMESAL RODRÍGUEZ, J. (ed.). *Estudios sobre el Monte Testaccio: Roma VI*. Barcelona: Universitat de Barcelona. (Instrumenta; 47)
- REVILLA, V. (2011). «Viticultura, territorio y hábitat en el litoral nororiental de Hispania Citerior durante el Alto Imperio». *Anales de Prehistoria y Arqueología* [Múrcia: Universidad de Murcia], núm. 27-28, p. 79-95.
- RIBAS, M. (1983). «Un taller d'àmfores a Mataró». *Pyrenae*, núm. 19-20, p. 281-285.
- RIZZO, G. (2014). «Ostia, le anfore e i commerci». A: PANELLA, C.; RIZZO, G. (ed.). *Ostia VI: Le Terme del Nuotatore*. Roma: «L'Erma» di Bretschneider. (Studi Miscellanei; 38), p. 65-481.
- RODÀ, I.; MARTÍN, A.; VELASCO, C.; ARCOS, C. (2005). «Personatges de Barcino i el vi laietà. Localització d'un fundus de Pedanii Clementes a Teià (el Maresme) a partir de la troballa d'un signaculum de plom amb inscripció (s. II dC)». *Quarhis: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, núm. 1, p. 46-57.
- RODÀ, I.; MORENO, I.; GURRI, E.; FORN, C. (2024). «Porcius Baetulonensis». A: *El vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani. III Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. Actes* (Badalona, octubre 2022). Badalona: Museu de Badalona, p. 84-92.
- ROSÀS, J. (2003). «Edat mitjana». A: VILLARROYA, J. (dir.). Badalona: Museu de Badalona. (Monografies Badalonines; 16), p. 53-78.
- ROUQUETTE, D. (1970). «Marques sur amphores à huile du département de l'Hérault». *Revista di Studi Liguri* [Bordighera: Istituto di Studi Liguri], núm. 36: *Omaggio a Fernand Benoit*, III, 1-3, p. 319-330.
- (1980). «Nouvelles marques sur amphores à huile de l'Hérault». *Archeologie en Languedoc* [Seta: Fédération Archeologique de l'Hérault], núm. 3, p. 151-160.
- ROVIRA, R. (2004). *Las relaciones comerciales entre 'Hispania' y las provincias orientales durante el Alto Imperio Romano* [en línia]. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona. <<https://www.tdx.cat/TDX-1007105-133640>>.
- RUESTES, C. (2003). *El poblament antic a la Laietània litoral (del Besòs a la Riera de Caldes): l'aplicació d'un GIS (sistema d'informació geogràfica) a l'estudi de la seva evolució i les seves relacions espacials* [en línia]. Tesi doctoral. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. <<https://www.tdx.cat/TDX-0412103-103520>>
- SALIDO, J. (2018). «Los dolia en Hispania: caracterización, funcionalidad y tipología». A: FERNÁNDEZ OCHOA, C.; MORILLO, Á.; ZARZALEJOS, M. (ed.). *Manual de cerámica romana III*. Alcalá de Henares: Museo Arqueológico Regional, p. 237-309.
- SÁNCHEZ, C. (2015). «Les amphores de Tarraconaise dans les contextes narbonnais». A: MARTÍNEZ FERRERAS, V. (ed.). *La difusión comercial de las ánforas vinarias de 'Hispania Citerior-Tarraconensis' (s. I aC - I dC)*. Oxford: Archaeopress. (Archaeopress Roman Archaeology; 4), p. 165-180.

- SANMARTÍ, E.; NOLLA, J. M.; AQUILUÉ, J. (1983-1984). «Les excavacions a l'àrea del parking al sud de la Neàpolis d'Empúries (informe preliminar)». *Empúries* [Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya], núm. 45-46, p. 110-153.
- SANTAMARIA, C. (1984). «L'épave H de la Chrétienne à Saint-Raphaël (Var)». *Archaeonautica* [París: CNRS], núm. 4, p. 9-39.
- SCHÜPBACH, S. (1983). «Avenches: contribution à la connaissance de la chronologie des estampilles sur les amphores à huile de Bétique». A: BLÁZQUEZ MARTÍNEZ, J. M.; REMESAL RODRÍGUEZ, J. (ed.). *Producción y comercio del aceite en la Antigüedad: Segundo Congreso Internacional* (Sevilla, 24-28 febrer 1982). Madrid: Universidad Complutense de Madrid, p. 349-361.
- SCIALLANO, M. (2008). «Amphores de Tarraconaise: nouvelles découvertes sur le littoral de Gaule Méridionale». A: LÓPEZ MULLOR, A.; AQUILUÉ ABADÍAS, X. (coord.). *La producció i el comerç de les àmfores de la 'Provincia Hispania Tarraconensis': Homenatge a Ricard Pascual i Guasch*. Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya. (Monografies; 8), p. 357-360.
- SERRA-RÀFOLS, J. de C. (1928). *Forma Conventus Tarraconensis: Baetulo-Blanda*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; 1/4)
- SIRAUDEAU, J. (1988). *Amphores romaines des sites angevins et leur contexte archéologique: Corpus des amphores découvertes dans l'ouest de la France*. Vol. 2. Pruniers.
- SOBERÓN, M. (2021). «Memòria de la intervenció arqueològica al carrer Coll i Pujol 1-20, ciutat romana de Baetulo (Badalona, Barcelonès)». [Memòria dipositada al Museu de Badalona]
- SOBERÓN, M.; FORN, C. (en premsa). «Novetats en l'ocupació del territori de Baetulo des de l'ibèric ple a l'antiguitat tardana. La intervenció de Coll i Pujol, 1 (Badalona, Barcelonès)». Barcelona, Tribuna d'Arqueologia 2022.
- SOLER, G. (1890). *Badalona: Monografia historich-arqueològica*. Barcelona: Imprempta de Fidel Giró.
- SOLIER, Y.; GUY, M.; LAVAGNE, G-F.; MORRISON, C.; CHEVALIER, Y.; SABRIÉ, M.; SABRIÉ, R.; BOUSCARAS, A.; DEPEYROT, G.; MARICHAL, R. (1981). «Les épaves de Gruissan». *Archaeonautica* [París: CNRS], núm. 3, p. 7-264.
- SOTGIU, G. (1987). «Parva Epigraphica Sardiniae. I.- Tharros. Instrumentum domesticum (in particolare dagli scavi di G. Pesce, aa. 1956-1964)». *Quaderni della Soprintendenza Archeologica per le Province di Cagliari e Oristano* [Càller: Ministero per i Beni Culturali e Ambientali], núm. 4, vol. II, p. 21-31.
- TCHERNIA, A. (1986). *Le vin de l'Italie romaine*. París: Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome.
- TCHERNIA, A.; ZEVI, F. (1972). «Amphores vinaires de Campanie et de Tarraconaise à Ostie». A: *Recherches sur les amphores romaines: Actes du Colloque de Rome, 4 mars 1971*. Roma: École Française de Rome. (Publications de l'École Française de Rome; 10), p. 35-68.
- TREMOLEDA, J. (2000). «Industria y artesanado cerámico de época romana en el nordeste de Cataluña: época augustea y altoimperial». Oxford: British Archaeological Reports. (BAR International Series; 835)
- TREMOLEDA, J.; CASTANYER, P.; SIMÓN, J.; FERRER, A. (2017). *La bòbila romana d'Ermedàs (Cornellà del Terri): Una indústria de producció ceràmica d'època romana al Pla de l'Estany*. Cornellà del Terri: Grup de Recerca Arqueològica del Pla de l'Estany.
- VÁZQUEZ, D. (2012). «Memòria de la intervenció arqueològica preventiva en el projecte de perllongament de la línia 2 del FMB, Pep Ventura - Badalona Centre (Badalona, Barcelonès)». [Memòria dipositada al Museu de Badalona]
- VÁZQUEZ, D.; RIGO, A.; FERRER, C.; PADRÓS, P. (2024). «La figlina d'Illa Fradera. L'evidència de la importància de la producció i comercialització del vi de l'àrea de Baetulo entre els segles I aC i I dC». A: *El vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani. III Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. Actes* (Badalona, octubre 2022). Badalona: Museu de Badalona, p. 48-61.
- VENY, C. (1965). *Corpus de las inscripciones baleáricas hasta la dominación árabe*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- VERZÁR-BASS, M. (ed.) (1991). *Scavi ad Aquileia I: L'Area a Est del Foro: Rapporto degli scavi 1988*. Roma: Quasar. (Studi e Ricerche sulla Gallia Cisalpina; 3)
- El vi a l'antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani. III Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. Actes* (Badalona, octubre 2022). Badalona: Museu de Badalona, 2024.
- VILLARROYA, J. (1999). *Història de Badalona*. Badalona: Museu de Badalona. (Monografies Badalonines; 16)
- VIRCOULON, J. (1974). «Actes de la Société Historique et Archéologique de Libourne». *Revue Historique et Archéologique du Libournais*, núm. 153, p. 131-132.
- VIVAR, G.; JUAN, C. de; GELI, R. (2014). «Cap del Vol. Un producte, un barco y un comercio del Conventus Tarraconensis en época de Augusto». A: NIETO PRIETO, X.; RAMÍREZ PERNÍA, A.; RECIO SÁNCHEZ, P. (ed.). *Navegación y comercio en la Antigüedad: Actas del I Congreso de Arqueología Náutica y Subacuática Española* (Cartagena, 14, 15 i 16 març 2013). Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, p. 97-108.

ÍNDEX ALFABÈTIC DE MARQUES

...C	93	CHARI	102
...CLI	94	CHR	26
...(C?)VONI	99	CIA	136
...I	115	CL...	47
...ILA	116	CLE	27
...IO	107	CLV	28
...MMV...	133	CMVCI	59
...NICI	95	CNFVLSE	42
...SSCCO	134	COM	29
...VII	96	CORIN	30
...VVR...	135	COSCONTI	122
A	1	CPF	66
AE	4	CSERVILI	80
AER	5	D	32
ALB	6	DIONIS	110
ALCO	7	E	33
AMA	8	EGNATI	34
ANDO	10	ENT	35
ANTH	12	ER	36
AR	13	EV	37
AS	14	F	38
ATL	16	FA	41
BITF	18	H	43
BL	19	HI	44
C	20	I	46
CANTESTI	11	IC	49
CAQ	3	ICIM	118
CASSPI	15	IIIENNORIVLI	123
CBA/ABA	17	IN	50
CE	23	INTIL	51
CEL	24	IVLINIGRI	126
CELS	25	IVNO	52
CELSI	121	L	53

ÍNDEX ALFABÈTIC DE MARQUES

LC	21	PR	71
LCORPR	31	PRI	72
LE	56	PROTEMVS	112
LHORATI	125	PTE	82
LOCV	62	PVBL	117
LPAEOA	129	Q	73
LVCCO	103	QFS	40
LVCÍ	132	QFS	124
LVOLTEIL	87	QMEVI	58
M	57	QP	69
MAE	9	QVA	85
MAEALEX	120	R	74
MCN	22	RES	75
MPORCI	70	RVFIO	76
MSC	79	RVSTICI	77
MTVCCIFTROGAL	105	RVSTICI	138
N	60	S	78
NESTORAELI	108	SALVI	113
NLIC	55	SENO	114
NP	67	SES	109
NVMENI	104	<i>Signum</i> III	88
O	61	<i>Signum</i> IXI	89
O	137	<i>Signum</i> creu	90
OA	2	<i>Signum</i> estrella	91
OPMLVCRSCG	119	<i>Signum</i> flor	92
OPTA	63	SIL	81
OTO	64	SLL	54
P	65	THIL	45
P	128	TI	48
PAP	111	TROPM	83
PAPIRIFEL	100	V	84
PASSERAR	130	VAS	86
PC	101	VEHILI	106
PH	39	VICTOR	131
PMANILISVPER	127	Anepigràfic	97
PP	68	Il·legibles	98

ÍNDEX ALFABÈTIC INVERS DE MARQUES

...IC	47	GCSRCVLMPO	119
...RVV...	135	H	43
...VMM...	133	HP	39
A	1	HTNA	12
ABC/ABA	17	I	46
AF	41	ICIN...	95
AIC	136	ICITSVR	77
ALI...	116	ICITSVR	138
AMA	8	ICROP	70
AO	2	ICVL	132
AOEAPL	129	ICVMC	59
ATPO	63	IH	44
AVQ	85	ILC...	94
BLA	6	ILEAROTSEN	108
C	20	ILIHEV	106
CI	49	ILIVRESC	80
CILN	55	ILVIROINNEIII	123
CL	21	INEMVN	104
CP	101	INOV(C?)...	99
CSM	79	IPSSAC	15
C...	93	IRACH	102
D	32	IRGINILVI	126
E	33	IRP	72
EA	4	ISLEC	121
EC	23	IT	48
EL	56	ITANGE	34
ELC	27	ITAROHL	125
EMA	9	ITNOCSOC	122
ESLVFNC	42	ITSETNAC	11
ETP	82	IVEMQ	58
F	38	IVLAS	113
FPC	66	L...	115
FTIB	18	IIV...	96

ÍNDIX ALFABÈTIC INVERS DE MARQUES

L	53	PQ	69
LAGORTFICCVTM	105	Q	73
LB	19	QAC	3
LBVP	117	R	74
LEC	24	RA	13
LEFIRIPAP	100	RARESSAP	130
LIETLOVL	87	RE	36
LIHT	45	REA	5
LIS	81	REPVASILINAMP	127
LITNI	51	RHC	26
LLS	54	RP	71
LTA	16	RPROCL	31
M	57	S	78
MICI	118	SA	14
MOC	29	SAV	86
MPORT	83	SER	75
N	60	SES	109
NCM	22	SFQ	40
NI	50	SFQ	124
NIROC	30	<i>Signum</i> III	88
O	61	<i>Signum</i> IXI	89
O	137	<i>Signum</i> creu	90
OCCSS...	134	<i>Signum</i> estrella	91
OCCVL	103	<i>Signum</i> flor	92
OCLA	7	SINOID	110
ODNA	10	SLEC	25
OIFVR	76	SVMETROP	112
OL...	107	TNE	35
ONES	114	TORCIV	131
ONVI	52	V	84
OTO	64	VCOL	62
P	65	VE	37
P	128	VLC	28
PAP	111	XELAEAM	120
PN	67	Anepigràfic	97
PP	68	Il·legibles	98

ÍNDIX DE FIGURES

FIGURA 1.	Situació del <i>suburbium</i> occidental respecte a <i>Bactulo</i> . Font: Antoni Rigo i Conxita Ferrer.	12
FIGURA 2.	A la part superior, planta general del complex terrisser. A sota, planta dels forns de la primera fase. Font: Mario Granollers.	14
FIGURA 3.	Basses, conduccions, arquetes i dipòsit relacionats amb la decantació i el tractament de les argiles. Font: Joan Josep Bonet Sanubé, MRW.	14
FIGURA 4.	Vista zenital dels forns del grup occidental. Font: Joan Josep Bonet Sanubé, MRW.	15
FIGURA 5.	Vista zenital dels forns del grup oriental. Font: Joan Josep Bonet Sanubé, MRW.	16
FIGURA 6.	Mur de delimitació de l'àrea de treball del grup de forns orientals, format per àmfores Pascual 1. Font: Francesc Antequera i Daniel Vázquez.	17
FIGURA 7.	Planta general del jaciment i de la via. Font: Mario Granollers i Conxita Ferrer.	18
FIGURA 8.	Planta de les restes documentades del centre terrisser. Font: Mario Granollers.	19
FIGURA 9.	Alineacions d'àmfores Pascual 1. Font: Pepita Padrós, Museu de Badalona.	20
FIGURA 10.	Secció transversal de la via. Font: Júlia Miquel, Museu de Badalona.	22
FIGURA 11.	Vista general del tram occidental de la via durant els treballs d'excavació. Font: Pepita Padrós, Museu de Badalona.	23
FIGURA 12.	Tram occidental de la via. Perfil transversal del segon paviment on s'aprecien les roderes fortament marcades. Font: Pepita Padrós, Museu de Badalona.	23
FIGURA 13.	Emplaçament de la ciutat de <i>Bactulo</i> i les tres vil·les estudiades. Font: Clara Forn.	28
FIGURA 14.	Planimetria de la primera fase de l'Estrella. Font: ATICS SL.	30
FIGURA 15.	<i>Lacus</i> situat a la plataforma superior de l'Estrella. Font: Iñaki Moreno.	30
FIGURA 16.	Planimetria comparada on es pot veure l'evolució del <i>torcularium</i> . La part superior correspon a la fase 1 del complex i la inferior a la fase 2. Font: ATICS SL.	31
FIGURA 17.	a) Contrapès de cargol recuperat de l'interior d'una sitja tardana; b) possibles contrapesos de Can Rivièr o Les Punes; c) <i>lapis pedicinarum</i> recuperat de Can Rivièr o Les Punes. Font: a) Iñaki Moreno; b) i c) Josep Cortinas, Arxiu J. M. Cuyàs.	32
FIGURA 18.	Alineació d'àmfores documentada a la terrassa inferior, a la nau adossada a la <i>cella vinaria</i> . Font: Iñaki Moreno.	33
FIGURA 19.	<i>Cella vinaria</i> situada a la terrassa inferior de l'Estrella. Font: Iñaki Moreno.	34
FIGURA 20.	Planimetria de la segona fase de l'Estrella. Font: ATICS SL.	35
FIGURA 21.	Fosses de maniobra de l'Estrella (fossa 1 i 2) i Can Peixau: a) la fossa 1, b) la fossa de Can Peixau, c) la fossa 2 i d) la fossa 2 modificada. Font: Iñaki Moreno i Josep Cortinas, Arxiu J. M. Cuyàs.	36
FIGURA 22.	<i>Lacus</i> esglaonats situats a la terrassa superior de l'Estrella quan l'edifici principal va ser modificat. Font: Iñaki Moreno.	37
FIGURA 23.	Emplaçament de les intervencions on es documenten les rases de vinya estudiades. Font: Clara Forn.	42
FIGURA 24.	Planimetria de les rases de vinya i estructures associades a la intervenció d'Illa Fradera i aparcament de l'Illa Central. Font: Clara Forn a partir d'Antequera, 2009, i Vázquez, 2012.	44
FIGURA 25.	Rases de vinya excavades durant la intervenció de l'aparcament de l'Illa Central. Font: Francesc Antequera.	44
FIGURA 26.	a), b) i c) <i>Alveii</i> amb murgons i d) pou amb restes del <i>lacus</i> . Font: Daniel Vázquez.	45
FIGURA 27.	Planimetria de les rases de vinya documentades al sector 1 del lateral de la C-31. Font: Clara Forn a partir de Moreno, 2019.	47

ÍNDIX DE FIGURES

FIGURA 28.	Rases de vinya excavades durant la intervenció del sector 1 del lateral de la C-31. Font: Iñaki Moreno.	47
FIGURA 29.	Planimetria de les rases de vinya documentades al sector 2, dins de l' <i>insula</i> 37 del lateral de la C-31. Font: Clara Forn a partir de Moreno, 2019.	48
FIGURA 30.	<i>Alveii</i> retallant els paviments de la <i>domus</i> de l' <i>insula</i> 37, lateral de la C-31. Font: Iñaki Moreno.	49
FIGURA 31.	Planimetria de les rases de vinya documentades durant la intervenció de Font i Escolà. Font: Clara Forn a partir de Padrós i Bosch, 2001.	49
FIGURA 32.	<i>Alveii</i> de la intervenció de Font i Escolà. Font: Museu de Badalona.	50
FIGURA 33.	Distribució dels derelictes amb carregament d'àmfores Pascual 1. Font: Rut Geli, Guillem Mauri, Verònica Martínez Ferreras i Joaquim Tremoleda.	176
FIGURA 34.	Segells identificats a <i>Baetulo</i> documentats al derelict de <i>Cap del Vol</i> (el Port de la Selva). Font: Rut Geli, Guillem Mauri, Verònica Martínez Ferreras i Joaquim Tremoleda.	178
FIGURA 35.	Fotografies de làmines primes d'àmfores Pascual 1 procedents de les terrisseries de <i>Baetulo</i> dels derelictes presentats en aquesta obra (40× LPC). Font: Rut Geli, Guillem Mauri, Verònica Martínez Ferreras i Joaquim Tremoleda.	179
FIGURA 36.	Segells identificats a <i>Baetulo</i> documentats al derelict <i>Els Ullastres I</i> (Palafrugell). Font: Rut Geli, Guillem Mauri, Verònica Martínez Ferreras i Joaquim Tremoleda.	181
FIGURA 37.	Segells M·PORC documentats al derelict de <i>Cala Cativa I</i> (el Port de la Selva). Font: Rut Geli, Guillem Mauri, Verònica Martínez Ferreras i Joaquim Tremoleda.	182
FIGURA 38.	Segells identificats en les àmfores Pascual 1 del derelict <i>Port-Vendres 4</i> (França). Font: Martínez Ferreras <i>et al.</i> , 2015, p. 283.	183

Institut
d'Estudis
Catalans